

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

ГОСПІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ
І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ
МІСЯЧНИК

II

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

Суспільно-політичний і науко-
но-літературний місячник

Видас

Українська Видавнича Спілка

LIBERATION PATH

Ukrainian Political, Social,
Scientific & Literary Magazine

Published monthly by

Ukrainian Publishers Ltd.

№ 2 (193), February, 1964. Vol. XI (XVII)

Редактор Літературного Виділу

Проф. д-р Н. Держанин

Головний редактор Г. Дрибас

Редакція і Адміністрація

200, Liverpool Road, London, N.I., Tel.: NORW 5266/7

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ» НА 1964 Р.

Країна	річні підписати	щорічні передплати	чвертьрічні передплати	окреме число
Австралія	3 ф. 10 ш.	2 фунти	1 фунт	7 ш.
Австрія	150 ш.	80 ш.	45 ш.	15 ш.
Аргентина	350 песів	200 песів	105 песів	35 песів
Бельгія	300 б. фр.	160 б. фр.	90 б. фр.	30 б. фр.
В. Британія	2 ф. 10 ш.	2 ф. 3 ш.	15 ш.	5 ш.
Канада	9 дол.	4 дол. 50 ц.	2 дол. 70 ц.	90 цент.
США	9 дол.	4 дол. 50 ц.	2 дол. 70 ц.	90 цент.
Німеччина	25 м. м.	15 м. м.	7,50 м. м.	2,50 м. м.
Франція	30 фр.	18 фр.	9 ф. фр.	3 ф. фр.
Швейцарія	30 кор.	16 кор.	9 кор.	3 кор.

В інших країнах — у перерахунок на валюту даної держави

Адресу найте Загупишати на стор. 2

Обладнання робити проф. Р. Мисевичу

Printed in Great Britain by Liberator Publishers Ltd., 200, Liverpool Rd., London N.1.

Визвольний ШЛЯХ

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУ-
КОВО ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

Кн. 2/193

ЛЮТИЙ, 1964

Річник XI (XVII)

З М І С Т II-ої К Н И Ж К И

З. Карбович: ХАРАКТЕРИСТИКА СУЧАСНОЇ МІЖНАРОДНОЇ ДІЙСНОСТІ	123
Ярослав Онищук: МОСКОВСЬКО-КИТАЙСЬКЕ НЕПОРОЗУМІННЯ	127
Д-р Є. Пеленський: ТРЕТІЙ РАЙХ І УКРАЇНА (Документи з Нюрн- берзького процесу, продовження, 3)	138
Проф. Сергій Жук: УКРАЇНСЬКА ГРОМАДА В ПЕТЕРБУРЗІ І ЇЇ РОЛЯ В БУДУВАННІ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ	149
Проф. Володимир Шаян: ЖИТТЯ І ТВОРЧІСТЬ БОРИСА ГРІНЧЕН- КА (продовження, 3)	157
Є. Алетіано: »З ІДЕЄЮ У СЕРЦІ — ЗІ ЗБРОЄЮ В РУКАХ« (за- кінчення, 11)	169
Софія Наумович: ЛЕСЯ (Оповідання, закінчення, 2)	179
Інж. Лев Биковський: У ЛІСНИЧІВКАХ ЗВЕНИГОРОДЩИНИ (Спо- гади, продовження, 2)	194

П о е з і ї

Левко Ромен: КРУТИ — 203; СОНЯШНИК — 205. * Лариса Мурович:
НАДХНЕННЯ, ПРО СЯЙВО КОРОНИ — 206.

Віктор Некрасов: ПО ОБИДВА БОКИ ОКЕАНУ (Переклав Д. Шал- дій, продовження, 3)	207
Чарльз і Ельза Човел: ВГЛИБ АВСТРАЛІЇ (переклад з англійської)	222
Д.: З УКРАЇНСЬКОГО ЖИТТЯ У ДІЯСПОРІ (Хроніка)	236
— З ЛИСТІВ ДО РЕДАКЦІЇ (Лист п. І. Косач-Борисової)	238
— ПРИЄДНАЛИ НОВИХ ПЕРЕДПЛАТНИКІВ	235
— ПОЖЕРТВИ	239

Передрук дозволений за поданням джерела

ВИДАЄ «УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА»

ЛОНДОН

ЗАСТУПНИКИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»

АВСТРАЛІЯ:

"Library & Book Supply"

1, Barvon St.,

Glenroy 9., Victoria.

Mr. W. Lytwyn

7, Borrowdale St.,

Red Hill, A.C.T.

Сідней і околиця:

C. Mishchuk

12, Victory St.,

Belmore, N.S.W.

АВСТРІЯ:

M. Petruszczak

Watzmannstr. B 4/Z. 2,

Salzburg-Aigen.

АРГЕНТИНА:

W. Zastawnyj

Soler 5039,

Buenos Aires.

БЕЛЬГІЯ:

Omelan Kowal

Bd. Charlemagne, 72, Bruxelles, 4.

КАНАДА:

W. Makar

140, Bathurst Str.,

Toronto, 2 B, Ont.

НІМЕЧЧИНА:

"Shlach Peremohy"

München, 8.

Zeppelinstr. 67.

ПАРАГВАЙ:

I. Lytwynowych

Casilla de Correo, 70,

Encarnation.

США:

H. Cebrij

303 E. 8th St.,

New York 9, N.Y.

Чикаго і околиця:

Bohdan Kaszuba

2451 W. Rice Str.,

Chicago 22, Illinois.

Дітройт і околиця:

M. Fedyshyn

6786, Memorial St.,

Detroit, 28, Mich.

ФРАНЦІЯ

Boris Witochynsky

5, Rue Cadet,

Paris 9e.

Ціна цього числа в Кольпортерів і Заступників — 5 шіл. (анг.) або 0.90 центів. Всіх Кольпортерів і Передплатників поза Великобританією просимо розраховуватися з нашими Заступниками. Про кожну зміну адреси просимо повідомити головну Адміністрацію в Лондоні.

«ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ» — ЦЕ НАЙКРАЩИЙ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК ДЛЯ КОЖНОГО УКРАЇНЦЯ І КОЖНОЇ УКРАЇНКИ НА ЧУЖИНІ. СЛУЖИТЬ ТІЛЬКИ ІНТЕРЕСАМ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ І ЙОГО БЕЗКОМПРОМІСОВІЙ БОРОТЬБИ ЗА УССД!

СПОВНІТЬ СВІЙ ОБОВ'ЯЗОК: ВПЛАТІТЬ ПЕРЕДПЛАТУ, ПРИЄДНАЙТЕ НОВИХ ЧИТАЧІВ І ПЕРЕДПЛАТНИКІВ ТА ВСЮДИ РОЗПОВСЮДЖУЙТЕ ЙОГО МІЖ УКРАЇНСЬКОЮ ЕМІГРАЦІЄЮ!

З. КАРБОВИЧ

ХАРАКТЕРИСТИКА СУЧАСНОЇ МІЖНАРОДНОЇ ДІЙСНОСТІ

(Короткий коментар)

Кожний із нас дуже часто ставить собі запитання: як розцінювати міжнародну політику, які причини, що в світі панує таке безладдя? Які ж перспективи для української визвольної справи? Щоб відповісти на ці питання, треба насамперед орієнтуватися у сучасній міжнародній політиці, знати, що добре, а що зле, що підтримувати, а що поборювати, себто — необхідно усвідомити собі зовнішньо-політичні обставини, тло, на якому відбуваються і розгортаються світові події. Іншими словами — треба вивчити ті елементи, що характеризують сучасну дійсність, щоб можна було мобілізувати здорові сили, зміцнювати їх і спрямовувати до боротьби з силами деструктивними, розкладовими, ворожими.

Саме тому схарактеризуємо коротко сучасну світову дійсність.

Насамперед мусимо підкреслити, що вже від довшого часу майже в цілому світі панує «коекзистенційна» гарячка. Уряди західних держав продовжують політику т. зв. мирного співіснування двох систем — комуністичної і західної, демократичної. Але в той же самий час московський більшовизм далі скріплює і загострює свою ідеологічну непримиренну боротьбу проти Заходу, користуючись різними засобами і методами. Напр., організує диверсійні акції у вільному світі, комуністичні перевороти, розпалює громадянські війни, підготовляє своїх агентів до терористичних завдань — убивств антикомуністичних лідерів, насильства тощо. Особливу роллю сповняють для Москви т. зв. народні фронти, що викликають у вільних країнах Заходу замішання, поглиблюють ідейний розклад і підготовляють ґрунт для здійснювання московсько-більшовицьких плянів. Крім цього, московські вислужники-агенти та різні тасмні мафії у західному світі намагаються за ціну уніфікації розподілених країн добитися неутралізації їх воюючих антикомуністичних частин.

Дуже негативним явищем є і те, що західні урядові кола ставляться пасивно до ідейного й морального маразму в їх країнах. Це зручно використовують скомунізовані елементи й різні мафії, що підготовляють у державах вільного світу гангстерські й політичні афери (напр., Освальд-Рубінштейн, Ворд-Профумо-Іванов і т. п.).

Намагання зберегти за всяку ціну мир доводять до того, що в західному світі навіть приховується організовані комуністами злочини. Напр., у справі вбивства президента США Дж. Кеннеді, американський уряд склав заяву, що за вбивцею президента не стояла жодна організована комуністична змова. А наші намагання, щоб справу вбивства С. Бандери, організованого

Шелепіним і виконаного Сташинським, розглянула Сенатська підкомісія внутрішньої безпеки США — натрапляли на спротив. Наслідки трагічні, бо може своєчасний розгляд справи вбивства С. Бандери Сенатською підкомісією і усвідомлення небезпеки поширення московського терору й на американський терен (про що говорив убивця Сташинський) — були б перешкодили змовникам убити президента Кеннеді.

Майже в цілому світі відбувається мобілізація публічної opinіi для оборони Хрущова і його партійної шайки гангстерів та підтримки московських комуністів у їх конфлікті з червоними китайцями.

В теперішню пору політика західніх великодержав ускладнюється ще й тим, що і США, і Велика Британія знаходяться напередодні нових виборів. Демократи у США і консерватисти у Великій Британії роблять усе, щоб запевнити собі перемогу у чергових виборах. Мобілізуючи виборців, користуються різними передвиборчими «модними», сприйнятливими для всіх гаслами, присвячують більше уваги хвиловим внутрішнім потребам своїх країн і дуже обережно розв'язують питання зовнішньої політики. Наслідки такі, що уряди згаданих держав не мають тепер плянної, послідовної власно-підметної ініціативи в розв'язці принципових питань міжнародної політики, бо всі їх зусилля спрямовані до того, щоб відповідною тактикою з'єднати собі якнайбільше виборців.

Тим часом систематичні й плянові несподівані акції Москви й Пекіну, все нові й нові інтриги і шантажі Хрущова й Мао Тсе-тунґа в різних частинах світу на теренах тих країн, що належать до стратегічної сфери дії західніх великодержав, постійні нові «мирові» ініціативи Хрущова, що зручно використовує теперішню пасивність Заходу, а одночасно його провокативні розпалювання переферійних війн, — все це призводить до того, що позбавлений власної офензивної стратегії західній світ ледве спроможний реагувати своїми стереотипними протизаходами.

Не завжди виправдує себе і зовнішньо-політична динаміка Франції, в основі якої є інтереси нації, але... тільки французької. Де Ґоль, захищаючи національний суверенітет Франції, розбудовуючи власну абсолютну зброю, щоб протиставитися виключній домінації двох чи трьох атомних світових потуг, витягнув з об'єктивно корисної і слушної генеральної лінії своєї політики перспективно неправильні висновки, що довело до визнання Францією червоного Китаю. Ставка де Ґоля на неутралізацію країн південно-східної Азії — тотожна із втратою цих країн для вільного людства. Де Ґоль, ривалізуючи із США, не висунув власної концепції побудови вільного світу, ще й досі не склав навіть заяви про свою, бодай моральну, підтримку національно-визвольних рухів поневолених у московській імперії народів, а така заява була б для Москви більшим ударом, ніж її конфлікт з червоним Китаєм. Іншими словами, захищаючи національний принцип і суверенітет нації, де Ґоль не застосував цієї самої мірки до поневолених Московією народів, не підтримував прилюдно концепції розвалу московської імперії і відновлення на її руїнах самостійних національних держав, отже

не висунув проти американського «непередрішення» жодної протилежної концепції, яка захищала б інтереси уярмлених в СРСР народів. Стратегія де Голя обмежується окресленням — «Європа по Урал», але це може бути і реверансом у бік московської імперії, ґрунтом для нового міжконтинентального Раппальського договору.

Особливо впадає в очі оптичне й фактичне перебільшування значення т. зв. московсько-пекінського конфлікту, що сьогодні є в центрі уваги цілого світу, зокрема західніх великодержав. Цей конфлікт, не зважаючи на те, що він коріниться у національних протилежностях обидвох імперій, зокрема в їх імперіялістичних інтересах та в боротьбі за провід у т. зв. комуністичному світі, не є остаточним розривом між Москвою і Пекіном. Він навіть допомагає їм опановувати вільний світ, напр., рятує комуністичну Кубу від американського розгрому, а фальшива розцінка спору й загрози приводить до того, що США починають підтримувати СРСР, а Франція — червоний Китай. Той же конфлікт між Хрущовом і Мао Тсе-тунгом вносить замішання, напр., в оцінці нової африканської «Куби» — Занзібару, викликає різну інтерпретацію закулісової московської чи пекінської політики, а об'єктивно відриває цю країну від вільного світу.

Москва з допомогою Београду (і то за гроші, що їх дають Тітові американці) і того ж самого Пекіну розбудовує і скріплює свої позиції в кольорових країнах, як і в Латинській Америці.

На Заході існує перецінювання поліцентризму в світовому комуністичному русі, який — щоправда — завжди був, хоч досі не мав своєї суверенної територіальної бази. У зв'язку з цим Захід офіційно ставить виключно на націонал-комуністичні рухи, на різні «гомолкізми» і «тітоїзми», а не на антикомуністичні, національно-визвольні сили.

Американський стейт-департамент далі визнає «статус кво» поневолення народів в СРСР і послідовно здійснює доктрину Ростова про двоподіл світу. Уряди великодержав Заходу знецінюють вагу національно-визвольних рухів уярмлених Москвою народів і далі відмовляють їм своєї політичної і мілітарної підтримки.

Пасивність мілітарних потуг Заходу і, зокрема, дія комуністичних агентів, московських чи пекінських, у країнах вільного світу, — викликають реакцію. Мобілізуються, очевидно в нашу користь, антикомуністичні й антимосковські сили у вільному світі, які намагаються вплинути на уряди великодержав, щоб вони припинили свою політику спілкування з комунізмом і московським імперіялізмом, яка в дійсності перетворилася на політику систематичних поступок і відступу з власних позицій. Одночасно з тим у публічній opinio зміцнюється погляд, що комунізм є тільки засобом московського імперіялізму.

В т. зв. СРСР — в Україні й на теренах інших поневолених Москвою народів — зростають сили національно-визвольних рухів, що бачимо хоч би в масових виступах робітництва і студентської молоді в Україні.

Московсько-пекінські ускладнення скріплюють революційний психоморальний і політичний потенціал в Україні та в інших країнах за залізною заслоною. Зокрема зростає офензивний спротив молодого покоління

у літературі, мистецтві, частинно в гуманістичних науках. Це бачимо особливо в Грузії, Туркестані й Україні.

Величезні мілітарні витрати Москви ще більше поглиблюють провал хрущовського «плянового господарства», зокрема в ділянці хліборобства.

Також і в сателітних країнах, особливо в національному питанні, виникають все нові труднощі й ускладнення для Москви, а це безладдя ще більше поглиблюють суперечності між карлуватими імперіялізмами держав «соціалістичного блоку» (напр., чеський комуністичний шовінізм супроти словаків, мадярсько-румунські суперечки, польсько-східньонімецькі і т. п.).

А найголовніше — це хронічна комплікація відносин усередині самої Московської імперії. Все більше зростає національний спротив політиці московських імперіялістів, зміцнюється і реакція на протиприродний, силою накинений поневоленням народам комуністичний устрій.

Питому вагу й ролі України по одному й другому боці залізної заслони ми вже з'ясували у низці статей, друкованих у «Виз. Шляху».

Історичний досвід унаочнив шкідливість спілкування вільного світу з однією тиранією проти другої (напр., з Росією проти Німеччини чи різних квіслінгів з гітлерівською Німеччиною проти Росії). Світовий історичний розвиток і незламна воля поневолених народів боротися за своє визволення виправдали ставку на спільний фронт вільного світу з поневоленими націями, як з партнерами, і підтвердили нашу концепцію про необхідність розвалу московсько-большевицької імперії та знищення комунізму взагалі.

Сьогодні головним нашим завданням є поборювати всі орієнтації чи то на Росію проти червоного Китаю, чи то на червоний Китай проти Росії. Під час другої світової війни український визвольно-революційний рух поборював орієнтацію на гітлерівську Німеччину, відкривши двофронтову війну — проти німецьких і проти московських імперіялістів. Дальший розвиток подій підтвердив правильність такої політики українських націоналістів-революціонерів. І сьогодні червоний Китай не принесе нам волі, як не принесла її нам і нацистська Німеччина.

Тільки національно-визвольні революції, яким — у власному інтересі — вільний світ мусить дати і мілітарну підтримку, є шляхом визволення поневолених у СРСР народів і запорукою тривалого миру в світі, який настане тільки тоді, як буде розвалена московська імперія, а з нею буде знищений і комунізм взагалі.

**ЧИТАЙТЕ, ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ
І РОЗПОВСЮДЖУЙТЕ
ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ**

Ярослав ОНИЩУК

МОСКОВСЬКО-КИТАЙСЬКЕ НЕПОРОЗУМІННЯ

Про московсько-китайське непорозуміння говориться уже чотири роки. Воно стало нерозривною частиною питання ролі комунізму в світі, а перш за все — ролі московського комунізму і його відношення до китайського комунізму.

Характеристичною прикметою людини західного світу є те, що вона вірить в ідеї, живе ідеями і готова за них вмерти. Це підтвердила історія народів західного світу.

Москалі й китайці — народи Сходу. Ментальність у них зовсім інакша і на ідеї вони дивляться іншими очима — ідеї мають служити їм, для їхніх потреб і намірів. Це їх зброя, з допомогою якої намагаються завоювати світ, надаючи своїм ідеям світового значення. Особливо москалі виявили впродовж своєї історії не абиякий хист у використуванні ідей для досягнення своєї мети.

Москалі, за свідченням самих же московських істориків (Карамзіна, Соловйова, Ключевського, Покровського), почали формуватися у нарід щойно в 12-му стол. на землях верхньої частини Волги і Оки. Расово не є жодними слов'янами, бо основою їх раси були фінські племена, особливо чудь, меря і мордва. Мають тільки деяку домішку слов'янської крові.

Ключевський у своїй історії московського народу пише, що це змішання фінської і слов'янської крові створило з москаля окремий антропологічний тип, що засвоїв собі особливий суспільний устрій фінських племен. У тих племен — пише Ключевський — не було жодного помітного розрізнення на вищі й нижчі класи, все населення виглядало як однорідна селянська маса. В наслідок такого расового змішання, каже він, москалі дістали в спадщині теж і питоменну релігійну ментальність із перевагою мітологічного світогляду.

Отже зовсім ясне й зрозуміле, що москалі з самих початків їхньої історії були комуністами, колективістами, таким був і їхній устрій. У них же, з непам'ятних часів, був їх власний комунізм — устрій «міру» чи «общини». Була в них і своєрідна релігійна ментальність.

Ці дві характеристичні прикмети москалів, що їх підкреслив історик Ключевський ще далеко до московсько-большевицької революції в 1917 році, підтверджують погляди Ніколая Бердяєва, який каже, що большевизм, себто московський комунізм, є витвором московського народу, а не якоюсь міжнародною ідеєю Карла Маркса. Большевизм, на думку Бердяєва, це тільки ідейна зброя московського імперіялізму. Московський комунізм він називає просто «російським фашизмом».

Але москалі ще з 1917 року так уміло повели свою пропаганду в світі, що їм повірили, начебто їхній комунізм є міжнародною ідеєю, ідеєю Карла Маркса, яка служить для добра всього людства. Цю пропаганду поширили не тільки москалі-комуністи, а теж і москалі різних політичних відтінків. Річ у тому, що справжньою суттю московської історії завжди була тиха, але непримиренна боротьба московської народної самобутності з накидуваними їй ідеями західного світу, що були чужими для неї. Все, що походило від західного світу, для москалів було чуже, вони ненавиділи його. Байдуже, чи йшло тут про несуттєві справи релігійного порядку (1666 р.), чи про примусову європеїзацію Петра I-го. Цілий 19-ий вік — це боротьба московського національного духу проти Європи, боротьба таки в самому московському суспільстві. Тільки маленька частина московської інтелігенції, переважно європейського походження (зрусифікована), хотіла запровадити в московській імперії європейський спосіб життя, але вона програла боротьбу з московською національною стихією, що була проти релігії і обстоювала колективні форми життя.

Московська національна стихія, вийшовши переможцем у 1917 році, уміло використала марксистські кличі для пропагування національних московських ідей, а світові подала їх як кличі міжнародного характеру. Всі інші, некомуністичні московські партії, програвши змагання з більшовиками, також підняли крик, що більшовизм — це міжнародна ідея, противна духові москалів. Комунізм, мовляв, накинено силою москалям, які мріяли про те, щоб запровадити в себе демократію.

Таку фальшиву думку москалі, всіх політичних напрямків, поширили у світі. І хоч були й протилежні думки кількох московських духових емігрантських провідників (Бердяєв, Федотов), а також великої кількості немоскалів, все ж таки світ погодився з тим, що комунізм своєю суттю москалям чужий; він, мовляв, інтернаціональний і такий же характер має і його московський центр. Така думка залишилась панівною, її пропагується в наукових працях, у журналах і газетах.

Ось приклади. «Нью-Йорк Таймс» з січня 1962 року вмістив статтю лорда Тейлера п. з. «Аналіза московської духовості», а «Рідерс Дайджест» передрукував її в квітні того ж року. Автор виправдує москалів, каже, що вони не могли довіряти Європі, бож Європа впродовж останніх 150 років аж 14 разів була напала на Росію. Москалі, мовляв, ніколи не були такими імперіалістами, як держави західного світу. А тепер хочуть тільки запровадити комунізм, створивши федерацію комуністичних держав...

Очевидно, такі твердження автора зовсім неправдиві. Самі ж московські історики подали, з ким та скільки разів воювали москалі. От хоч би Георгій Олексінський у своїй книжці «Модерн Раша» (Лондон, 1913) пише, що москалі за останні два століття вели війни аж 128 років і 4 місяці. Це були 22 завойовницькі війни і тільки 4 оборонні, що тривали 4^{1/2} року.

Н. Бердяєв у своєму творі «Російська ідея» пише, що москалі — це нарід колоніалістів, який з допомогою колонізації створив найбільшу колоніальну імперію у світі. Історик В. Ключевський у своєму «Курсі рускої історії» зазначає, що найбільш характеристичною прикметою московської

історії є колоніальна експансія москалів. Таку саму думку висловили й інші московські історики, напр., М. Покровський.

Московська державність зродилась із зовсім скромних початків у 12-му столітті, але її історія вже з самого початку позначена підбоями інших народів, з допомогою різних кличів. Перші московські гасла — це «об'єднання» чи пак «збирання» земель, з чого насміхається історик Покровський. Щоб щось збирати чи об'єднувати — каже він, — треба, щоб існувала перед тим єдність, а такої єдності в історії Московщини не було. Ключевський підрахував, що від 1228-го до 1462-го року москалі вели майже 160 воєн. До половини 15-го століття, як подає Г. Вернадський, вони поширили свою територію до 130,000 кв. миль. Московські війни велись не тільки під гаслами «збирання земель», а також і під кличами «оборони християнської віри». Коли, як каже Ключевський, Москва до 15-го століття опанувала заселену москалями територію, то з того часу почала «війну народів». Упродовж 100 років (1492-1595) москалі вели десять більших воєн: сім з Литвою і Польщею і три зі шведами. Війни ці тривали 50 років. У 1598 році територія московської держави зросла до 3,328.000 кв. миль, а 84 роки пізніше (1682) — до 5,616.000 кв. миль. Ці війни Московщина веде під кличами «оборони християнства», чи радше «православ'я». Тими кличами в 1654 році вона обдурила й Україну. Потім, до попередніх кличів, Москва додала новий — «оборона слов'янства». Врешті, вже в нашому столітті, ми є наочними свідками, як Московська імперія поширюється далі, тим разом уже під кличами «міжнародного комунізму».

Згадуючи оборону московського імперіялізму в «Нью-Йорк Таймсі» і в «Рідерс Дайджест», треба додати, що це не виїмки. Ось у січні 1962 року канадський місячник «Кенада Манс» надрукував статтю, в якій також підкреслюється «мирні наміри» Москви впродовж цілої її історії. В березневому числі цього місячника поміщено листа, в якому автора згаданої вгорі статті названо «ігнорантом історії Східної Європи», але редакція зараз же боронить свого становища, мовляв, «усі більші війни з москалями завжди починав Захід», а москалі ніколи не вели політики нищення чи завоювання народів.

В той же самий час другий найповажніший канадський журнал-двоптижневик «Меклінс» (з 24 березня 1962 р.) надрукував статтю Майкела Барклея, знаного канадського журналіста, в якій автор переконує читачів, що Захід, мовляв, не розуміє москалів. Вони ж бо у своєму розвитку йдуть до «демократії», а про якусь їхню агресію нема що й говорити.

Чому знайшлося стільки оборонців московської імперії саме в той час, коли між Москвою і Пекіном розпочалась жвава «дискусія»? У своїй писанині оборонці московських імперіялістів підкреслюють «мирні намагання» Хрущова. Москалі, мовляв, бажають тільки створити «федерацію комуністичних держав», а це зовсім невинна, теоретична справа. Про московський імперіялізм тут нема що й говорити, а в крайнім випадку можна говорити хіба про «советський» або «комуністичний» імперіялізм.

Москалям і далі вдавалося б обдурювати весь світ «міжнародним комунізмом», якби не та нещаслива сварка з китайцями. В 1946-1949 роках

спритна комуністична пропаганда зуміла обдурити світ, що комуністичний китайський наступ це «рух агарників», які мріють тільки про поліпшення рільної господарки в Китаї. Американці піддержали цю теорію і допустили до того, що китайські комуністи опанували Китай. Чіян Кай-шек опинився на Формозі, але й Формоза залишилася сіллю в очах червоного Пекіну. В 1958 році червоним китайцям не вдалося забрати Формозу силою, бо москалі не дали їм потрібної допомоги. Не допомогли і в господарському розвитку Китаю, бо боялися зростання його сили. Так почалася незгода в «комуністичній родині».

Західний світ, що любиться в «ідеологічних порізненнях», а якщо їх немає, то й сам видумує (напр., сталінізм чи хрущовізм), радо сприймає і всі інші ідеологічні підміни московських імперіялістів і вірить їм на слово, що в даному випадку йде тільки про ідеологічну сварку.

Хоч тепер уже ясно кожному, що справа зовсім не в ідеології, то на Заході залюбки й далі говориться тільки про ідеологічне розходження. Але, звичайно, буває так, що коли два приятелі посваряться, то скажуть собі взаємно багато правди. Таке саме зайшло в китайсько-московській суперечці. Ідеологічна сварка ставала дедалі гарячіша й набрала зовсім іншого посмаку особливо тоді, коли Китай напав на Індію. Тодішній міністер закордонних справ Індії Крішна Менон, що завжди ставився до китайських комуністів дуже прихильно, нагло змінив курс. Індійський тижневик «Лінк», що — звичайно — висловлював думки Крішни Менона, в передовиці з 2-го листопада 1962 року назвав китайських комуністів «божевільними мандаринами», «макіявеллістськими і шовіністичними загарбниками», «арогантськими імперіялістами». Оскаржив їх, що вони з допомогою рушниць й ідеологічних кличів хочуть захопити в свої руки владу в цілому світі. Так, як колись Наполеон Бонапарт використав французьку революцію, щоб захопити більшу частину Європи, китайські комуністи використовують комуністичні кличі, щоб запанувати над світом. Спочатку з допомогою гегемонії в комуністичнім світі, потім з допомогою підкореної ними Азії, щоб у третій фазі стати володарями світу.

Така правда не була приємна не тільки китайським, а й московським комуністам, бо світ починає з підозрінням приглядатися комуністичним кличам, китайським чи московським, коли вони стають подібними до шовіністичних; саме цього Захід дотепер «недобачав».

Ось тому Москва, налякана тим, що і її можуть оскаржити за московський націоналістичний імперіялізм, у своїй посиленій дискусії з червоними китайцями почала обвинувачувати їх у «догматизмі» та в «неправильному тлумаченні марксистсько-ленінської теорії», що вони замінили міжнародні комуністичні кличі «ідеологією буржуазного націоналізму». 21-го липня мин. року «Красная звезда» вмістила статтю советського знавця східних справ Б. Гафурова п. з. «Від Маркса до Чінгіз-хана». В цій статті Гафуров оскаржує китайців за расову нетерпимість, бо голова китайської делегації на Третій конференції «солідарности афро-азійських народів» у Моші (Танганьїка), сказав советським представникам: «білі тут не мають що робити». Гафуров дуже сердиться на китайців, каже, що вони гльорифі-

кують китайську історію, Чингіз-хана вважають за об'єднувача Китаю, що проповідують якесь «мітичне змагання між Сходом і Заходом», коли в дійсності йде про змагання «двох ідеологій і двох світів — соціалістичного й імперіалістичного».

Та щоб зрозуміти справжню суть московсько-китайської сварки — треба заглянути до історії і духовости обидвох народів. Про москалів ми вже говорили. Як же з китайцями?

Простором Китай дещо менший від Канади, але більший від США. Населення — біля 700 міль. СССР на просторі понад 8 міль кв. миль має тільки 200 міль населення. Та найголовніше — Китай має майже чотиридесятистисячну історію. До 1912 року він був монархією. В останньому столітті його доля була справді незavidна. Промислова революція в Англії в першій половині 19-го століття штовхнула її шукати нових ринків збуту. Вона, як і інші народи (москалі, португальці, французи, японці, німці) почала здобувати для себе в Китаї т. зв. «концесії» (простори, віддані в оренду чужим державам для їх торгівлі). Відрухом проти чужинців була в Китаї війна за торгівлю опієм, а наприкінці минулого століття — т. зв. «боксерське повстання» (1899-1901). Китайці, як нація, були безсилі, невдоволення зростало.

Тим часом економіка Японії, під впливом європейським, розвивалася і міцніла. Це стало причиною, що китайська молодь на переломі минулого століття їхала до Японії на студії. І саме це покоління зробило переворот — 12-го лютого 1912 року малолітній монарх абдикував і Китай перетворено на республіку. Щоправда, в наслідок цієї революції Китай втратив Манджурію і Тибет. Залишилися і чужоземні концесії. Наприкінці першої світової війни (14. 8. 1917) Китай був змушений вступити в неї як союзник Альянтів. Участь Китаю у війні проти Німеччини викликала розбиття його уряду. Утворилося два китайських уряди, але як війна закінчилася, вони вислали на мирову конференцію тільки одну делегацію, яка незвичайно вміло боронила інтересів Китаю проти Японії.

Тут починається новий розділ історії Китаю. В 1920 році Китай був роз'єднаний і обезсилений, а колоніальна політика європейських держав ще більше послаблювала його.

Так звана «жовтнева революція» (1917 р.) в московській царській імперії мала свій вплив і в Китаї. Кличі «Ради Народних Комісарів» (з грудня 1917 р.) про колоніальне визволення викликали захоплення. Напр., в 1919 році студенти Стамбульського університету (Туреччина) висунули пропозицію дати Ленінові нагороду Нобля. Та не тільки студенти були такі легковірні, навіть Кемаль Ататюрк спочатку вірив, що москалі справді хочуть свободи для кожного народу. Енвера Пашу запросили до Москви, а потім використали, пропагандивно, для здушення протимосковського повстанського руху в Туркестані. Врешті він сам переконався, що москалі й не думають про самостійність для інших народів.

Але в Китаї московські комуністи використали ситуацію. В серпні 1920 року вони вислали до Пекіну із спеціальною місією Г. Юріна. Хоч офіційно йому не вдалося щонебудь досягнути, проте він закрутив голову декільком

інтелектуалістам, переконуючи їх, що тільки з допомогою комунізму їм вдасться об'єднати Китай і визволити його від чужинецької опіки. Кинене на китайський ґрунт зерно почало кильчитися, в липні 1921 року заснувалася комуністична партія Китаю. Китайські комуністи заметушилися, розвиваючи свою діяльність під кличем визволення колоніальних народів. Коли в серпні 1922 року приїхав до Пекіну московський висланець Адольф Йоффе, то його вітали не тільки китайські комуністи, а й інші китайські організації, включно зі студентами. Китайська національна партія Гоміндан і уряд в 1923 році заявили, що вони готові співпрацювати з комуністами, тоді Москва вислала до Пекіну свого офіційного постійного представника М. Грузенберга-Бородіна. Він став дорадником Сун-Ят-сена, керівника і «батька» республіканського Китаю. З допомогою Бородіна республіканську партію Гоміндан реорганізовано й перетворено в дисципліновану силу. По смерті Сун-Ят-сена (1925) провід Гоміндану і збройних сил Китаю перебрав Чіян Кай-шек, що з допомогою війська приєднав до Китаю більші простори, які до того часу були під пануванням різних китайських генералів чи отаманів.

Тим часом китайські комуністи пожвавили свою активність і коли на весні 1927 року в Шангаю комуністи викликали заворушення — Чіян Кай-шек гостро розправився з ними. Він прочистив від комуністів північні терени Китаю, але їм вдалося задержати під своїм володінням великі простори в південнім Китаю. Вони втрималися там аж до 1935 року, коли Чіян Кай-шек остаточно опанував і цю частину Китаю.

В той час на Китай упали нові нещастя. 1931 року японці вдерлися до Манджурії, опанували її та створили там нове державне тіло — Манджукіо. В цю справу втрутилася Ліга Народів і вислала свою спеціальну комісію, але Японія вийшла з Ліги Народів. У липні 1937 року вона пішла війною на Китай і до вибуху другої світової війни зайняла велику частину Китаю. Американці допомогли Китаєві щойно наприкінці війни.

По закінченні другої світової війни китайські комуністи, виступаючи в ролі невинних «аґарників», прихильників різних реформ, в що американці повірили, під проводом Мао Тсе-тунґа в 1949 році опанували цілий Китай. Велика Британія визнала червоний Китай, а Москва 12 лютого того ж року склала з ним союзний договір про взаємну оборону.

Це історична частина китайського питання, але для оцінки народу необхідно знати і його духове наставлення. Чи справді китайці були споконвічними комуністами? Мабуть, ні. Комуністична пропаганда по першій світовій війні мала в Китаї успіх тому, що частина китайців повірила московським підшептам, мовляв, єдина можливість об'єднати Китай — це комуністичні кличі й ідеї. На тлі історичних обставин у той час, така пропаганда була справді приманлива, бо кожний нарід, щоб позбутися чужого панування — шукає різних способів визволення.

Характеристичною прикметою китайців є їх велика пошана до родини, що виходить поза економічну, господарську, релігійну чи політичні ділянки. Родинне життя китайців незвичайно тісно пов'язане з культом предків.

Для чужинців, особливо вихованих на космополітичних ідеях, цей культ шанування предків видається дивним і незрозумілим. А родинне життя китайців визначене особливими приписами; це стосується і до родинних зв'язків, і до церемоніалу під час одруження чи смерті, і до будови пам'ятників на хвалу предкам, і до інших звичаїв, що підкреслюють велику й вирішальну роль родини в житті китайської спільноти. Патріархальне життя привело до природної демократизації китайських сіл, громад, округ. Цілий Китай — це мережа отих родин, родів, громад і округ, пов'язана в одну державу, що нею патріархально правили монархи — «сини неба».

Цей родинний устрій вільного об'єднання родин у ширших рамках суспільного життя (без зовнішнього примусу), іноді допомагав Китаєві перетривати важкі часи. Свобода й приватна ініціатива родин і громад були одночасно забезпеченням від ворогів і таких нещасть, як голод, посуха тощо. Сун Ят-сен підкреслював, що китайці впродовж своєї історії мали забагато особистої свободи, тоді як європейці мусіли боротися за особисту свободу. Для людей така свобода добра, казав він, але не для громади, бо тоді люди, мов пісок у мисці, безборонні перед наступом чужинецького імперіалізму й економічного загарбництва. У своїх «Трьох Принципах» (націоналізм, влада народу і народній добробут) Сун Ят-сен навчав китайців, що їм треба жертвувати частиною особистої свободи, щоб здобути свободу національну. З такими кличами китайські комуністи воювали і проти Чіян Кай-шека і вони сьогодні є підставою панування комуністів у Китаї.

Це дещо допомагає нам зрозуміти ментальність китайців. Вони — люди Сходу, а людина Сходу сприймає життя більш спокійно, ніж людина західного світу. Такою ж є і релігія східної людини, бож вона витвір способу мислення суспільства. Вірування китайців дає нам образ китайської духовості.

Китайці мають три релігії — релігію Тао, релігію Будди і релігію Конфуція. Чого ж навчають їх оті релігії? Основою вчення, напр., релігії Тао є твердження, що природа в цілому світі постійно змінює своє обличчя, а людина, як частина тієї природи, повинна тільки спостерігати, як все твориться, розвивається і завмирає. Вона не сміє виступати проти тих засад, все що вона робить — повинно бути лише підкресленням цього акту творення. Згідно з тією релігією, найкраще правління над людьми таке, що його майже не запримичується.

Подібною є і наука буддистів, що виникла в північній частині Індії ще в 6-му столітті до Христа і дуже поширилась у Китаї. Буддисти також заперечують право людини на її індивідуальність і, згідно з їх наукою, метою людини є визволити себе від терпіння.

Найбільш поширена в Китаї релігія — це наука Конфуція. Хоч усі три згадані релігії мають у своїй основі багато спільного і вони впродовж століть постійно пристосовувалися до ментальності китайців, проте найцікавішим є вчення Конфуція про етику. Він ставить особливий наголос на моральні зобов'язання міністрів і володаря країни, на відносини між батьками і дітьми, між братами та між чоловіком і жінкою. Культ пошани

предків у нього на першому місці. Хоч і інші релігії ставлять натиск на церемоніальну сторінку життя китайців, але релігія Конфуція особливо підкреслює її значення. Основи етики Конфуція так характеристично китайські, що Сун Ят-сен (1866-1925), опрацьовуючи свої «Три принципи», взяв до них багато з етики Конфуція.

Етика китайців досить практична, вони присвоюють собі також інші думки або намагаються пристосувати їх до китайського способу мислення. Доказом цього є намагання Ліянґ Шу-мінґа (* 1894) в 1921 році поєднати синтезу Конфуція з філософією Заходу. Отже китайці можуть сприйняти дещо і від західного світу. Є чимало китайців, що прийняли християнство. Щоправда, їх тільки 1% з усього населення, але християни в Китаї належать до найбільш активних людей. 90% з тих християн — католики, решта (10%) є інших, протестантських, віровизнань. Католицька релігія більше відповідає китайцям тому, що має багато зовнішніх церемоніальних виявів.

Тут треба ще зазначити, що в китайців немає такої релігійної нетерпимості, як в європейців. Різні релігійні системи в них існують побіч і релігійні різниці не приводять у них до внутрішньої боротьби. Приймають одні від одних все, що добре. Часто бувало, що під час посухи, голоду чи іншого нещастя, віруючі всіх релігій з одної округи сходилися в одне місце для спільної відправи. Тому викликає деяке застереження думка про те, що китайці, мовляв, природно ненавидять ідею комунізму, силою їм накинено, та мріють тільки про те, щоб її знищити. Комунізм допоміг їм створити великий Китай. На кожному кроці їх переконують, що для спільного добра треба трохи обмежити особисту свободу. А вчили їх цього ще й перед комунізмом визначні китайці (вчення Сун Ят-сена про обмеження свободи).

Коли говоримо про Китай і китайське питання з погляду зовнішнього, то треба зазначити одну основну річ. Кажемо, що китайців є біля 700 міль., а це неправильно, бо Китай не є однорідною національною державою. Тільки менша частина китайської території, а саме її південно-східні та східні області є справжньою китайською територією. Інші області Китаю замешкують зовсім інші народи, непримиренно ворожі до китайського імперіалізму. І це слаба сторінка китайських комуністів.

Китайські комуністи наполегливо намагаються зробити комунізм сприйнятливим для пересічного китайця. І вони не говорять про якийсь «абстрактний комунізм», імпортований, а про свій власний. Ліо Ша-чі, майбутній наслідник Мао Тсе-тунґа, в серпні 1962 року заявив, що «комуністична партія Китаю не впала з неба, а зродилась у китайській спільноті».

В останніх роках китайські комуністи роблять переоцінку історії Китаю. Комуністична ідея починається у них не від жовтневої революції, а від першого комуністичного маніфесту і паризької комуни. Це їм потрібне як для зовнішнього вжитку, так і для внутрішнього, щоб показати своє пов'язання з комуністичним рухом у цілому світі. Одночасно і тайпінське повстання (1850-1864) та інші т. зв. селянські повстання в Китаї вони вважають за вияв комуністичних прагнень китайців. Так звана «опісва війна», «повстання боксерів», китайсько-французька війна, національна

революція в 1911 році, — всі вони оцінюються сьогодні як боротьба китайців проти імперіялістів, а одночасно пов'язуються, а то й утотожнюються, з комуністичною ідеєю Китаю. Китайські комуністи намагаються витягнути з китайської історії все, що могло б бодай якоюсь мірою показувати давність комуністичних ідей у Китаї. Навіть Конфуцеві вже приписують мрії про «примітивний комунізм» та «ідеалізований соціалізм». Все частіше покликаються на Конфуція, заявляючи виразно, що «китайський народ буде шанувати його і обожнювати». А ще так недавно про Конфуція не можна було згадувати в китайських школах, його ідеї висмівали, як «назадницькі». В релігії Тао китайські комуністи дошукуються тепер матеріалізму, подібно, як у буддизмі. Буддизм для китайських комуністів — «демократична, атеїстична і діалектична революція касти Кшатрія (робітників і селян) проти панування брамінів». Також і магометанську релігію тлумачать на комуністичний спосіб. Так релігії в Китаї мають тепер більшу свободу, бо комуністи шукають і в них комуністичних первнів. Відновляють навіть релігійні пам'ятники, особливу увагу звертають на історичні пам'ятки китайських володарів, на культ деяких із них; напр., Чінгіз-хана оцінюють дуже високо. Національних героїв, включно з Сун Ят-сеном, гльорифікують.

Все це вказує на те, що китайський комунізм, який спочатку ішов під гаслами комуністичної революції у світі, на зразок московської, відштовхує себе від московського зразка, йде своїм самотутнім національним шляхом, пов'язуючись дуже міцно з усім національним китайським минулим. Тому слушно каже Джон Каутски у своїй праці про комунізм і націоналізм у новопосталих державах, що стратегія Мао Тсе-тунґа перетворила комунізм з об'єднаного пролетарського в націоналістичний рух. Знає про це і Москва, бож вона веде свою націоналістичну політику також під маскою міжнародного комунізму.

Якже справа з китайсько-московськими взаєминами? З самого початку Москва помагала китайським комуністам, але не ставила відразу на комуністичну карту в Китаї і не запроваджувала там силою ідеологічного комунізму. Вона говорила китайцям про національне визволення з-під чужинського панування. В справі тактики супроти Китаю між Сталіним і Троцьким велися жваві дискусії. Переміг Сталін, він поставив карту на націоналістів, а не на китайських догматичних комуністів. Китайські комуністи були невдоволені з того, але не мали вибору, мусіли співпрацювати з китайськими націоналістами. 1927-го року вони зробили повстання, яке Чіан Кай-шек здупив і знищив багато комуністів. Тоді між китайськими комуністами і націоналістами прийшов розрив. Сталін офіційно далі співпрацював із Чіан Кай-шеком. Він мав стільки клопоту в СРСР, що не хотів, щоб постала ще одна комуністична потуга, яка могла швидко сягнути по першість у комуністичному світі. Політика Сталіна була ясна: краще мати слабкий Китай, що буде в постійній боротьбі комуністів з націоналістами, ніж міцний комуністичний. У споминах про Тіта згадується, що під час наради 10 лютого 1948 року (в якій брали участь Сталін, Молотов, Жданов, Суслов, Зорін, болгарин Димітров, Колоров і Костов, югославці

Кардель, Ділаш і Бакаріч) Сталін розповів, як після другої світової війни устійнено в Москві тактику супроти Чіян Кай-шека. Але, сказав він, «китайські товариші, вернувшись додому, зробили зовсім інакше» — почали безоглядну боротьбу проти Чіян Кай-шека. Мабуть тому Сталін намовив північну Корею напасти на південну. Він сподівався, що — здобувши південну Корею — закріпить своє становище не тільки супроти Китаю, а й супроти Японії, маючи можливість тримати там під контролею американські військові бази.

Недовір'я Москви до Китаю було з самого початку їхніх комуністичних взаємин. Москва робила і робить усі заходи, щоб мати на своєму боці Індію, поширити свої впливи в Ляосі та в суміжних країнах. Це, свого роду, оточення Китаю.

З другого боку, таке відношення Москви до Китаю допомагає Мао Тсе-тунґові розпалювати китайські національні почування. Китайські комуністи вдоволені тим, що мають напружені відносини з Індією, вдоволені й тим, що поза межами Китаю запроваджують деяке обмеження супроти китайців, напр., в Індонезії заборонено китайцям брати участь у торгівлі. Все це корисне для китайської пропаганди, мовляв, зовнішній світ ворожий і для боротьби з ним китайці мусять об'єднатися під проводом Мао Тсе-тунґа. Китайці розчаровані й обіцяною допомогою Москви, економічною і військовою, з якої нічого не вийшло. Спроба червоних китайців перемогти мілітарно Чіян Кай-шека в 1958 році закінчилася безуспішно перестрілкою за остров Кемой.

Політика Хрущова супроти червоного Китаю подібна до політики Сталіна. Він не хоче, щоб комуністичний Китай зростав на силі, але прекрасно використав т. зв. непорозуміння з Китаєм як шантаж проти західного світу. Західний світ був для Хрущова далеким ворогом, ніколи не зближувався до нього так, щоб можна було схопити його за горло. Тепер Хрущов змінив тактику, шантажуючи Захід Китаєм, він хоче розкласти його своєю політикою т. зв. співіснування, щоб потім, у відповідний момент, якнайзручніше вдарити по ньому.

Швейцарський часопис «Ное Ціріхер Цайтунґ» (з 11 листопада 1960) слушно писав, що головний режисер, Хрущов, заінсценізував комедію з Китаєм. Сказав західнім дипломатам (зовсім «на вухо»), що в нього клопоти з китайськими комуністами, вони, мовляв, хочуть війни. Він вирішив поставити цю справу на конференції європейських комуністів, наплів про «ідеологічні розходження» з Китаєм і просив у них піддержки. Так в очах європейських комуністів він став героєм, таким же героєм він став і в московського мужика. В тому він мав тільки одну мету: залякати західний світ Китаєм та переконати його, що йому доцільніше мирно «співіснувати» з Москвою. А це допоможе Хрущову добитися від Заходу того, чого він бажає.

В той самий час постійний коментатор американського тижневика «Ди Нешенел Ревю», Джеймс Бирнгам, писав, що Хрущов навмисне пускає у світ вістки про глибокі розходження між ним і червоним Китаєм, щоб таким способом запровадити протимосковських політиків, через його мостик,

до «замирення». На думку Бирнгама, така пропаганда йтиме від усіх — лівих і правих, та буде частиною комуністичної психологічної війни, яка має точно визначену мету. Приклади такої психологічної війни вже були — т. зв. «народний фронт проти війни і фашизму» (1933-1939), акція за другий фронт (1942-1943), пропаганда, що китайські комуністи тільки «миролюбні аграрники», які виступають проти «деморалізованого» уряду Чіян Кай-шека (1944-1949). Сьогодні ми в новому етапі такої психологічної війни.

Яка ж наша думка про китайсько-московську «дискусію»? Кожний, очевидно, може мати свій погляд, але з притиском треба підкреслити: не зважаючи на намагання Хрущова надати китайсько-московському непорозумінню ідеологічне тавро, розвиток «дискусії» між Москвою і Пекіном показує ясно, що це *суперництво двох національних імперіялізмів*. Хрущов, покищо, грається з червоними китайцями так, як йому подобається, ще й насміхається, мовляв, бачте, вони пруть до війни, а я до мирного співіснування. Але політика Хрущова стає дедалі яснішою і зрозумілішою — червоних китайців він використовує, як страшило для Заходу, щоб таким способом примусити його до «мирного співіснування».

Не можна заперечити ідеологічного споріднення між китайським і московським комунізмом, воно, приблизно, таке, як було між гітлерівською Німеччиною і Італією Муссоліні. Але розцінюючи теперішню ситуацію, треба припускати, що й червоні китайці можуть віддячитися Москві. Хрущов може погано перерахуватися, китайці в останні роки щораз більше цікавляться національним питанням поодиноких республік в СРСР і на цьому відтинку можуть зробити Хрущову якусь прикру несподіванку.

А найголовніше — як за китайською, так і за московською комуністичною системою *прихована імперіялістична політика китайських і московських націоналістів*. І найвищий час, щоб Захід зрозумів, що для правдивого миру в світі необхідно знищити московську, а також і китайську, комуністичну імперію і на її руїнах відновити самостійні держави поневолених народів.

ЧИ ВИ ВЖЕ ПОНОВИЛИ ПЕРЕДПЛАТУ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ» НА 1964 РІК? ЧИ СПЛАТИЛИ ЗАБОРГОВАНІСТЬ ЗА МИНУЛИЙ РІК? ПРИЄДНАЛИ ХОЧ ОДНОГО НОВОГО ПЕРЕДПЛАТНИКА?

ПІДТРИМУЙТЕ Й РОЗПОВСЮДЖУЙТЕ СВІЙ ЖУРНАЛ!

ТРЕТІЙ РАЙХ І УКРАЇНА

(Документи з Нюрнберзького процесу)

Зібрав доц. д-р Є. ПЕЛЕНСЬКИЙ

(3)

ПОЛОЖЕННЯ УКРАЇНЦІВ У ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ

В і д н и с

Проф. д-р Володимир Кубійович,
Провідник Українського
Національного Комітету

Краків, у лютому 1943 р.

До Пана Генерального Губернатора
Райхсміністра д-ра Ф р а н к а .

Ексцеленціє!

Згідно з Вашим бажанням, пересилаю Вам цього листа, в якому хочу подати коротко про непорядки і прикрі випадки, що створили особливо важке положення українського населення у Генеральному Губернаторстві. Те, що стосується до німецько-українських відносин і загального положення українського народу, я вже зібрав у своєму листі до пана державного секретаря, д-ра Бюлера, в грудні 1942 року. Зміст цього листа відомий і Вам. Я передусім підкреслив занепокоєння українського населення, що викликане непевністю щодо його національного майбутнього в Новій Європі. Тут подам кілька конкретних випадків і мої рефлексії.

Іхню суть становить питання: Якщо українці мають успішно працювати для справи остаточної перемоги, то їм треба дати за це необхідне забезпечення, чого, на жаль, немає. Бо в теперішніх обставинах українці не певні ні за своє майно, ні за своє життя. Справа реприватизації ще досі не внормована. Нелюдське трактування, дикий побір на працю, безпідставні ув'язнення і, вкінці, масові розстріли — сьогодні вже перестали бути рідкими явищами.

І. Справа реприватизації

Проблема реприватизації має основне значення для дальшого оформлення німецько-українських взаємин. Цілий український народ пов'язував із німецькою перемогою на Сході свої надії, сподівався, що всі залишки большевицького режиму будуть усунені.

Український нарід у господарських справах засадничо приватницького наставлення. Український селянин готовий давати найбільші податки і жертви, якщо тільки має можливість спокійно працювати; це самопочуття

може дати йому лише свідомість, що нива, яку він і його предки управляли, теж і в майбутньому буде його власністю. Українське населення з повною вдячністю сприйняло прокламацію Вашої Екссцеленції з 1-го серпня 1941 року, в якій Ви, Пане Генеральний Губернаторе, це питання засадничо розв'язали і реприватизацію поставили як напрямну вказівку для державної господарської політики. Але тепер деякі уряди вважають, що реприватизація начебто ще далі під знаком запитання і в новому суспільному ладі не буде місця для приватної власності. Такий стан дуже майстерно використовує ворожа пантофлева пропаганда. Особливо поширюється чутка, що приватної власності досі не запроваджено тому, що слід сподіватися великої акції переселення українців з Галичини на Схід.

Така акція, як заокруглювання двірських маєтків коштом селянської власності (в повітах Рава Руська, Калуш та інших), помір селянської власності (Чортківський повіт) і побір оплат за користування землею (Чортківський, Золочівський та інші повіти), надають таким чуткам вигляду дійсності. (Залучник ч. 1).

Ясно, що наслідком того є помітні серед сільського населення велике занепокоєння і нервозність, що мусить некорисно відбитися на охоті працювати і на сільсько-господарській продуктивності.

З непевністю, як також з усіма фальшивими інтерпретаціями пантофлевої пропаганди, можна покінчити лише з допомогою остаточного здійснення основної ідеї згаданої прокламації.

II. Методи побору на працю

Загальна нервозність збільшилася ще у наслідок невластивих метод побору на працю, що їх в останніх місяцях все частіше застосовується. Дика, безоглядна ловля людей по селах і містах, на вулицях, площах і залізницях, навіть у церквах, а вночі в помешканнях, потрясла до основ самопочуттям безпеки людей. Кожний висунений на небезпеку, сподівається, що буде колинебудь і денебудь несподівано схоплений поліцією і запропорений у збірний табір. Ніхто з його родини не знає, що з ним сталося, тільки по тижнях, а то й місяцях, той чи інший схоплений подає листівкою вістку про долю, яка його зустріла.

Дозволю собі подати кілька прикладів із відповідними прилогами.

- а) В Сокалі під час такої акції згинув один учень, а другого поранено. (Залучник 2).
- б) 19 українських робітників із Галичини, які мали виказки, прилучено в Кракові до транспорту «російських военнополонених» і відставлено до карного табору в Іраці. (Залучник 3).
- в) 95 українців із Галичини, яких уряд праці звербував у половині січня 1942 року на працю в Райху, вислано через Східню Прусію до Пскова в Росії, де вони в дуже суворих умовах переважно вигинули. (Залучник 4).
- г) Схоплювання робітників із допомогою удаваного перегляду (Заліщики), ловля учнів під час шкільного навчання (Біла Підляська, Володава, Грубешів). — (Залучник 5).

III. Питання особистої безпеки

Вже самий спосіб поведінки нижчих органів німецької влади з нашими земляками дуже ускладнює загальне положення. Українці з повним правом чекали, що з ними, як з народом, що ніде не виступав проти німців і їх інтересів, будуть засадничо поводитися інакше, ніж з членами тих націй, які активно боролися проти німців. Тепер кожний українець мусів вкінці переконатися, що більшість німців не робить жодної різниці, — всі народи Сходу, приятеля чи ворога, трактує однаково. Під час зустрічів із нижчими урядовцями, українця дуже часто чекає небезпека, що його вилають, скривдять, а навіть зневажать. Для унаочнення такої поведінки можна подати безчисленну кількість прикладів. Подаю лише деякі особливі випадки. (Залучник 6).

Масові розстріли

Багато гірший характер мають масові розстріли цілком невинних людей, напр., у Любечі Королівській, а потім у Львові та Чорткові.

В Любечі Королівській, повіт Рава Руска, розстріляно 46 селян, між ними 31 українця, без жодного судового розгляду. (4 жовтня 1942, Залучник 7).

В другій половині листопада 1942 року розстріляно у Львові 28 українців, у Чорткові 56, також без судового розгляду. (Залучник 8).

Ув'язнення у грудні 1942 р.

У грудні 1942 року поліція почала очищувальну акцію серед т. зв. неспокійних елементів, яка швидко перетворилася у масове ув'язнювання невинних спокійних людей. Ті люди у в'язниці, їм грозить небезпека заплатити якщо не життям, то напевно здоров'ям. (Залучник 9).

Наскільки слушними є такі побоювання, показує випадок з 6-ма українськими дівчатами з Коломиї, що в лютому 1942 року були заарештовані й безслідно зникли. (Залучник 10).

Обшук у Свято-Юрському Соборі у Львові

У зв'язку з поданою вгорі очищувальною акцією, відбувся обшук навіть у Свято-Юрському Соборі. Вже сама ця подія, а особливо поведінка органів поліції у цьому святому для українців місці — викликали глибоке негодування і пригноблення серед населення. Це негайно використала ворожа пропаганда. Загально підкреслюється, що навіть під час большевицької окупації не було жодного обшуку на горі Св. Юра, а різні відвідини большевицьких професорів і студентів усе відбувалися з великою пошаною до місця і особи Митрополита.

Особлива акція проти асоціальних елементів

З 15-го січня почалася особлива акція проти т. зв. асоціальних елементів. У цілому краю заарештовано, приблизно, 5.000 людей. Метою цієї акції мало б бути усунення тих елементів, що не хочуть працювати, ведуть торгівлю «з-під поли», чим утруднюють владі її працю. Але ця акція не досягнула властивої мети: жертвою її стали провідні особистості україн-

ського культурного й господарського життя, а також урядники різних державних установ і члени українських допомогових комітетів.

Ці масові ув'язнення викликали в делегатурах наших комітетів та в широких колах українського населення незвичайне схвилювання і занепокоєння.

IV. Анормальні відносини і бандитизм у Люблінському дистрикті

Загальні зауваження

Найважчі життєві умовини панують у Люблінському дистрикті, де від десятиліть українців гнобили москалі, а потім поляки. На жаль, і тепер обставини мало покращали.

Коли німці перебрали управління, була надія на певну зміну. Це було можливе — навіть при добрій волі німецької влади — лише тоді, коли в цьому краю були б усунені польські урядники і польська поліція, а також постійне намагання з одного боку шкодити українству і знищити його, а з другого — роз'ятрувати ненависть до німецькості.

Банди

Найвище загострення вже й так незносних відносин у Люблінському дистрикті викликала діяльність банд.

Банди появились на Холмщині вперше 1940-го року, а потім, 1941-го року, пробували перенести свою діяльність до дистрикту Галичина. Це їм не вдалося, бо були знищені. Натомість вони мали можливість розгорнути свою діяльність у Краківському дистрикті (округи Ярослав і Сянік), де до сьогодні ведуть свою погану роботу. Особливо помітне те, що там, де є українська поліція про банди нічого не чути. На жаль, не зважаючи на такий стан, у найбільш загрожених українських областях нема української поліції.

Спочатку банди творилися з російських утікачів, до яких приєдналися спадуни і диверсанти зі Сходу. Потім долучилися ще жиди і поляки, що з різних причин хотіли втекти від німецької поліції.

У зв'язку з акцією виселення, головню в окрузі Замостя, банди доповнилися сотнями, а то й тисячами поляків. Сьогодні вони складаються майже виключно з поляків, а допомагає в тому ворожа німцям пропаганда. Рух банд тепер, наслідком зими, обмежений, але треба рахуватися з тим, що на весні вони зможуть поживити свою діяльність у широких розмірах. Банди виступають не лише проти німецьких урядів, а також проти українського населення, що є помстою на ньому за його прихильне ставлення до німців. Це можна підтвердити багатьма доказами.

В Білгорайській окрузі пограбовано за короткий час 18 українських кооператив і молочарень (у тому тільки 2 польські, хоч там їх більше, ніж українських). — (Залучник 13).

Жертвою банд падуть передусім українські вчителі та священики. (Залучник 14).

Замітне те, що банди діють саме в національно-мішаних областях (Холмщина, Ярославська і Сяніцька округи), користуються допомогою польського

населення і поліції, яка (поліція), крім того, фальшиво інформує німецьку владу, щоб усю відповідальність скинути на українців. Українське населення згаданих областей терпить подвійно: з одного боку від банд, а з другого — від протидії німців, що слухають фальшивих польських підшептів. (Залучник 15).

Німецька протидія і її наслідки

На основі одного зобов'язуючого закону, за переховування в себе воєнно-полоненого або за іншу поміч — карається смертю і вивласненням майна. Треба, однак, брати до уваги те, що безборонне населення дуже часто допомагає бандитам під терором. Часто трапляються випадки, що мирне українське населення насамперед пограбоване бандами, а потім мусить ще й терпіти кару німецької і польської поліції, яка нищить його майно, а його власників розстрілює. В одному селі бандити вбили солтиса, а після того німецька поліція розстріляла його брата.

V. Збірна відповідальність

Загальні зауваження

Особливо боляче відчуває український нарід застосування метод збірної відповідальности. Широкі народні маси не мають, звичайно, жодного зрозуміння до принципу збірної відповідальности. Вони бачать безправство в тому, коли карається за вчинок, якого не зробилося ані не схвалюється. Загально принцип збірної відповідальности можна уважати за обґрунтований тоді, коли його застосовується до якоїсь групи, напр., однорідної національної спільноти. Тим часом бандитизм поширений саме у мішаних українсько-польських областях і українська національна спільнота не може в жодному випадку відповідати за злочини поляків. Але навіть в областях з приблизно однорідним населенням, напр., у Галичині, можна обтяжувати український нарід за вчинки його співчленів лише в тому випадку, коли б він мав супроти них відповідні засоби екзекутивної влади. Такими засобами він не розпоряджає. З поданих причин застосування принципу збірної відповідальности до українського народу в сучасній стадії організації і, особливо, в мішаних областях — несправедливе й недоцільне. Збірна відповідальність ударея часто по провідній верстві в місті та в селі, що приязно наставлена до німців, але зовсім безсила супроти польських диверсантів та власних безвідповідальних запаленців і зневіренних.

Так складається, що збірна відповідальність, яка має за мету знищити ворожі німцям елементи, винищує саме позитивних, прихильних німцям людей або послаблює їх і викликає серед них зневіру й огірчення. Через збірну відповідальність у Люблінському дистрикті втратило життя біля 400 проницецьких українців. Ми подамо тут лише кілька найяскравіших прикладів.

Масові розстріли

25-го грудня 1942 року жандармерія оточила село Перевалля (Замоська округа, Люблінський дистрикт) і зігнала разом велику кількість поляків

і українців. Управитель фільварку заявив, що йому поляки необхідні для праці. Їх звільнено, а українців, 16 осіб, розстріляно. Між розстріляними була також 15-тилітня дівчина, Євгенія Тибичук. (Залучник 15).

В селі Недосів (Люблінський дистрикт) 30-го жовтня 1942 року розстріляно 8 прихильних німцям українців, яких за український патріотизм ще перед війною переслідували поляки.

29-го січня 1943 року в селі Сумин (збірна громада Тарноватка, Люблінський дистрикт) розстріляно 45 українців, у тому 18 дітей у віці від 3-ох до 15-ти років. 2-го лютого 1943 року в селах Паньків і Шароволя (збірна громада Шароватка) розстріляно 19 українців, у тому 8 дітей у віці від 1-го до 13-ти років. (Залучник 16).

Закінчення

Подані в цьому звідомленні випадки з Галичини зголошено губернаторові д-рові Вехтерові та шефові уряду д-рові Бауерові. Подаємо їх тут ще раз, щоб змалювати загальний образ цілої Генеральної Губернії.

Все тут подане є лише витягом із численних фактів, лише головнішими нарисами трагічного образу. Треба підкреслити, що не легко зібрати протоколярні заяви та дістати їх до рук. Люди, які вже зазнали кривди, бояться стверджувати її протокольно, щоб удруге не зустрінуло їх це саме. Таких випадків є дуже багато і ця обставина ще більше утруднює внормувати життя.

Наслідки такого стану небезпечні. Український громадянин духово наставлений до німців прихильно. Він, легаліст, непевний за своє життя, втікає в ліс і опинюється, проти своєї волі, в суперечності до свого наставлення в легальному положенні. Ясно, що тоді на нього має вплив ворожа пропаганда, хоче він цього чи не хоче.

На весні, коли диверсійні осередки матимуть більшу свободу рухів, вони, правдоподібно, будуть намагатися скріпити себе оцими людьми, що проти своєї волі стали підпільниками. Можуть їх навіть силою примусити співпрацювати з ними.

Українська спільнота свідомо великої небезпеки, але вона не має змоги боротися проти неї. І, не зважаючи на це безсилля, її робиться відповідальною за поширення бандитизму. Це трагічний, парадоксальний стан особливо тепер, коли порядок і спокій так потрібні для продуктивної праці та є одною з важливих передумов перемоги над спільним ворогом українського і німецького народів — московським більшовизмом.

Щоб вдержати в областях Генеральної Губернії, заселених українцями, цей лад — сьогодні необхідна радикальна зміна ставлення влади до населення. Необхідно встановити наново приватну власність селянина, забезпечення праці і особисту безпеку. Передумовою до того буде планова мобілізація населення на працю в Райху, замість безглузких ловів на людей, коректна поведінка нижчих органів влади супроти українського населення і, передусім, — це найважливіше — мусять бути припинені безрозбірні арештування і розстріли, особливо на основі принципу збірної відповідальності, що його у нас важко застосувати у вигляді відстрашуючих методів, аж до розстрілів малих дітей включно.

Такий запроваджений лад, що забезпечить людям життя і працю, може стати основою справді добровільної і жертвовної праці цілого українського народу для будови Нової Європи та боротьби німців з ворогом цієї Європи — більшевизмом.

Краків, 25. II. 1943

(Підпис)

Залучник 1

Акція помірив в окрузі Чортків

У вересні минулого року засновано Головну земську інспектуру в Чорткові, на чолі з колишнім окружним земським інспектором Г. Кенігом.

До цієї праці залучено інж.-землеміра Іваненка, москаля (? — ред. »В. Ш.«), і рисівника Саха, поляка; прийшли також земські інспектори з Бережан і Тернополя та інші німецькі урядники. Під час об'їзду Чортківської округи вони виготовляли ситуаційні пляни поодиноких громад із зазначенням усіх господарств. При цьому кращі господарства відповідно позначили.

В половині грудня діяльність цієї інституції припинено і відсунено, правдоподібно, до кінця квітня 1943 року. Кажуть, що на тих кращих господарствах мають бути поселені німецькі селяни — 50 тисяч, що прийдуть із Німеччини в Чортківську округу.

Залучник 2

Випадки в Сокалі

24-го жовтня 1942 року о год. 13-14-й, учнів, що йшли зі школи додому, затримала на вулиці, разом з іншими людьми, жандармерія і зігнала до купи. Тому, що ніхто не знав, що має статися з людьми — виникла паніка. Люди почали втікати. З тих самих причин кинувся втікати гімназіяльний учень Ярослав Меда, що випадково йшов із своїм батьком, секретарем збірної Пархачівської громади, до міста. Батько пробував заспокоїти сина і кликав його вернутися, бо йому не грозить жодна небезпека. Але втечу Ярослава Меди побачив один жандарм і смертельно пострілив його. За півгодини він помер у місцевій лікарні.

Крім цього, два жандарми увійшли до української учнівської бурси і забрали кількох учнів. Інші учні в той час обідали в їдальні й залишилися непомічені. Перед бурсою жандарм зловив учня Василя Кравчука, важко поранивши його в горішне стегно. Учня треба було забрати до лікарні.

Студента теології Осипа Каравана важко побито, аж до втрати пам'яті.

Гімназіяльного вчителя Михайла Дулібу побито публічно по лиці.

Треба зазначити, що ніхто не знав, що ця збірна акція мала за мету зібрати робітників для вантаження буряків на залізничній станції. Коли керманіч гімназії повідомив телефонічно про цей випадок керманіча відділу праці і просив у нього помочі, той відповів, що не має часу займатися цією справою. Українські керманічі шкіль повідомили керманіча поза-місцевого відділу праці, що вони в непередбаченій і невідкладній потребі, коли нема жодних інших робочих сил, радо дадуть своїх учнів на працю в місті, якщо будуть своєчасно повідомлені.

Залучник 3**В і д п и с**

Український Допомоговий Комітет,
Делегатура в Зборові

Зборів, 6. 10. 1942

До Українського Головного Комітету
у Львові
Відділ допомоги в прохарчуванні

*Поведінка польських урядників Уряду праці в Кракові
супроти наших робітників*

Подаємо протокол, списаний у нашій канцелярії з п. Лукою Проциком, що вернувся з Німеччини.

Він зізнав:

Українських робітників, що прибули до Кракова, польські службовці уряду праці прилучили до транспортів російських цивільних полонених і відставили до карних таборів, не зважаючи на те, що вони мали відповідні посвідки і виказки.

Жертвою подібних польських провокацій впало багато українців. Становище таких людей ще трагічніше тому, що вони не знають німецької мови, а їхні посвідки й виказки знищили згадані урядовці.

Тут подаємо список українських робітників, що знаходяться у карному таборі в Граці, як москалі та втікачі:

1) Кусів Павло, 2) Нагірний Михайло, 3) Березний Іван, 4) Башманський Тома, 5) Коструба Василь, 6) Хрін Семен, 7) Процик Ілля, 8) Горин Константин, 9) Шарпун Василь, 10) Дозинський Іван, 11) Боднар Іван, 12) Денисюк Михайло, 13) Процик Лука, 14) Музичка Володимир, 15) Сица Павло, 16) Бабій Володимир, 17) Світловський Павло, 18) Федик Іван, 19) Сагайдак Михайло.

Всі вони в трагічному положенні. Я той, що мав щастя втекти. Вони з повним довірям, зі сльозами в очах, просили мене повідомити Комітет про їхнє положення.

Підписав
Процик Лука

Залучник 4**Переклад****П р о т о к о л**

Михайло Кость, Богдан Янів, Іван Варан, син Івана, Іван Варан, син Миколи і Олекса Хім'як — усі з Конюшків Королівських (Жомарівської округи), 21 січня 1942 року були вислані Урядом праці до Німеччини.

Прибувши до Перемишля, чекали там цілий тиждень на лікарську перевірку. Потім їх прилучено до транспорту, що мав їхати до Німеччини. Але їх повезли через Варшаву і Східню Прусію у Росію, до міста Пскова. З ними було 95 українських хлопців із Галичини, у тому 18 зі села Конюшки

Королівські. Супроводила їх військова ескорта. 28-го січня 1942 року прибули до Пскова. Працювали в лісі лісорубами, а потім при будові купальні.

Спочатку діставали як цілоденний харч пів буханця хліба, а пізніше — один хліб на сім осіб. На снідання і вечерю — каву, на обід — зупу.

Ніколи не мали вільного дня, працювали навіть у неділю. Там жажливі морози, до 58 ступенів, а хлопці не одержали жодного теплового одягу. Працювали в тому одязі, що привезли з собою. Прибувши до Пскова, жили в неопалених бараках, у яких не було навіть ліжок. Бараки дерев'яні, дуже зимні. По двох тижнях їх примістили в одній залі, в якій були ліжка, але через брак відповідного накриття — мерзли далі. З голоду і холоду багато захворіло. 18-ох забрали до лікарні (для інших хворих уже не було місця), де вони перебували 2-3 тижні. Хворим не хотіли давати хліба, кажучи, що вони симулянти. У лікарні хворі одержували 5 дкг хліба і теплої води, а надвечір — трохи картоплі й зупи.

Хто не міг працювати, того гнали на роботу силою. Під час зими багато хлопців утекло, один помер. Із села Конюшки втекло 12 хлопців, зловлено трьох, а про інших не знаємо — вони не вернулися додому.

П'ятьох військова комісія визнала за нездібних до праці. Їх відіслали до Львова, а звідти, цілком вичерпані, вони дісталися додому. З 95-ох хлопців, що були в Пскові в бараках, до квітня залишилося тільки 14, з того 8 з Яворівської округи і 1 з Городка. Їх, виголоджених і обезсилених, звільнено додому. За втрату здоров'я не одержали жодної винагороди.

Комарів, 22. 4. 1942.

Підтверджують власноручними підписами
Михайло Кость, Богдан Янів, Іван Баран

Залучник 5

Актова записка

В повіті Заліщики (Чортківська округа) в листопаді минулого року заряджено перевірку всіх чоловіків, від 1910-го до 1920-го року народження. Коли вони зібралися, вибраних негайно забрали на поїзд і відправили до Райху. Такого набору робітників до Райху досі ще не було в інших збірних громадах Чортківської округи. Потім, наслідком інтервенції, припинено цю акцію.

Уряд праці в Білій Підляській зробив набір молоді з торговельної школи. Урядники замкнули браму школи і двері кляс, що викликало паніку серед учнів, а навіть їх утечу крізь вікна.

Подібні випадки мали місце у Володаві та Грубешові. Наслідок такий, що школи на довгий час замкнені.

Залучник 6

Зловживання супроти українців

а) Ірину Малащук, абсольтентку гімназії, що працює в одній споживчій німецькій крамниці в Чорткові, 11-го листопада 1942 року під час її службової праці (обслуговування німецьких гостей) без будь-якої причини побив (в лице) німецький поліціант безпеки. На запитання, за що, одержала відповідь: »За те, що ти не звертаєш на мене відповідної уваги«.

б) У вересні 1942 року в Ходорові відбулася нарада в справі здачі контингенту. На ній були присутніми округовий господар зі Стрия, агроном, керманіч Українського Допомогового Комітету, земельний комісар, повітовий господар, керманіч делегатури в Ходорові, війти і солтиси Ходорівського повіту. Під час обговорювання контингентової акції, округовий господар зробив зауваження, що громади Гранки, Кути і Бортники не здали визначеної їм кількості городини. Потім наказав солтисам громад Гранки, Кути і Бортники виступити наперед і побив їх по лиці.

в) Керманіч установи для контролі цін у Золочеві, Г. Мок, що особисто провіряє доставку харчевих припасів до міста, затримав на дорозі одну жінку, що несла кілька кілограмів червоних буряків. Пан Мок наказав своєму перекладачеві, жидаві, зробити в неї особистий обшук. Перекладач обшукав жінку таким способом, що понижує гідність людини і жінки.

г) Повітовий господар у Білій Підляській, Бенцін, 30-го липня 1942 року під час служби стріляв у невинних українських селян зі сіл Поленів і Носів. Двох селян померло. Щоправда, Бенціна заарештовано, але самий випадок викликав у цілій околиці велике нарікання.

г) 9-го серпня 1942 року один поліцист залізничної охорони, поляк, побив невинного українського студента Івана Вовчишина. Коли той пробував боронитися, проколов його смертельно багнетом.

Загально в цілому краю нарікається на поведінку польських поліціантів залізничної охорони супроти українців. Деякі поліціанти залізничної охорони послуговуються для тероризування подорожніх злющими псами. На залізничній станції в Перемишлі були випадки, що поліційні пси покусали подорожніх.

Залучник 7

Розстріл 46-ох селян у Любечі (округа Рава Руска)

В неділю, 4-го жовтня 1942 року, вранці до села Любечі Королівської прийшло з Белзця кілька груп спеціальних відділів. Скликали всіх чоловіків. Люди думали, що йдеться про якусь пильну громадську працю і швидко, добровільно, прийшли на визначене місце збірки. Їх уставлено рядами і наказано впродовж двох хвилин назвати місцевих саботажників. Якщо не викажуть, кожен п'ятий чоловік буде розстріляний. Тому, що в селі не було жодних саботажників, зібрані не могли назвати саботажників. Тоді з громади вибрано 45 чоловіків і 1 жінку й на очах сваяків розстріляно.

Між розстріляними — 31 українець. Підставою до цих трагічних розстрілів була пожежа, що виникла вночі з 3-го на 4-те жовтня у стайнях особливих відділів у Белзці, під час якої згинуло троє коней. Пожежа виникла, правдоподібно, через необережність сторожів коней і негачію була погашена.

Громада Любеч Королівська відома як одна з найбільш льояльних у цілому дистрикті. Точно того самого дня (4-го жовтня 1942 року) губернатор дистрикту Галичина на святковому зібранні у Львові відзначив її особли-

вим признанням, як одну з найбільш обов'язкових громад по здачі контингентів, що було оголошене в урядовій оповістці («Львівські Вісті» з 6-го жовтня 1942).

Громада Любечі віддалена від місця пожежі 3 кілометри і стайня не належить до неї.

При тій нагоді треба зазначити, що — не зважаючи на численні запевнення повітового старости — потерпілі родини в Любечі Королівській не одержали жодного відшкодування. Ця справа ще й досі актуальна.

Залучник 8

Розстріли у Львові й Чорткові

У відплату за вбивство одного члена німецької поліції у Львові, що загинув із рук невідомого, в другій половині листопада 1942 року у Львові розстріляно 28, а в Чорткові 56 українців, що в той час були у в'язницях названих міст. Нікому не подано причини розстрілів, а в Чорткові розстріли відбулися у білий день на очах перестрашеного населення. Між розстріляними було багато хворих тифом, їх забрано непритомних з лікарні, навантажено на авта і вози та доставлено на місце розстрілу.

Ці розстріли є начебто відплатою за дії т. зв. групи Бандери. Між розстріляними були й старші громадяни, що не мали нічого спільного з діяльністю цієї групи. Напр., д-р Олекса Коссак, адвокат з Коломиї, інж. Андрій Пясецький, надлісничий у Янові біля Львова, яких узяв на поруку не лише д-р Паньківський, а навіть і райхснімці.

(Далі буде)

Увага!

Увага!

Вже появилася і поступила в продаж монументальна книга англійською мовою про московську окупацію України під назвою

RUSSIAN OPPRESSION IN UKRAINE

Книга має 576 сторін друку плюс 24 сторінки ілюстрацій, у твердій полотняній оправі, з мистецько-оформленою обкладинкою.

Ціна (без пересилки) 36 ш., у США і Канаді — 8 дол.

Просимо замовляти в Українській Видавничій Спілці:

*Ukrainian Publishers Ltd.,
200, Liverpool Road,
London, N.1., Great Britain.*

Сергій ЖУК

УКРАЇНЬКА ГРОМАДА В ПЕТЕРБУРЗІ І ЇЇ РОЛЯ В БУДУВАННІ УКРАЇНЬКОЇ ДЕРЖАВИ *

Майбутній історик української громади в Петербурзі напевне почне свою розповідь із того моменту, коли з наказу вінценосного тирана на фінському багнищі виросла твердиня.

Він згадає про тисячі українських козаків-рабів, що вмерли на каналських роботах і певно підтвердить, що їхні кістки стали підмурком тієї твердині.

З його розповіді ми почуємо стогін з минулих століть українців-в'язнів з-поза мурів твердині (Полуботок, Кальниш, Шевченко).

Почуємо спів, рокотання бандур українських кобзарів на потіху тиранам і їхнім гайдукам малоросійського роду (Потьомкін, Безбородько, Орлов).

Історик задивиться на сузір'я українських імен у російській літературі, що засяли над північною Пальмірою (Херасков, Богданович, Капніст, Наріжний, Гоголь, Достоевський). Підкреслить імена геніїв українського мистецтва, що спричинилися до блиску Московської імперії (Лосенко, Левицький, Боровиковський, Мартос, Козловський, Тропінін, Ріпін).

Зазначить імена українських учених, що поклали підвалини науки й освіти в Московії (Яворський, Прокопович).

Згадає славних українських композиторів і співців (Березовський, Бортнянський, Гулак-Артемовський, Ф. Якименко, Я. Степовий, Михайлова, Алчевський).

Він занотує, що в Петербурзі народилася свободолюбна політична думка в головах декабристів, у жилах яких текла українська кров (Рилєєв, Муравйов-Апостол). Що тут приймали кару сини українського народу — Кирило-Методіївські братчики (Гулак, Пильчиків, Куліш, Костомарів, Шевченко). Що тут родилися безсмертні думи великого генія — Тараса Шевченка.

Що з петербурзької друкарні вийшли «Енеїда» Котляревського, твори П. Куліша, Марка Вовчка, Квітки-Основ'яненка, український місячник «Основа», критично перевірений «Кобзар», малюнки Шевченка, «Український Народ», «Из Украинской Старины», «Український орнамент» і безліч інших видань.

Завдання моє значно вужче — змалювати передреволюційні й пореволюційні дні української громади в Петербурзі, коли творилася молода Українська держава, розповісти про її ролі у творенні цієї держави. І коли моя розповідь кине хоч слабе проміння на згадану подію — я буду вважати своє завдання виконаним.

*

*) Зчитано на Першій Науковій Конференції історичної групи УВАН 6. VII. 1946 р.

Перед великою російською революцією 1917 року столиця царської імперії мала щонайменше стотисячну українську колонію.

На терені Петербургу працювала значна кількість українських громадських організацій.

Цільнішими серед них були: Благодійне Товариство видання дешевих і корисних книжок для українського народу, що мало офіційну назву: «Благотворительное Общество издания дешевых и общепользних книг для малорусского народа» (засноване Данилом Мордовцем у 1898 році).

На чолі Благодійного Товариства стояв П. Стебницький (Павло Смуток).

Товариство ім. Тараса Шевченка для допомоги студентам високих шкіл, родом з України, за офіційною назвою: «Общество Т. Г. Шевченка для вспомоществования студентам, урожденцам южно-русского края». На чолі Т-ва стояв відомий український етнограф і антрополог проф. Хв. Вовк.

Український клуб «Громада», який очолював адвокат М. Корчинський.

«Українське Літературно-Художньо-Літературне Товариство» — на чолі Сергій Жук.

Видавництво «Нашим Дітям», що існувало «явочним порядком», видавало ілюстровані копійчані книжечки: казки, колядки, співаники, ілюстровані Каріком, пізніше Ю. Павловичем. На чолі був О. Лотоцький (О. Білоусенко).

Український лазарет, що утворився у час першої світової війни заходами І. Житецького, М. Могилянської та інших.

Українська книгарня, організована П. Балицьким, керівником якої був І. Кречотень.

У Петербурзі існували також українські партійні організації:

«Українська Партія Соціалістів-Федералістів», що витворилася з ТУП (Товариство Українських Поступовців). До неї належали: О. Лотоцький, П. Стебницький, О. Шульгин, К. Широцький, Г. Голоосевич, П. Зайцев та інші.

Українська Соціал-Демократична-Робітнича Партія, до якої належали: адвокат Д. Лаврентіїв (Сіромаха), поет А. Шабленко, І. Личко, тоді ще студенти — Є. Неронович, Ф. Полонський, Л. Чикаленко, С. Вікул, П. Феденко; робітники — М. Овдієнко, Т. Гайдар, Софія Кречотень, Каліновський та інші.

«Українська Партія Соціалістів-Революціонерів». До неї належали: Матюха, Герасимів, П. Білашенкова (Багринівська), тоді ще студенти — І. Косенко, Салтан, Шиманович, Чечель, Ісаєвич та інші.

Український робітничий соціалістичний клуб «Праця».

Кожна висока школа Петербургу, а їх було кілька десятків, мала українське земляцтво, усі земляцтва були поєднані спільним проводом і мали своє представництво у «Громаді», «Українському Літературно-Художньому Товаристві» та в інших організаціях.

До студентського проводу належали: Пилипчук, Є. Неронович, Салтан, О. Ковалевський, Чечель, П. Ганжа, Н. Суровцева, сестри Струтинські та інші.

Після лютневої революції постала низка нових організацій, таких як «Українська Національна Рада», на чолі з О. Лотоцьким, пізніше заходами

Сергія Жука — «Рада Українських Організацій у Петрограді», «Українське Жіноче Коло», на чолі з Єлисаветою Жук, «Український Політичний Клуб», на чолі з П. Ковальським, «Спілка українських урядовців», на чолі з К. Білинським, та інші.

Революція породила «Українську Військову Раду у Петрограді», під проводом Є. Нероновича і Ф. Полонського, яка пізніше перетворилася на «Український Революційний Штаб» (на чолі з М. Байздренком і Сергієм Жуком).

Утворився також «Український Військовий Клуб технічних частин».

У той час, про який іде мова, вже в минулому був розцвіт клубу «Громада».

Час концертів, уряджуваних Катериничем, минув давно і безповоротно. Минув той час, коли на чолі «Громади» стояв артист Імператорських театрів Г. Морський.

В минулому було і головування відомого літуна Л. Мацієвича, що трагічно загинув під час літунської катастрофи.

У минуле відійшли часи головування Хв. Вовка, С. Афанасієва, О. Лотоцького, Д. Лаврентієва. На чолі стояв скромний адвокат М. Корчинський.

Але в «Громаді» провадилася в той час корисна праця — читання лекцій для студентів високих шкіл: з української мови (Г. Голоскевич), української історії (Ф. Слюсаренко), історії українського мистецтва (К. Широцький), української літератури (П. Зайцев), історії українського театру (О. Кисіль).

Уряджалася Ялинка, зустріч Нового Року, заходами членів управління «Громади» — п. Єлисаветою Жук та п. Єнішерловою.

Уряджались традиційні Шевченківські парастаси і концерти, але вони не виходили за межі звичайного.

Часто в «Громаді» відбувалися доповіді, при чому траплялося іноді так, що коли читав представник старшого поміркованого покоління, наприклад, член російської «Конституційно-демократичної партії», український письменник М. Могиланський, що за партійною програмою визнавав лише автономію України, і починав свою наївну аргументацію, студентська молодь, що стояла на українській державно-політичній платформі, тихо і чемно залишала залу, а доповідач провадив далі свій виклад перед майже порожньою залюю.

Українського мистецького життя на широку скалю, життя, яке могло б задовольнити вибагливий смак культурної людини — у Петербурзі в той час не було.

Коли загреміли перуни першої світової війни, всі українські культурно-освітні і громадські установи в Україні було заборонено. Ця подія підказала мені, що наспів час закласти велику, всеукраїнську мистецьку організацію, яка — крім клубної роботи — буде провадити теоретично-наукову і практично-мистецьку працю, а також виконувати громадсько-політичні завдання.

Такою організацією стало «Українське Літературно-Художнє Товариство» під проводом Сергія Жука. Товариство мало за завдання об'єднати розпо-рошені сили українських мистців, одірвати синів українського народу від

московського впливу і поставити їх на службу рідному народові, якому вони зобов'язані своїм життям.

На своїх прапорах з Київським Архистратигом Михаїлом і Галицьким левом, Товариство написало гасла: «Тільки в мистецтві виявляється душа народу». «Через ворота національності — в царство людськості».

Дійсним членом Товариства міг бути тільки мистець, але членом-прихильником міг бути, за відповідною рекомендацією, кожний свідомий українець. Отже, в лавах цієї мистецької організації, що за своїм статутом мала право, з дозволу Загальних Зборів, закладати філії по всій Росії, ми хотіли об'єднати всіх українців, без різниці їхніх політичних переконань.

Петербург уже здавна був колыскою слави для багатьох українських образотворців, акторів, музик. Петербурзькі оперові театри (Маріїнський імператорський театр, Музична драма, Театр Народного Дому) складалися на $\frac{2}{3}$, а може і на $\frac{3}{4}$, зі співучих синів і дочок України.

На виставках образотворчого мистецтва Петербурзької академії мистецтв і Передвижників було повно експонатів, підписаних українськими іменами; український ландшафт і побут часто виглядали з-поміж полотен московських майстрів на цих виставках.

От чому можна було створити у Петербурзі «Українське Літературно-Художнє Товариство». Можна сказати з повним правом, що такого музичного добору Україна не мала до заснування Товариства і не буде скоро мати; такого добору блискучих імен у різних галузях мистецтва не мала пізніше ні одна мистецька українська організація.

Фундаторами Товариства були: проф. К. Широцький (перший заступник голови Товариства), архітекти Вілогруд і Г. Бартковський, різьбар і поет Сергій Жук (голова Товариства), соліст Імператорських театрів Й. Супруненко (другий заступник голови Товариства), маляр І. Колесников, солісти Імператорських театрів Є. Петренко і О. Слатіна (члени Ради Товариства), громадські діячі — інж. Г. Сидоренко (пізніше міністер пошти і телеграфу в українськiм уряді), адвокат Д. Лаврентіїв (Сіромаха), правник Товариства, Єлисавета Жук (голова «Українського Жіночого Кола»).

Членами Товариства були сотні мистців і визначних громадян України, серед них десятки прославлених імен: артисти-малюрі — І. Похітонов, (т. зв. український Мейсоньє), академік М. Самокиша, акад. Зарубин, С. Чуприченко, Ф. Різниченко, З. Подушка, Г. Світлицький, С. Івківський, К. Трохименко, П. Носко, І. Іжакевич, Ф. Красицький, медальєр Васютинський; архітекти — Вілогруд, О. Литвиненко, Д. Дяченко, П. Кирилів; диригенти Імператорських театрів — М. Малько, Д. Похітонов; солісти Імператорських театрів — І. Алчевський, Г. Нікітіна, Є. Петренко, Й. Супруненко (диригент Імператорської капелі), М. Маркович (професор консерваторії), Є. Володимирова, Н. Волевач, М. Коваленко, О. Слатіна, М. Вольшаків; солісти Музичної драми — П. Журавленко, О. Кропивницька; солісти театру Народного Дому — О. Каченовський, О. Мосін, К. Кайданов, Л. Винниченко (співачка Мілянської опери); солісти Київської опери — М. Донець, І. Стещенко, М. Микиша; композитори — Ф. Якименко, Я. Степовий, К. Стеценко, Г. Козаченко; мистецтвознавці — проф. К. Широцький, проф. М.

Макаренко, проф. О. Грушевський, проф. С. Яремич, О. Кисіль, В. Щавинський, П. Зайцев; письменники — М. Могилянський, Б. Лазаревський, А. Шабленко та інші.

Членами або членами-прихильниками Товариства були й відомі громадські й політичні діячі: С. Шелухин, П. Стебницький, Г. Сидоренко, О. Лотоцький, Д. Лаврентієв, Самійло Афанасійов, К. Лоський, кооператор Микола Левитський, С. Єрастов, д-р Луценко, Филоненко, проф. Шовгенів, проф. Г. Голоскевич, Єлисавета Жук, П. Білашенко (Багиринівська), акціонер Музичної драми Перепелицини та інші.

Товариство влаштувало низку програмових концертів з участю десятків визначних майстрів співу, музики, слова.

У роботі Товариства під час влаштування концертів допомагала своєю працею студентська організація через своїх уповноважених (Пилипчук, Є. Неронович, Салтан, П. Ганжа, Чечель, Пархоменко, Т. Гребінюк, Крамаренко, Г. Ткаченко, Д. Андрієвський, В. Січинський).

В Товаристві виникла думка створити постійну Українську Оперу, спочатку у вигляді окремих вистав у Музичній драмі. З цією метою Музична драма замовила у Сергія Жука переклад лібретто опери М. Мусоргського «Сорочинський ярмарок».

Згодом серед співців, членів-товариства, було проведено анкету з метою виявити кількість артистів, що бажають співати в Українській Опері на Україні. Наслідки анкети були блискучі, вона показала, що Товариство зможе мати кілька оперових складів першорядних виконавців.

Українська Центральна Рада ухвалила доручити організацію Української Опери «Літературно-Художньому Товариству», але на Україні зайшла зміна державного ладу; щоб клопотатися перед гетьманським урядом у справі утворення Опері, було делеговано до Києва голову Товариства Сергія Жука.

Товариство брало участь у праці Української Центральної Ради (представниками були — Сергій Жук, З. Подушка і К. Трохименко). Займалося воно й видавничою роботою — видавало агітаційно-мистецькі картки (малюнки архітекта О. Литвиненка, друкарня Голіке і Вільборг у Петрограді), що поширювалися серед українського війська.

Товариство займалося і громадською працею, стоячи на позиції: «Український мистець мусить бути перш за все громадянином».

З цією метою Товариство допомагало різним українським організаціям і установам урядженням концертів, брало участь у маніфестаціях, походах, громадських парастасах, а також у праці «Української Військової Ради в Петрограді». Належало до «Ради Українських Організацій у Петрограді» та «Комітету Громадських Організацій у Києві», коли в 1918 році діяльність Товариства було перенесено до Києва.

Петербург був не тільки колыскою слави українських мистців, він був також колыскою чиновного українства. Був пристановищем для українського робітництва.

Велика кількість петербурзького вояцтва була родом з України. Так звана Царська гвардія набиралася, переважно з українців — високих дебелих синів нашого народу.

Першими полками, що перейшли на бік повстанців під час лютневої, т. зв. «буржуазної революції», були гвардійські полки — Волинський, Семенівський, Ізмайлівський, Литовський, Павлівський, серед яких вели посилену пропаганду українські підпільні організації.

Отже революція відбулася головним чином силами українського народу. Вона змінила також характер праці українських громадських організацій; замість лекцій для студентів (в українському клубі «Громада») і замість вечорів малювання і концертів (в «Українському Літературно-Художньому Товаристві») — настав час мітингів і концертів для українських робітників і вояків у найбільших залах Петербургу.

Першим публічним виявом української національно-політичної солідарності після революції було урядження українськими організаціями в березневі дні урочистого парастасу в Казанській катедрі по Тарасові Шевченкові, в присутності представників різних національностей (фіни, лотиші, литовці, естонці, поляки та інші).

Після парастасу відбулася до Павловського палацу, де містилася Державна Дума, величезна українська маніфестація під проводом організацій, оздоблена національними прапорами, гаслами і знаменами «Українського Літературно-Художнього Товариства», з гербами Київського Архистратига Михаїла і Галицького лева.

Другим українським всенародним актом була зустріч Митрополита Андрія, графа Шептицького, що повертався з далекого заслання до рідного краю через Петербург. Ця зустріч перетворилася у маніфестацію солідарності різних національностей, що жили в Петербурзі.

Третьою визначною подією був великий Шевченківський концерт, влаштований «Українським Літературно-Художнім Товариством» у залі міської ратуші — одній з найбільших заль Петербургу. Концерт мав відбутися у роковини народження поета (25 лютого за старим стилем), але революційні події перешкодили цьому. В пишно декорованій залі українськими національними прапорами в той час лежали трупи жертв революції.

Концерт відбувся через два тижні в присутності Митрополита Андрія Шептицького.

Основним завданням після революції було виділити українців із загальної маси війська, об'єднати їх у військові частини, щоб поставити своє військо на захист кордонів Української держави, а в першу чергу — підтримати домагання уряду Української Центральної Ради до Тимчасового Правительства Росії у справі визнання УЦРади крайовою владою.

Представниками Українського Військового Генерального Комітету в Петроградській Українській Військовій Раді були Жуковський (пізніше — міністер військових справ) і полковник Пилькевич.

Ці представники були такі обережні й безпорадні, що їхнє керівництво призвело до прикрого застою діяльності Військової Ради і гальмування справи виділення українських вояків, а в той час навіть прогання одної хвилини було «смерті подібне» і треба було вжити революційної методи, щоб відновити минулу активність цієї дитини революційних змагань українського народу — створити Український Військовий Революційний Штаб.

Другим, на жаль, не здійсненим, завданням було пересунення армій, розташованих навколо Петрограду, на кордони України, армій, що складалася переважно з українців. Такою, напр., була пропозиція Штабу 12-ої армії, передана мені представником армії полковником Савицьким (брат славетної співачки Г. Нікітіної), а потім удруже капітаном Дігтярем.

Ця заява була офіційно підтверджена телеграмою Штабу 12-ої армії на ім'я голови «Українського Літературно-Художнього Товариства» — Сергія Жука, що 150 тисяч українського війська можна негайно пересунути на кордони України. Цю телеграму я передав Українському Військовому Генеральному Комітетові через Петроградську Військову Округу, але, на жаль, пропозиція була відхилена урядом Української Центральної Ради.

Фізичний осередок українського державно-рефлексивного життя містився у Києві, а революційно-ідеологічний центр — у Петрограді, між ними не було повного контакту.

Київський осередок з великим запізненням розбирав суть революційного процесу, тому в Києві так довго жили автономістичними фікціями, які треба було якнайшвидше здати до архіву, як це зробили інші поневолені в царській Росії народи, що були ближче розташовані до політичного центру. Революційний дух був чужий і ворожий Києву, що продовжував мислити категоріями провінції чужої держави. Якби в Києві відразу зрозуміли, а ще краще — перенялися думками і почуваннями, що керували тодішніми подіями, тоді легко можна було перекинути центр до Києва, знесилити і знекровити первісне вогнище. Треба гадати, що пересунення армій відбулося б без конфлікту і боротьби, бо не було кому стати на перешкоді подіям — доля цілої Росії залежала від рішень Києва, большевизм не набрав би тоді таких страшних своїми катастрофічними наслідками форм, бо розміри його були б згорі обмежені цими контрзаходами.

Але раніш, як оповідати далі, треба сказати кілька слів про діяльність українських провідних громадських організацій у Петербурзі, що постали після революції.

Через два тижні після того, як відбулася лютнева революція, у березні створилася «Українська Національна Рада у Петрограді» під проводом О. Лотоцького. Коли в Києві постала Українська Центральна Рада, що потягло за собою від'їзд на Україну значної кількості української інтелігенції, склад «Української Національної Ради в Петрограді» звужився до двох осіб — П. Стебницького і Г. Голоскевича.

Треба визнати відверто, що «Українська Національна Рада в Петрограді» не була загально-національним репрезентативним органом, хоч і мала таку назву. Бона не репрезентувала широких кіл української громадськості, її партійних, робітничих і військових організацій, бо складалася лише з верхівки представників деяких громадських організацій.

Постійні взаємини між українськими партійними, громадськими і військовими організаціями витворили думку про потребу спільної громадської установи, що очолила б політичний рух українських національних сил у Петербурзі — так постала, з почину Сергія Жука, «Рада Українських Організацій у Петрограді». До її складу ввійшли: Українська Військова Рада, Українське Літературно-Художнє Товариство, Петроградський Ко-

мітет української партії есерів, Українська Соціал-Демократична Робітнича Партія Нарвського району, Спілка українських урядовців, Українське Жіноче Коло, Український Військовий Клуб технічних військ, Український соціалістичний робітничий клуб «Праця» та інші організації.

Раду очолив Комітет із трьох осіб: Сергій Жук (голова «Українського Літературно-Художнього Товариства»), Іларіон Косенко (пізніше — міністер пошти і телеграфу в українському уряді) і Олександр Білашенко (правник).

Метою цієї організації було спрямувати український національно-політичний рух у відповідне річище, щоб спільні акції стали найбільш ефективними і могли допомагати здійсненню домагань українського народу створити свою Українську Суверенну Державу. На всі тогочасні події Рада Українських Організацій реагувала відповідними заходами.

Револуційною метою позначено було найвизначнішу подію творчого життя українців в Петербурзі — влаштувану Радою грандіозну військову демонстрацію, без зброї, для скріплення висунутих домагань до Тимчасового Правительства і військового міністра Росії у справі визнання Української Центральної Ради і формування українських військових частин. Ці домагання поставлено в ультимативній формі, з визначенням терміну виконання, не пізніше до 2-ої години наступного дня.

Вони, домагання, підперті реальною військовою силою, примусили Тимчасове Правительство послати в той же день своїх міністрів (Керенського, Терещенка, Церетеллі) для переговорів з урядом Української Центральної Ради, а військового міністра Якубовича — погодитися на формування українських частин, після виділення українців із загальної маси війська.

Демонстрація була розтяглася на кілька кілометрів, оздоблена українськими національними прапорами, гаслами, знаменами, квітами, вінками. Позаду їхало авто з членами Комітету Ради Організацій.

Коли демонстранти підійшли до резиденції військового міністра на Морській вулиці й спинилися — делегатів прийняв міністер, якому вони вручили свої домагання. Він вийшов на балкон і звернувся до демонстрантів із промовою від імени Тимчасового Правительства, обіцяючи задовольнити всі домагання, висунені демонстрантами.

На жаль, уряд Української Центральної Ради не зумів використати повною мірою наслідків цієї блискучої демонстрації.

Визначною подією — скорбним святом — був уряджений 6-го серпня Радою Українських Організацій парастас по забитих у Києві 26-го липня козаках полку ім. Богдана Хмельницького, що впали жертвою ворожих сил у час вирушання козаків на фронт, і збірка пожертв для родин забитих.

Після відповідного оголошення і відозви, в Ісаакіївській катедрі відправлено урочистий парастас. Тисячі українців зійшлися на великому майдані перед катедрою, де роздано національні відзнаки в заміну за жертви.

Події розвивалися невпинно. Обставини мінялися, як у калейдоскопі. Насувалася грізна небезпека большевизму.

В Києві недооцінювали серйозности положення, після липневого виступу большевиків.

(Закінчення буде)

Проф. Володимир ШАЯН

ЖИТТЯ І ТВОРЧІСТЬ БОРИСА ГРІНЧЕНКА

(З нагоди 100-ліття з дня його народження)

III

ІДЕОЛОГІЗМ У ТВОРЧОСТІ Б. ГРІНЧЕНКА

Дослідники української історії вже досить добре усвідомлюють собі, що 80-ті й 90-ті роки минулого століття були найтяжчими в добі українського національного відродження. Перші спалахи національної свідомості, викликані вогненним словом Т. Шевченка, мали в собі багато елементів з романтичного вибуху почувань і емоцій. Вже на похороні Т. Шевченка деякі селяни, зворушені подією, промовами, а головню сердечною щирістю Честахівського, були готові до повстання, але більшість селян щойно вчора довідалася про Т. Шевченка. Бунт одного повіту міг скінчитися коротким спалахом і жахливими московськими потромами. Не було готового політичного проводу ні організаційно-програмової концепції національної революції, був тільки ідейний підйом, були пориви, але одночасно існувала безмірна несвідомість і безвладність селянських мас. Тому Честахівський стримував таке повстання. Проте слід ствердити, що це тут — на могилі Шевченка — загорілися емоційно-ідейні спалахи, що стали основою української революційної сили.

Треба було новій генерації ідейних носіїв націоналістичних кличів Шевченка, треба було більших гуртків людей із твердим характером і провідницькими здібностями, щоб стихійні пориви перетворювати в організований рух. А насамперед треба було ідеологів, щоб сконкретизувати загальні кличі Шевченка у вигляді програми політичного руху чи організації. Коротко: треба було провідницької верстви для нового ідейно-політичного руху.

Московський царат побачив смертельну загрозу від наростання настроїв і ідей, що мали своє джерело в революційних поемах Тараса Шевченка. «Заповіт» Шевченка кружляв у численних відписах як українська національна молитва, як гімн. Московські поневолювачі побачили, що український національний рух не можна втримати в рамках етнографізму чи регіоналізму «малоросів», тому пробує обмежити, а то й зовсім заборонити українське друковане слово (1876). Але це слово пливло тисячними струменями до народних мас. Із західних областей України, що в той час були під австрійським пануванням, доходили друковані видання «Кобзаря» з забороненими в московській імперії поемами, доходила й інша література разом із відомостями про український просвітянський рух, про українську пресу і легальні політичні партії на західно-українських областях.

Не можна однак недооцінювати негативних наслідків заборони й переслідування московським царатом українського слова, а ще більше будь-

якого організованого українського руху. Появилися дезорієнтаційні концепції свосвідного опортунізму, зневіри й критикоманії, а навіть цареславства, зрадництва рідного народу, замаскованого опортунізмом. Ці негативні, опортуністичні тенденції знаходили свій вияв навіть у літературі. Згадати б тільки опортунізм Костомарова чи періоди заломання у Куліша. Чітка національно-визвольна думка могла кристалізуватися лише під подвійним тиском ворога і проти подвійного ворога.

Це доба, в якій на ідеологічно-творчій арені української літератури, а вслід за тим і в історії — появляються Леся Українка, Борис Грінченко, Олександр Кониський та інші.

При цьому зазначимо дивний, дуже характеристичний факт не тільки для творчості Б. Грінченка, а взагалі для історії українського національного відродження, що воно (відродження) починається... саме з української літератури. Це стверджуємо, як історичний факт, а не як нашу оцінку Шевченка і Грінченка чи завдань української літератури.

Так, це історичний факт, що українське національне відродження починається з української філософії, ідеології, висловленої в літературі. І з цього факту випливає висока місія української літератури, як теж осяяний ідеалізм української історії, як вияв священного героїзму.

Очевидно, кожний історичний рух постає на базі усвідомленої ідеології цього руху; чи це буде програма національних реформ, чи релігійних рухів у цілій групі націй — їх основою є їхня ідеологічна програма, візія нового стану, що його творці ідеології чи віри хочуть здійснити в історії.

Історія України нової доби є дуже яскравим прикладом, як ця ідейно-програмова сила діє через літературу і має за свою основу саме ідейно-літературний рух. Основою цього явища є також нова ідейно-моральна концепція українського націоналізму, вже зовсім чітко зформована Шевченком. Це утворило відмінну в історії людства характеристичну для неї якість української літератури — її ідеологізм, як основний і домінуючий напрям. Незалежно від того, яким загально-європейським стилем буде висловлюватися український мистець, він все буде виразником незмінно сильного ідеологізму, як основного свого мистецького «вірую» і завдання.

Шевченко романтик і Шевченко клясик «неофітів», Леся Українка неоромантик, Франко реаліст, Зеров чи Клен неоклясик, — всі вони є постійними носіями того самого українського національного ідеологізму в літературі.

В ширшому сенсі — кожний великий і правдивий літературний твір має в собі свосвідний ідеологізм, має норми цінностей і філософську систему, що їх даний поет зображує літературними засобами слова, емоцій і образів. Але в більшості випадків в історії європейської літератури маємо діло головню зі стверджуванням чи підтверджуванням, або з розвитком уже устійнених, усвідомлених норм національних чи національно-релігійних цінностей.

В українській літературі бачимо щось інше: гостре поборювання існуючих норм цінностей, ідеологій, існуючого стану речей (поневолення нації, псевдоідеології ворогів, що виправдують поневолення, рабську психологію у власній частині нації, що є наслідком довгого поневолення, і т. п.). Одно-

часно бачимо творення і встановлювання нових цінностей, себто — цілої системи нової ідеології. Ця прикмета української літератури різко кидається у вічі, коли українську літературу порівнювати з іншою європейською літературою. Кожна з них існує в менше або більше устійнених умовах національного буття.

Цю питоменність великого духу в літературі, цю високу її прикметність, натхненню її благовісність, що в мистецьких образах творить нові ідейно-національні цінності, я назвав креаціонізмом (Порівняй: «Божественна творчість», програмова декларація на I-му з'їзді МУР).

Незрозуміння такої високої місії української літератури веде до недооцінювання її притаманного ідеологізму, як т. зв. «тенденційности», а далі — до знецінювання її критиками, які намагаються розглядати українські літературні й мистецькі твори з допомогою чужих штампів (напр., космополітично-нігілістичні розцінювання явищ української літератури Михайлом Рудницьким, що у свій час був «домінуючим» критиком на сторінках львівського «Діла»).

Таку саму тенденційну оцінку зустрічаємо і щодо творчости Грінченка, тому треба зробити загальне ствердження.

Наприклад, В. Радзикович у своєму, гімназійного типу підручнику історії української літератури розцінює творчість Грінченка так:

«Грінченко належав до найвизначніших робітників на просвітянському полі. Літературна діяльність служила йому засобом до розбудження й поширення національної свідомости серед інтелігенції і простолюддя» («Історія Української літератури», Мюнхен, 1947, стор. 104).

Виходить, що в Грінченка література була «засобом» до якоїсь поза-літературної просвітянської функції. Отже тут літературу трактується як «засіб», а не як мистецьку, себто духову творчість письменника.

Це власне і є застосовування чужих штампів до норм цінностей нашої літератури.

Тут треба стати в обороні Грінченка, а разом із ним і цілої української літератури.

Чи література має зображувати тільки «нагоди й пригоди», як думав Рудницький, оспівувати «очі й уста», змальовувати безконечні любовні оргії Лейді Чатерлі з її огородинком чи полюбовником, конфлікти, що виникають наслідком нижчих емоцій (амбіції, заздрости), описувати злочини королів та чим вони кінчилися?

Не тільки сватання сільського парубка цікаве, ще більш цікавим є те, коли і як пробуджується у нього вища історична свідомість, себто, як приходить момент, коли він уперше і справді стає повноцінною людиною.

В українському селі відбувалися і відбуваються не лише процеси великої біологічної сили й напруги, а також і вищі психо-ідеологічні процеси людського мислення і людської ідеології. І ці процеси вищі, цікавіші, загальніші, ніж етнографія і біологія. Це зауваження я мусів би зробити і на адресу деяких наших, таки сучасних письменників, які показують українське село, чи взагалі українця, оцією вульгарно-біологічною манерою, уважаючи її за «загально-людську». Вона й справді часто не тільки

»загально-людська«, а навіть і »загально-звіряча«, панове письменники біологічно-стихийного напрямку.

Чи треба, отже, українському письменникові виправдуватися за те, що він відображує назрівання чи пробудження національної свідомості своїх героїв? Чи треба йому прохати пробачення у літературних критиків »європейської міри«, мовляв, пробачте, панове, я надуживаю літературу, роблю її служницею, замість писати про »загально-людську« божевільну заздрість »Отелла«, про огидні інтриги Ягона чи про криваву дорогу до трону Макбета або Річарда III-го. Чи треба українському письменникові »вибачатися« за те, що пише, як пробуджується вища свідомість правди в здорового сільського парубка, коли він, як Шевченко, Леся Українка чи Франко, хоче магією свого слова пробудити в душі його героя благородність і відвагу до чину святого лицаря нації і людства?

Чи треба йому шукати виправдання перед »авторитетами від літератури« за те, що здійснює найвищу функцію слова, що не тільки відтворює історію, а й творить її, що він не тільки зображує ідеологію доби, а й сам є її творцем?

Чи треба вибачатися перед критиком за здійснювання найвищого завдання літератури — її креаціонізму?

ВІД ШЕВЧЕНКОВОГО СВЯТА ДО ВИЗВОЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ

»І ото тепер вони дожидали гостей на Шевченкове свято.

Мав бути реферат, деклямації, співи... Та не в них була головна вага цього вечора.

На ньому мало обміркуватися одне дуже важливе писання про те, щоб злучитися у ширший гурт, з якого мусіла вирости українська політична партія. Цей нарис її програми переглядав Демид, сидячи у своєму кабінеті« (»На розпутті«, вид. 2-ге, стор. 290).

Читаємо далі:

»В цю мить дзенькнув дзвоник.

— От і гості! — промовив Демид. — Будемо святкувати великого вчителя початком нового великого діла« (там же, стор. 292).

Основне прагнення доби і найпекучішу потребу історичного моменту Б. Грінченко втілює у цю візію товариського зібрання найкращих представників української інтелігенції. Вони зібралися на добре підготований вечір, щоб вшанувати пам'ять Шевченка »початком нового великого діла« — прочитанням і обговоренням програми української політичної партії.

Так воно сталося у повісті Грінченка »На розпутті«. Так воно сталося і в дійсності — в історії України. Декілька років пізніше Микола Міхновський заснував першу Революційну Українську Партію (РУП), що стає початком організованого українського націоналістичного руху.

У своїй повісті Грінченко передає свої власні та найкращої української інтелігенції того часу прагнення створити політичну організацію на основі програми Шевченкової ідеології. Насамперед він творить візію такої події, ще кілька років перед тим, поки цю візію і прагнення найкращих кіл української інтелігенції здійснив Микола Міхновський.

«Поезія завжди йде вперед, відважується на сміливе діло. За нею ідуть історія і практична праця», — писав Костомарів про поезію Шевченка. Тут маємо доказ, що це ствердження правдиве і для інших високих, натхненних творів української літератури.

Візія Грінченка не була далека від дійсності. Вона зображувала вже правдиві, актуальні, «живі», а навіть, як побачимо далі, історично зафіксовані думки, настрої, дискусії, переживання, а то й хитання і заломання, а поруч — справді героїчне духове піднесення і вирішення провідної української інтелігенції дати відсіч і бій жажливій хвилі русифікації та розпочати велике діло: організовану боротьбу за визволення своєї нації.

Жоден історик не відтворює цього переломового моменту так чітко, як Грінченко. Історик реєструє факти, наскільки вони відбиті в джерелах, у записках, або в документах про дії груп людей, «записаних в історії». Історик не розглядає психології тих людей, а ще точніше — психо-ідеології, яка була основою їхнього чину. Саме цю психо-ідеологічну сторінку історичного процесу зображує Грінченко докладніше, ніж історик, бо цей процес відомий йому просто з власного переживання. Він сам мріяв, думав, хотів, а далі нагострював свою волю, був готовий іти назустріч смерті, щоб — переборовши героїчно страх перед нею — почати історичну дію визволення. Отже психо-ідеологічний процес цього періоду історії був йому відомий з інтроспекції та безпосередньої обсервації в його оточенні. В такому психологічному зміслі його повісти й поеми мають вагу історичних джерел до цієї сфери дійсності, в якій зароджується історична дія, пояснення якої дуже незначною мірою вдається історикам-прагматикам. Тут ми ловимо історію «in actu nascenti».

Смає таку функцію літератури маю на увазі, коли пишу про креаціонізм мистця слова. На прикладі повісти Грінченка («На розпутті») можемо зілюструвати це питання детально, що має значення як для історії літератури, так і для теоретичних позицій креаціонізму.

Покажім насамперед ті елементи історії, що відповідають основі літературної концепції повісти «На розпутті».

Доповіді про творчість Т. Шевченка були загальновідомим явищем серед інтелігенції того часу, отже не треба тут жодного історичного доказу. Але підкреслимо те, що мусіло бути відоме і мало вплив на концепцію Грінченка. Це незвичайно цінна, хоч — на жаль — призабута, праця Трохима Зіньківського п. з. «Тарас Шевченко у світлі європейської критики». Ця праця підсумовує і аналізує всі в той час відомі голоси про Шевченка в європейській літературній критиці, подає високу оцінку творчості Шевченка, як генія народу. Вона показує цитатами місце Шевченка — «генія, якому не має рівного в цілій слов'янській літературі».

Грінченко приятелював із Зіньківським, їхні погляди були дуже близькі. Після передчасної смерті Зіньківського, Грінченко зайнявся його літературною спадщиною і видав її окремою збіркою (у Львові), написавши до цієї праці обширну біографію Зіньківського. Він же і зредагував твори Зіньківського. Повість Грінченка «На розпутті» вийшла друком 1893-го року, а твори Зіньківського — в 1893-96 роках.

Пов'язаність постаті Зіньківського з повістю Грінченка ще яскравіша, коли згадаємо й іншу працю Зіньківського, а саме — його програмово-політичну доповідь п. з. «Молода Україна, її становище і шлях» («Писання Трохима Зіньківського», книга II, стор. 81-119. Під працею є дата: у Петербурзі, 1890 року. Є і примітка: «Увага: Читано 1890 р. в Петербурзі на Шевченкових роковинах. В. Ч.*»).

Масмо, отже, в руках другий історичний елемент повісти, а саме — читання політичної програми на Шевченкових роковинах. Коли додамо до цього повну згідність програми Зіньківського з програмою Демида, яку він проголошує у повісті Грінченка, то не може бути жодного сумніву, що обидві ці події генетично пов'язані, як взір і образ.

Для підтвердження, подамо одне характеристичне місце з праці Зіньківського і з програми Демида в повісті Грінченка. В «Молодій Україні» Зіньківського читаємо:

«Насамперед, ідея національна, як і всяка, — річ суб'єктивна і через те може бути опоганена; тим одним стягом національної ідеї можуть прикривати свої голови такі чоловіколюбці, як Мадзіні, Гарібальді, Фіхте Старший, Шевченко, Міцкевіч з одного боку, а з другого — такі смердячі гасителі народної волі, такі людиноненавидці, як Катков, Толстой (міністер) і всі помії російського газетярства, від «Нового Времени» до «Світа» і «Луча» рахуючи, граф Муравйов, Алухтін та Капустін і всі на світі об'єднителі й деспоти, шинкарі кров'ю народною, що так нагадують невмирущий поклик В. Гюґо: «O peuples douloureux, il faut bien qu'on vous venge!» Здається рівність між першого розбору націоналістами і другого така ж, як між огнем і водою, як між розбійником, що подорожнього ріже, і подорожнім, що боронить своє життя, або кидається боронити іншого з-під розбишацького ножа, а проте більшість людей вдоволяється словами і їм досить, вони один смак розуміють в обох — хоч-що-хоч!» («Молода Україна», стор. 106).

А в програмовому слові Демида, героя повісти Грінченка, читаємо:

«Показують на шовінізм. Але чим же винна ідея, що деякі люди квітчали нею свої власні, може не зовсім гарні наміри? Ідея націоналізму не є ідеєю шовінізму, а український націоналізм тим саме має вагу для всієї людськості, що мусить зістотити ідею чистого націоналізму, без жодного шовінізму. Це буде його лепта у всесвітню скарбницю» («На розпутті», стор. 206 першого видання).

Далі йде гаряча оборона українського націоналізму, яка й сьогодні не втратила своєї вартості.

Отже, бачимо ясно, що маємо діло із творчою дискусією, в якій Грінченко робить розрізнення двох націоналізмів, зазначене вже Зіньківським, та підносить український націоналізм до висоти світового значення.

Сьогодні розуміємо цю дискусію значно краще, бо бачимо, що українському націоналізмові припало важке, але яке почесне завдання вести поневолені нації до спільного з ними визволення.

*) Василь Чайченко, відомий псевдонім Грінченка.

Ідеологічна база для цього була вже дана Шевченком. Грінченко і його герої розбудовують цю базу в практичну програму для заснування політичної партії, насамперед у... повісті, а потім в історії.

На мою думку, цей приклад повністю підтверджує мою тезу про креаціонізм української літератури.

Отже немає чого встидатися такої функції літератури як «позалітературної», бо саме таке завдання є найвищою функцією літератури, як ідейної творчості. Тут не письменникам треба нагинати свою творчість до чужих зразків і норм цінностей, а критикам треба перевірити свої теорії з історичною дійсністю.

Очевидно, ні доповідь Зінківського, ні програмова промова Деміда, героя повісті Грінченка, не могли бути друковані в московській царській імперії, де існувала гостра цензура. Я вже згадував, вони появились друком у Львові. Але ось знову ловимо московсько-советську цензуру на гарячому вчинку злочину, який виявляє її однозгідність з царською цензурою у національному питанні.

Вернімся ще раз до «історичного» моменту в повісті Грінченка «На розпутьті».

Герої цієї повісті впродовж цілої дії справді були на розпутьті. Їх ідеї і ідеологія були в процесі ферменту, формування і кристалізації. Вони перевіряли ці ідеї у спробах їх практичного здійснювання, втрачали деякі ілюзії або заломлювалися наслідком ілюзій, бачили свої помилки, обмінювалися досвідом, знаходили емоційну вольову й ідеологічну спільність майбутнього гурта людей, або — як ми сказали б сьогодні — ініціативної групи політичної партії.

Але разом із тим Грінченко в глибоко продуманій конструкції, позначеній дискусіями, шуканнями і хитаннями героїв повісті, підготовляє і чітко визначений шлях та завдання на майбутнє — окреслену програму української націоналістичної партії. В його повісті вона так і називається. Програму цієї партії, у вигляді тосту за успіх нового руху, проголошує герой повісті Демид, виразник ідеології самого Грінченка. Зібрана на зборах, очевидно, приватних і тасмних, українська інтелігенція знаходить свою мету; вона із стану розгубленості, «розпутьтя», вийшла на новий шлях організованої боротьби. Отже свято Шевченка стає тут вихідним пунктом для постановня визвольного руху на основі Шевченкової програми й ідеології.

Такий «історичний факт» був наслідком візії автора повісті. Так, але... тільки в першому виданні його твору, що появилася у Львові.

«В цю мить дзенькнув дзвоник.

— От і гості! — промовив Демид. — Будемо святкувати великого вчителя початком нового діла...»

І тут, нагло, обривається повість Грінченка, що появилася під московським царським, а потім під большевицьким пануванням. Бо під московським пануванням, царським чи «пролетарським», дзенькіт дзвоника у дверях не все означає прихід вижиданих гостей. Часто, замість них, насканують жандарми чи енкаведисти. І не один раз царські жандарми й большевицькі енкаведисти наскочили на такі зібрання, де творилися українські визвольні організації.

В даному випадку вони наскочили на таке зібрання... навіть у повісті. Все, що було на цьому зібранні в першому виданні повісті — сконфісковано в чергових виданнях, що появилися за московського царського й большевицького панування.

Для кожного об'єктивного дослідника творчості класика української літератури обов'язковим було б перше видання. Навіть у випадку сумнівів, він мусів би подати цей текст хоч би у варіантах. Але не сталося ні одне, ні друге і це документуємо тут для дослідників історії і західної науки, оцю безлічну фальсифікацію тексту великого класика української літератури.

Так обрізана повість Грінченка мусить, очевидно, залишити враження, що українська інтелігенція була і залишилася на розпутті. Тим часом основною ідеєю Грінченка було показати, що вона шукала і знайшла свій ясний шлях до визволення.

Щоб хоч частинно направити кривду, що її завдали письменникові московські цензори, обірвавши повість у такому місці, де з'ясовано правдиве обличчя і «вірую» Грінченка, розглянемо ближче його ідеологію. А наш дотеперішній розгляд творчості Грінченка закінчимо ствердженням (саме в 150-тиріччя з дня народження Шевченка і в 100-річчя з дня народження Грінченка), що в українській літературі, як і в історії, історичний шлях української нації іде від Шевченківського святкування до заснування визвольної організації, а далі — до визвольної боротьби.

Це ствердження робимо не як оцінку творчості письменника у святковій промові, а як науковий факт, факт історії.

Грінченко є тим звеном, що через назрівання ідейно-політичних рухів сполучає Шевченка з новітнім українським націоналізмом, з його похідними революційними рухами й перемогою націоналістичних ідей у цілому світі.

ІДЕОЛОГІЯ БОРИСА ГРІНЧЕНКА

Сильний наголос у творчості Грінченка на ідейно-програмову сторінку духового життя його героїв показує, що Грінченко мав свою ідеологію. Слід зазначити, що тут маємо діло із всебічно продуманою і суцільною системою думок та ідей, глибоко пережитих і спаяних із власним «Я», — вони стали невід'ємною частиною «святая святих» його душі, визначаючи його дію та ідейний напрям його творчості.

З'ясовуючи ідеологію Грінченка, маємо цю щасливу ситуацію, що Грінченко є автором і теоретичних праць чи статей, у яких він сам формулює свої ідеологічні позиції. В одній із своїх праць він розглядає основне питання, що хвилювало його добу і хвилює людство до сьогодні, а саме: відношення національної ідеї до інтернаціональної.

Знаємо, що кінець 19-го століття — це доба, в якій ясно зарисовуються два ворожі табори в європейській соціології і націології. З одного боку — матеріалістична соціологія з космополітично-інтернаціональними та національно-нігілістичними ідеями комунізму і відламів соціалізму, з другого — націологія на широкому фоні назріваючих ідей національної самосвідомості.

мости і розвеевої окремішности націй, дуже часто в супроводі експансивної виключности та егоцентризму існуючих імперій.

Між цими домінуючими течіями шукає собі власного вияву й ідеологічного оформлення свіжо пробуджена українська націоналістична ідея. Але дуже часто думка тодішніх українських політиків заплутувалася в гущі суперечностей і течій тогочасности.

В такій ситуації незвичайно ясні ствердження дає праця Грінченка «Національна та інтернаціональна ідея», що появилася друком 1906-го року. З формального боку вона є перекладом промов і енунціяцій двох німецьких соціологів, точніше — націологів: Ф. А. Бебеля і Е. Пернерсторфера. Але вступ до цих перекладів, критичні зауваги і післяслово Грінченка займають у цій праці більше місця, ніж самі переклади. І саме вступ і післяслово дають Грінченкові нагоду зайняти зовсім самостійне становище в цьому центральному питанні доби. У такому вигляді власні заяви Грінченка менше дразнили цензорів, бо порушені питання звучали більш теоретично й загально.

Грінченко тут дає різку відсіч національно-нігілістичним тенденціям соціалістів. Так само чітко й різко виступає проти марксистів, при чому дуже оригінальним способом демаскує Маркса, як шовініста, який уважав (цитуюмо за Грінченком), «що треба ще «кривавої боротьби і терору, не зважаючи на ні на що», щоб винищити слов'янство!»

«Не сам Маркс так вороже поглядав на слов'янство, — пише Грінченко, — і тоді, і пізніше німецькі соціал-демократи виступали проти «варварської, розбишацької, слов'янської породи» (див. подробиці в «Громаді», 1878, № 1, стор. 91; так робив навіть Лібкнехт, — див. його брошури: «Zur orientalischen Frage oder soll Europa Kosakisch werden» і «Orientdebatte im Deutschen Reichstag», себто, по-українському: Лібкнехт, «До східного питання або про те, чи Європа має стати козацькою» та «Дебата про питання Сходу в німецькому Райхстагу»).

Подана тут цитата, це ще одна причина, чому забріхані московські марксисты мусять ненавидіти Грінченка. Адже в цілому т. зв. Советському Союзі зовсім глухо про те, що Маркс і Лібкнехт ненавиділи слов'ян взагалі, а Москву зокрема. До теорії московських большевиків про «советську батьківщину» такі твердження «безбатченка-космополіта» Маркса зовсім не підходять. Але залишім цю «ідеологічну цяцю» самим московським марксистам, хоч Нікіта Хрущов напевно не спроможний добратися до такої «глибокої теорії», що викладена німецькою мовою. Він «спеціаліст» від колгоспів, кукурудзи, цілинних земель, «великої хемії» і «управи картоплі» в околицях Москви.

Грінченко у висновках з обидвох названих угорі праць подає свої міркування у тезах, що важливі й актуальні й до сьогодні.

Ось основні з них:

»1. *Європейська культура і взагалі світова посувались наперед генієм національностей і букет цивілізації згубив би свою красу і свої пахощі, якби на світі запакували воляпюкісти або хоч самі москалі*» (Трохим Зінківський: «Писання, Молода Україна», стор. 105, Львів, 1896).

Вжита Грінченком цитата походить із більшої праці Зінківського п. з. «Молода Україна». Мабуть ніхто з сучасників Зінківського не прозрів і не здемаксував загарбницького і людоненависницького обличчя Москви такою мірою, як він.

Далі, в продовженні тез Грінченка, читаємо:

«3. Кожен захід зменшити силу національної ідеї, — якщо тільки він цього досягає, зменшує багатство людського роду...

Людськість живе тільки в національних формах» (цитата з праці Пернерсторфера).

Врешті, закінчуючи, Грінченко робить свій власний висновок:

«Для добра людськості треба вільних і самосвідомих національностей» (Б. Грінченко: «Національна та інтернаціональна ідея», Київ, 14.XII, 1905).

Подані в праці Зінківського ідеологи націоналізму говорять самі за себе, а їхнє вчення відтворює ті широкі ідеологічні основи, на яких виросла націологія Зінківського і Грінченка. Це: Фіхте Старший, Міцкевіч, Шевченко, Мадзіні, Гарібальді. Треба згадати ще й основоположну філософію Гегеля, якого вчення про Духа нації мало безсумнівний вплив на наших мислителів. Але позиції Зінківського і Грінченка відрізняються корисно від позицій Гегеля тим, що наші ідеологи цілком вільні від впливу концепції виключності, переваги, чи ідентифікації однієї нації з «абсолютним розвитком свідомості в історії». Грінченко і Зінківський роблять у своїй теорії дуже істотне розрізнення між націоналізмом поневолених, волелюбних націй і націоналізмом націй імперіалістичних, загарбницьких. Тут, мабуть, виявився вплив деяких традицій кирило-методіївців і, очевидно, прометеїзму самого Шевченка.

Їх тези повністю витримують пробу історії. Дальший розвиток української націології поставив сильний наголос на ідею державної суверенності нації, як єдиного успішного забезпечення творчої і підметної ролі нації в історії людства.

Свою працю Ворис Грінченко дає поважний вклад у процес формування самосвідомості нації у сфері чистої ідеології, яка є основою його світогляду і норм цінностей, висловлених у його літературній творчості.

Тому подамо декілька думок Грінченка з закінчення його повісті «На розпутьті», а саме ті думки, що не побачили світу ні за царського, ні за большевицького московського панування в Україні. Про націоналізм і національну культуру Грінченко у своїй повісті устами Демида каже так:

«Кажуть: націоналізм — форма. Еге, форма, але яка? Чи така як одяг, що її можна що п'ять хвилин одмінати? Ні, така як шкура на нашому тілі — ану лиш здеріть цю форму, що станеться з тілом? Чи не вмере воно? Та й все наше тіло — чи не форма це нашому духові? Ану — знищить цю форму, як себе виявить тоді наш дух? Еге, націоналізм форма, мова — форма, але форма така, що віднявши її від цілого, ми тим і ціле знищуємо. Ось чому не другорядна, не третьорядна, а першорядної ваги річ — мова, національна література. Без мови, без національної літератури нема нації, і коли ми хочемо бути нацією, то мусимо насамперед дбати про те, щоб

рідна мова запанувала в ріднім краю, щоб вона могла широко виявитись у рідній літературі. І я підіймаю чарку, шановне товариство, за нашу багату, чудову, мельодійну мову, що мусить колись зробитися наймогутнішою з слов'янських мов, бо має до того найбільше властивостей!

— За мову! — згукнуло товариство і цокнулось чарками, — всі, окрім дівчини радикалки.

— Нам кажуть: коли не можемо мати своєї просвіти, берімо чужу. Ні! Ми не хочемо чужої просвіти — не хочемо тим саме, що вона чужа і як чужа не може бути просвітою, а буде і є самим запаморочуванням, тільки деморалізуватиме народ. Що це правда, кожен може сам собі довести фактами — вони навч усім стоять...»

І далі:

»Ми любимо народ і дбаємо про нього. Згадайте — мало хіба українців-націоналів працює задля народу то як земські діячі, то як лікарі чи вчителі. Ми надаємо соціально-економічним питанням велику вагу, але думаємо тільки, що одмови на ці питання не розв'язують усіх вузлів, і думаємо, що досягти кращого з усіх боків становища може кожен народ тільки йдучи своїм національним шляхом. Ось чому я не випив із шановною Олександрою Василівною (він уклонився до дівчини) за народ, що протиставився у неї націоналізмові. Народний добробут і націоналізм не ворогують у дійсності, нема чого ворогувати їм у теоріях. А проте я не бачу нічого негарного в тому, що ми з нею неоднаково думаємо. Важливе не те, як мотивувати свою працю, а важлива праця: аби ми всі робили на користь українському краю на українському ґрунті, — то й добре, цього досить, щоб ми могли ладнати. А ладнати нам треба, бо всякому відомо, що маємо проти себе велику силу. Тільки ж не лякаймося! Сила в ідеї дужча од усяких сил на світі. Вона все подужає. З таких дужих ідей і наша ідея. Всякому незасліпленому окові видно, що наш рух росте, що наша діяльність ширшає, що наші здобутки культурні більшають. Ще більше праці, ще більше пильности і вже недалеко буде той час, коли нам нічого й нікого буде боятися, бо станемо ми культурною силою. За щире єднання всіх прихильників до України, до народу, до працівника, за щире єднання коло праці для народу, для національного самопізнання, — ось за що мій тост! З'єднаймося і будьмо певні, — тоді складемо ми з себе таку силу, що здолає вона перемоги всі перешкоди, високо підняти і нагасиди твердо й непорушно поставити дорогий нам — завжди демократичний — національний прапор!«

Немає найменшого сумніву в тому, що Грінченко думав як український самостійник, націоналіст, як піонер і один із подвижників того великого руху, що за нього був підніс тост Демид, герой повісті «На розпутті». В цьому тості бачимо ясний прожектор, що освітлює «власний національний шлях», яким пішла і буде йти далі українська нація.

Отже зовсім зрозуміло, чому большевики та їхні яничари ненавидять Грінченка. Коли московського шовініста Достоевського друкується сьогодні, як великого письменника «великого русского народу», то оборонців поневоленої нації, які захищають свій нарід від московського розбишацтва —

класифікується як «шовіністів», «національних бандитів», характеризується найгіршими епітетами зі словника московсько-большевицької лайки і брехні.

Величезних, незмірених і незлічених ударів та кривд зазнала українська нація від московського більшовизму, цього вже не можна направити. Не один Грінченко засуджений, багато українських письменників засуджено на «заслання», навіть по їх смерті, обезкровлено, скастровано їх творчість, відповідно до смаку і вподоби московських окупантів. І якщо в тих письменників у т. зв. УССР, що служили і служать заслоною для винищування українських письменників і української літератури, є ще якісь залишки людської гідності — про совість і не згадуємо, — то вони повинні зрозуміти, що всі жахливі кривди фізичного і ще огиднішого духового народовбивства можуть бути вирівняні, хоч ніколи не направлені, тільки знищенням московської імперії і відновленням власної суверенної Української держави.

В такому напрямі пішов і дальший розвиток ідеології українського націоналізму, підвалини якої заклали також Зіньківський і Грінченко.

Зазначений уже зв'язок ідеології Зіньківського, з'ясованої в «Молодій Україні», з ідеологією Грінченка в його повістях, стає ще ясніший після поданих довших уривків промови-тосту Демида. Так, напр., похвала української мови, як найкращої і наймилозвучнішої між слов'янськими мовами, має своє джерело у праці Зіньківського про Шевченка, в якій є довші цитати з «Поетичної України» Боденштедта, праць Обріста, Францоza та інших німецьких і західньо-європейських критиків і мовознавців. Уже в другій половині 19-го століття вони не тільки добре знали творчість Шевченка і її значення, а й добре розуміли злочинну, народовбивчу природу Москви.

УКРАЇНСЬКІ БАТЬКИ!

Виховання Ваших дітей в українському національному й релігійному дусі буде запевнене, коли їх лектурою стане журнал українського юнацтва

К Р И Л А Т І

Багатоілюстрований місячник, щирий і корисний приятель Вашої дитини, що навчить її любити своїх батьків, свою Батьківщину, свою Церкву, рідну історію, літературу й культуру, рідне мистецтво й рідну мову. Поінформує про життя і працю українського юнацтва на Рідній Землі й на чужині, про його ідеї і прагнення.

Журнал «КРИЛАТИ» вміло редагує відомий наш письменник і поет *Леонід Полтава*, видає *Центральна Управа СУМ-у*.
Адреса

Редакції і Адміністрації: «Krylati»

315 East, 10th St.

New York, 9, N.Y., U.S.A.

Є. АЛЕТІЯНО

»З ІДЕЄЮ У СЕРЦІ — ЗІ ЗБРОЄЮ В РУКАХ«

(Закінчення*, 11)

На початку червня 1943 року ми зорганізували вишкіл кадрів організації, підготовляючи їх до бойової, повстанської діяльності. Вишкіл відбувався малими групами в різних місцевостях південно-східної Вінниччини, головню в тих селах, що були розташовані під лісом, подалі від Дашева й битих шляхів. Керівником курсу був Гриць-Борис, округовий провідник. Івась провадив організаційний і конспіративний вишкіл, а я — ідеологічно-програмовий і військовий.

Одного разу, закінчивши денний вишкіл і відпустивши курсантів на відпочинок, я також пішов відпочивати до однієї стодоли, в якій спало нас шістьох найближчих співробітників, за виїмком Іваса, що цього вечера пішов до іншої оселі.

Я вже засинав, як почув, що хтось розмовляє з нашим вартовим, а потім зайшов із ним до стодоли і розмова, пошепки, продовжувалася вже з Грицем-Борисом. Те, що я почув, відразу прогнало сон з моїх очей.

Секретаркою місцевої сільської управи була наша національно-свідома дівчина, що її двоюрідний брат чи — як кажуть на Поділлі — »брат у перших«, був активним членом ОУН. Ось тепер він прийшов до нас і розповідав, що кілька днів тому в його двоюрідної сестри були большевицькі партизани і наказали їй зібрати між населенням 12 тисяч карбованців податку, нібито для німців, а вдійсності для них. Секретарка гроші збрала. Большевицькі партизани мають прийти по ті гроші сьогодні або завтра. Таким способом червоні бандити стягали гроші, вдаючись одночасно і по німцях, і по українських селянах. Наш член, що прийшов повідомити нас про цю справу, пропонував забрати гроші в дівчини до організаційної каси, бо большевицькі партизани заберуть їх для себе.

Гриць-Борис був також тієї думки, але виникло питання, хто з наших людей може піти по гроші. Секретарка сільської управи жила в одній хаті з батьками, молодшими братами і сестрою, отже була небезпека, що діти можуть розповісти в селі, хто приходив по гроші, а це розконспірує наших людей і викличе репресії супроти їхніх родин.

Розбудили мене, хоч я уже й не спав, і нарадившись, ми прийшли до висновку, що тільки я можу піти по гроші, бо мене в цих околицях ніхто не знає. Зараз же обдумали і план. Вислали в чотирьох напрямках наші застави, щоб захиститись від можливого нападу червоних бандитів. Я, Гриць-Борис, станичний провідник і брат дівчини, що показував нам дорогу, пішли до хати секретарки.

Друзі, що були зі мною, оточили хату, щоб забезпечитися від червоних бандитів, що також могли прийти по гроші, а я постукав у вікно. В хаті не світилося. Було чути тільки притишену розмову, а потім хтось підійшов

*) Див. »Виз. Шлях«, кн. 11-12, 1963, стор. 1316-1322.

до вікна й запитав: «Хто там, чого треба?» Я відповів: «Свої, ті що замовили гроші». — «Зараз!» — була відповідь.

В хаті блиснуло світло і хтось пішов відчиняти двері. Це був батько секретарки. З наганом у руках, очевидно, тільки для «показу», я увійшов у хату і побачив біля стола дівчину-секретарку. Крім батька, були ще її мати і брат. «Здорові були!» — сказав я до присутніх і відразу звернувся до секретарки: «Ви секретарка?» — і, не чекаючи відповіді, додав: «Чи зібрали замовлені гроші?» — «Так!» — відповіла вона і простягнула мені пакуночок із грішми. — «Але я вас прошу дати мені розписку, що ви забрали гроші». — «Скільки тут у пакунку?» — «10 тисяч, а 2 тисячі ще не зібрала».

Я взяв гроші, не рахуючи. На поданому секретаркою аркуші паперу, написав їй розписку на 12 тисяч карбованців, що їх забрали «лісові люди» з загону УПА. «А тих 2 тисячі карбованців — це подарунок бідним людям, що не можуть сплатити німцям податку. Я написав вам розписку на 12 тисяч карбованців, а взяв 10 тисяч. Дякую вам за гроші й труд. Тепер спіть спокійно. Доброї ночі!»

Ледве я опинився надворі, як з одного кінця села, з боку лісу, пролунали стріли. Це наша застава зустрілася з червоними бандитами, що йшли до секретарки по гроші. Вони, мабуть, не передбачали жодної несподіванки — ні засідки, ні небезпеки, — тому були заскочені вогнем нашої застави. Червоні грабіжники зупинилися, відповіли кількома стрілами, а потім утекли в ліс.

Ми розділилися на дві групи: один з друзів пішов зі мною, щоб занести гроші до нашої схованки, а двох пішло в напрямку стрілів, щоб у потребі скріпити нашу заставу.

Так закінчилася наша сутичка з червоними грабіжниками. Ворог, здається, мав якісь утрати, бо на другий день були сліди крові саме там, де наша застава зустріла його вогнем.

Московські бандити, коли западала ніч, збиралися великими групами, йшли в найближче під лісом село, брали в кологоспі підводи і їхали за річку Соб грабувати.

Одного разу, десь на початку серпня, наша розвідка повідомила нас, що большевицька банда замовила собі підводи в підлісному колгоспі й вибирається пограбувати якесь село, розташоване на лівому боці річки Соб. Ми вирішили провчити бандитів і влаштували на них засідку.

Була ніч. Червоні бандити вийшли з лісу, взяли в колгоспі підводи й поспішали, щоб до світанку пограбувати село і вернутися до лісу. Їхали бундючно, самовпевнено, як «господарі ночі», що панують над цілою околицею. Вони знали, що німці вночі ховаються у своїх квартирах, що ніхто не спинить їх зухвалого нахабства і грабіжництва. Поспішаючи, гналися вузькими вуличками села Переївки просто... на нашу засідку.

Наші люди розташувалися на валах і в кущах понад дорогою, що вела до мосту і виїзду на лівий берег ріки, де було голе, відкрите поле. Червоних грабіжників зустріли вогнем рушниць, а вони, з розгону, перегналися попри нас, залишаючи кількох бандитів, що попадали з возів від наших

куль. Це були поранені, що дісталися в наші руки. Сліди крові тягнулися по дорозі аж на лівий берег річки. Налякані бандити не робили нам жодного спротиву і вернулися зараз до лісу, але вже іншою дорогою. З того часу вони обминали цю дорогу і шукали собі інших, ліпших виходів на лівий берег Собу.

Цією акцією проти московсько-більшевицьких грабіжників керував Гриць-Борис, округовий провідник південно-східньої Вінниччини. А за кілька тижнів ми провели акцію проти грабіжництва німцями наших промислових установ і взагалі народного господарства в Лінецькому районі.

В Лінцях районний провід ОУН очолювала дружина колишнього петлюрівця-учителя, вже літня жінка, але дуже енергійна, цілком віддана нашій справі. Це була стійка й наполеглива жінка-революціонерка. За большевиків, а потім за німців була кілька разів репресована, мала вплив на молодь і великий авторитет серед місцевих українців. Найближчими її співробітниками були два брати Кондратюки, також уже літнього віку. Один з них працював у військовій ділянці, а другий в органах Служби безпеки.

Ця районова провідниця називала себе «Січовичкою». «Мій чоловік — казала вона — був добрим січовиком і згинув за вільну Україну. А я хто ж? Я також січовичка!» В такому українському національному дусі вона виховувала своїх дітей і українську громадськість.

Старший Кондратюк був військовиком і працював військовим референтом при Лінецькому районному проводі ОУН. Він мав велику родину, але — не зважаючи на це — був відданий українській визвольній справі. Спочатку, зараз по приході німців, був головою одного з громадських господарств, але працював не для німців, а для місцевого населення. Зібравши врожай, він справедливо розподілив його поміж членів колишнього колгоспу й забезпечив харчами місцеву сільську інтелігенцію. Коли ж німці прислали з районової управи агронома Світлишного, їх вислужника, щоб відновити колгоспну систему, Кондратюк зібрав збори мешканців передмістя Лінцець і на вимогу німців повернути хліб до магазину й залишити землю нерозділеною, відповів так: «Ми самі господарі, знаємо, що робити!» Збори селян закінчив він гимном «Ще не вмерла Україна» і піснею «Ми гайдамаки».

Незабаром німці скликали нараду голів колгоспів. Його оскаржили, що він розподілив хліб поміж місцевим населенням, замість здати його німецькій армії. Кондратюк відповів: «Наші українські люди дуже натерпілися під час 20-тирічного панування в Україні московських большевиків. Голодували чимало, а тепер ми ухвалили дати хліб селянам і українській інтелігенції, щоб не голодували, а землю і господарський реманент розподілити між селян, бо одноосібні господарства дають кращі прибутки, ніж колгосп».

На закид, що харчів потребує німецька «визвольтельна» армія, він глумливо відповів: «Ми це розуміємо і думаємо, що «вдячні» наші українські селяни за «визволення» дадуть німецькій армії стільки хліба, скільки зможуть».

Його відповідь вивела з рівноваги гебітскомісара і він прилюдно вдарив Кондратюка в лице. Кондратюка заарештували і посадили у в'язницю, але

завдяки заходам української патріотичної інтелігенції вдалося його врятувати від неминучої і ганебної смерти під німецькими канчуками.

Опинившись на волі, Кондратюк пішов у підпілля і, жертвуючи своєю родиною, працював для визволення України. Це був з природи непогамований козак-гайдамака.

Кондратюк мав двох найближчих співробітників — «Чорнобривого» (прізвище умовне, бо не знаємо його долі) і місцевого техника-винахідника.

«Чорнобривий» був дуже спритним, вів місцеву військову розвідку і дуже вміло розповсюджував нашу пропагандивну літературу. Напр., одного разу до станиці німецької жандармерії пригнався з поля переляканий німець. «Партизани йдуть!» — крикнув він. На запитання, де ті партизани, відповів, що в полі бачив, як з лісу виїхали підводи з партизанами і прямують на передмістя Лінець. Він на власні вуха чув звуки їх «російських» пісень.

І справді жандарми почули, що десь далеко хтось співає чужу їм бойову чи маршову пісню. Німці перелякалися, негайно прийняли «бойове рішення» — кинулись до автомашин і помчали до найближчої залізничної станції (Погребиче), де була вже більша німецька залога. Залишені поліціанти, що складалися з місцевих людей, розбіглися хто куди — в садки, кущі, кукурудзу тощо.

Нарешті «партизани» вїхали до містечка і виявилось, що це просто загін кубанських козаків. Вони, хоч і були німецькими «союзниками» — німців не любили. Довідавшись, що це не партизани, а їх «союзники», німці вернулися. Козаки розташувалися на постій у будинку школи.

Наш «Чорнобривий» зараз почав роботу між кубанцями. Ми випустили листівку на тонкому папері п. з. «До кубанців, нащадків славетних запорозьких козаків», яку «Чорнобривий» підкинув кубанцям, щоб побачити їхню реакцію. Потім почав нав'язувати з ними розмови і виявилось, що листівка та інша наша пропагандивна література зробили своє. Між нами і деякими кубанцями постав тісний зв'язок і ми мали на них вплив. Згодом не раз вони допомагали нам у потребі. Наприклад, коли я і Борис попали їм у руки, вони відпустили нас, збагнувши, що ми не большевики, «а свої хлопці». Не втручалися вони і в наші акції проти німців.

Другим співробітником Кіндратюка був місцевий техник, родом із Херсону. Під час визвольних змагань він був учасником партизанського загону отамана Григорієва. Потім, коли от. Григорієва вбито з наказу Махна, григоріівці розбіглися — одних зліквідували большевики, а інші розпорошилися по різних областях України. Наш херсонець дістався на Вінничину, де одружився, але незабаром жінка померла і він залишився вдівцем із двома дітьми — дівчиною і хлопцем.

У 1943 році хлопець був ще школярем, але дівчина вже була дорослою і їй постійно загрожував вивіз на працю до Німеччини. Батько намагався врятувати її, та вихід був тільки один — дати хабаря начальникові (фольксдойчеві) районного уряду праці, але в нього не було стільки засобів, щоб задоволити ненаситного барбарника. Він хотів пімститися на німецьких наїзниках-людоловах і запропонував нам свою співпрацю. Большевиків ненавидів так, як і німців.

Як відомо, московські більшовики користувалися у другій світовій війні для побороювання німецьких танків пляшками з бензиною. Наш херсонедь-винахідник почав постачати нам такі пляшкові »бомби« його власного виробу для нападу на німецькі станиці. Бензини в той час було досить, до того ж він сам працював майстром у МТМ (машинно-тракторна ремонтна майстерня) і мав бензини подостатком. Гірша справа була з запальниками. Советська армія мала запальники фабричного виробу і без труднощів »продукувала« свої пляшкові »бомби«. Наш винахідник сконструював саморобні запальники, що давали такий самий ефект, як фабричні.

На Бабинській цукроварні Лінецького району німці змінили стару трансмісію на нову, готуючись до осіннього виробництва, щоб потім забрати технічне устаткування цукроварні й український цукор для »Великої Німеччини«. Ми вирішили не дати німцям українського майна й підготували напад на цукроварню. Щоб забезпечити себе від німців, а також від несподіваного нападу червоних бандитів, ми стягнули для цієї акції більшу кількість наших бойовиків. Ще звечера обсадили берег річки Соб, звідки могли перейти на лівий бік московські партизани, поставили наші стійки проти Лінецької німецької жандармерії, проти залізничної станції Оратів, де могли з'явитися проїжджі німецькі частини, і проти млина біля с. Сороки, де стояла німецька залога. Щоб позбавити цукроварню телефонічного зв'язку з зовнішнім світом — перетяли телефонічні драти. З загоном кубанських козаків у нас були добрі відносини і ми знали, що він не буде втручатися у нашу акцію.

В цю тиху серпневу ніч наш загін без великих труднощів опанував цукроварню. На наше щастя, на залізничній станції Оратів тієї ночі не було жодного проїжджого німецького військового транспорту, німці з бункера біля млина під Сорокою навіть не ворухились, бо нічого не знали, а Лінецька жандармерія і поліція сиділи в хатах, непоказуючи й носа надвір. Як відомо, це були »липові« герої, що розбіглися з переляку навіть удень, коли наближались »партизани« — кубанські козаки. Німці, що були в цукроварні, так перелякалися, що без спротиву віддали нам свою зброю. Лише 25 озброєних фольксдойчів, що були недалеко в полі біля машин-молотарок, як охорона від партизан, поспішили виручати своїх у цукроварні. Ми зустріли їх стрілами і пляшковими »бомбами«. Вибухи »бомб« так перелякали їх, що вони втекли назад до свого польового табору. Потім, як ми вже верталися з акції, вони знову пробували затримати нас, але так само, як і першим разом, втекли від вибухів наших »бомб«. З цукроварні ми забрали паси, зброю і набої.

Таких нападів з допомогою пляшкових »бомб« ми зробили декілька. Визволяли і захоплених німцями невільників від вивозу до Німеччини. Правда, ми не могли звільнити ув'язнених молодих людей у Вінниці, бо там стояла велика німецька залога, натомість досить успішно відбувалася наша акція на периферії, по районах, де ми морально й фізично були сильніші від німецьких залог і їх вислужників.

Німці в той час почали вживати нового способу терору проти місцевого населення і, зокрема, проти наших людей. Примушували місцевих поліці-

янтів карати родини тої молоді, яка ухилялася або втікала від вивозу на працю до Німеччини, брали закладників, розшивали стріхи хат або викидали з них господарів.

З Дашівського району настигали до тимчасового перехідного табору чимало молоді, попали туди і деякі члени ОУН. Однієї ночі наші бойовики напали на цей табір, стероризували пляшковими «бомбами» німецьку охорону і щасливо випустили на волю приречені жертви на каторгу до Третього райху. Такі самі акції провели ми в Оратові, Улянові, Липівцях, Браїлові й Пикові, біля Козятина. Всюди допомагали нам пляшкові «бомби» нашого винахідника, колишнього григоріївця. Слава про наші акції швидко поширилася на Правобережжі, а потім і далі.

Ми покарали також уже згадуваного начальника Лінецького уряду праці, що нещадно поведився з населенням, здирав із нього величезні хабарі, ловив і висилав на каторжну працю до Німеччини нашу молодь. Липневої ночі два наші провідні бойовики, брати Кондратюки, серією з автомата прикоротили життя німецького лакея. А щоб німцям відпала охота гнатися за атентатчиками, допоміжна група кинула пляшкову «бомбу» недалеко станиці жандармерії.

Я вже згадував, що один з братів Кондратюків працював військовиком, а другий був розвідником. Про першого, військовика, я подав більше деталей, але варто ширше згадати і другого, розвідника, що також був дуже ідейним щирим українським патріотом.

Він мав лише сільську початкову освіту. В 1919 році, під час першої навали на Поділля червоних московських банд, був в українських повстаннях отамана Волинця. Тоді на Поділлі спалахнуло масове повстання українських селян у Гайсинській окрузі проти червоних москвинів, а потім, коли червоні втекли, проти білих — денікінців. Коли в 1920 році скінчилася фронтова війна української регулярної армії і уряд УНРеспубліки вийшов на еміграцію, Кондратюк брав участь в українських повстанських загонах отаманів Якубенка, Лиха і Зубачевського, що діяли в тій же самій околиці. Потім, коли повстанські загони були зліквідовані, він — на зфальшовані документи — дістався до ескадрону червоної кінної міліції, маючи надію, що при першій нагоді знову оберне зброю проти московсько-більшевицьких наїзників. Але тут не вдалося йому довго загірті місце і прийшлося утікати, бо Чека довідалась із якого непевного елементу складається цей кінний ескадрон «красной рабоче-крестьянской» міліції і заарештувала насамперед його командира, колишнього петлюрівського старшину. Тоді Кондратюк якимсь чудом став «курсантом» української школи червоних старшин, де викладав колишній генерал армії УНР Юрко Тютюнник. Але під час однієї першотравневої паради начальник Політичного Управління Української Військової Округи Володимир Затонський, чільний комуніст українського роду, побачивши курсантів Української школи червоних старшин, з їх командною і розмовною українською мовою, заявив, що хоч вони вбрані в червоні шати, але серце в них жовто-блакитне. Довідавшись про це, курсанти розбіглися, хто куди міг.

Розповідаючи про цей випадок, Кондратюк лаяв Затонського, як комуніста — зрадника українського народу.

З того часу Кондратюк під прибраним прізвиськом перемандрував цілу південну Україну, Крим і Передкавказзя разом із своєю родиною. Працював переважно »пилщиком«, бо таку роботу було легко знайти в колгоспах чи радгоспах.

Взимку 1941 року повернувся додому і почав відбудовувати своє, зруйноване більшовиками, господарство. Його найстаршу дочку забрали на працю до Німеччини і з її листів до батька було видно, що вона свідомо українська патріотка, організує, усвідомлює і захищає українську молодь Наддніпрянщини на каторжній роботі в Третьому Райху.

Ціла сім'я Кондратюка була дуже свідомо й патріотична. Його діти не раз стежили на вулиці за рухом ворога в той час, як у хаті були організаційні зустрічі.

З Кондратюком я часто мандрував по Лінецькому, Липовецькому й Погребищанському районах, де ми робили зустрічі з нашими людьми і виконували різну організаційну працю. Кондратюк мав добре організовану розвідчу службу безпеки, а найкращим його помічником був уже згадуваний »Чорнобривий«.

На схід від Вінниці священиками були переважно т. зв. »слов'яни-автономісти«, узалежнені від московського Патріархату. Службу Божу правили старослов'янською мовою, з московським наголосом. Вони орієнтувалися на Москву, вислугувалися німцям, а деякі були зв'язані з більшовицьким підпіллям або з червоними партизанами. Щоправда, були між ними і українські патріоти, напр., таким був один колишній учитель, що симпатизував нам, але був такий боязкий і нерішучий, що відпекувався від нашого підпілля і взагалі від будь-якої боротьби з німцями.

Зовсім іншою людиною був священик УАПЦ, що підлягала Митрополитові Полікарпові, отець Данило Гузарівський. Це був скромний, безпретенсійний, але дуже ідейний і вірний своєму народові священик. Він співпрацював із нами всюди, де тільки міг, а ми, у свою чергу, підтримували його. У двох районах — Дашівському і Лінецькому — обслуговував аж 18 парафій. Мав велику популярність серед вірних, як зразковий християнський душпастир, при цьому був відданий українській національній справі, зокрема своїй рідній Українській Автокефальній Православній Церкві. Під час Богослуження вживав української або старослов'янської мови, але з українською вимовою, завжди споминав у молитвах Україну, український єпископат, український нарід і його провід. До того ж був просто євангельським »безсрібником«, за виконання своїх обов'язків нічого не хотів брати або брав дуже мало, не зважаючи на те, що мав на утриманні велику родину. Жив тільки зі свого присадибного господарства й тому просто бідував.

Мав він багато турбот через своїх сусідів-священиків московської орієнтації. Ми боронили його як могли від московських провокаторів і наклепів на нього.

Десь наприкінці липня 1943 року нас зустрів важкий удар — згинув наш друг Івась, зразковий, дуже активний український націоналіст. Однієї ночі він вертався з далекого рейду, наскочив на засідку поліції, що раптово відкрила по ньому вогонь, і трагічно загинув. Так скінчилося життя вірного сина України.

Під осінь того ж року, з допомогою старого петлюрівця полковника Голуба, видістався з тюрми на волю Хведір Білотченко. Йому не вільно було рухатися в терені, мав сидіти вдома й опікуватися родиною. Але не таким був Хведір Білотченко — наполегливий націоналіст-революціонер. Вийшовши з тюрми, він негайно перевіз свою родину в засекречене місце і почав шукати зв'язків до нашого підпілля. Пов'язавшись з Організацією, він у листопаді, знову ж таки через його необережність, попав удруге в руки ворога. Разом з Грицем-Борисом і новоприбулим із Волині зв'язковим транспортував зброю десь в околиці Лінець. Тут попали на засідку гітлерівців. Під час допиту Білотченко використав нагоду, що в камері, крім слідчого, нікого не було і спробував утекти. Ударом повалив на землю слідчого, вискочив крізь вікно надвір, приголомшив стійкового і кинувся утікати. Зчинився алярм і шлях до втечі перетяла йому поліційна чота, що випадково верталася із вправ. Оточений з усіх боків, згинув геройською смертю від ворожих куль.

Гриць-Борис і затриманий з ним зв'язковий опинилися у в'язниці гестапо. Їх тортурували, але вони нікого й нічого не зрадили. Розстріляли їх німці біля села Тяжилова під Вінницею, саме там, де перед тим закінчив своє життя і друг Хрін-Черник.

Не всі спроби втечі з гестапівської тюрми закінчувались так нещасливо. Більш щасливим був наш друг Петрик (Петрусь), що зі своєю групою роззброював відділи поліції і жандармерії, які втікали з Полтавщини від наступаючих большевиків. Нам була необхідна зброя, Петрусь роззброював поліцію, забирав зброю і пропонував поліціантам вступити до УПА. Але тільки деякі рішались іти в підпілля, більшість утікала далі на захід, разом із німцями. Рідна сестра Петруся працювала в якійсь німецькій установі й була там нашою розвідницею.

Одного разу Петруся несподівано зустріло на дорозі двох польових німецьких жандармів. Вони затримали його і вели до міської комендантури. Він знав, що його чекає і вирішив утікати. В кишені мав пістолю, прикриту яблуками. Німці, побачивши в нього яблука, почали витягати по одному з його кишені й смачно заїдали. В той час надїхало тягарове авто й вони мусіли зійти вбік з вузької вулиці. Петрусь раптом сповільнив крок і німці опинилися перед ним. Миттю витягнув пістолю, дав кілька влучних пострілів у жандармів і перескочив через паркан на городи. Поки рушила за ним погоня, він уже був у лісі, що простягнувся недалеко села П'ятичан, передмістя Вінниці. З того часу він приєднався до 1-го куреня УПА і не вертався вже до міста (в той час недалеко Вінниці було чотири курені УПА).

Під осінь 1943 року після невдачі німців у т. зв. «Курській дузі», німецько-московський фронт підкочувався щораз ближче до нас. Перед нами було нове завдання: роззброювати німців, магазинувати зброю і спрямовувати найсвідоміших українців до УПА. Згадувані вже чотири курені

УПА, що прибули до нас пізно восени з Волині, були добре вишколені й озброєні.

Наприкінці згадаю ще одного нашого друга, члена ОУН, що офіційно працював перекладачем на залізниці й провадив для нас розвідку. З ним мене скотактував ще обласний провідник Левко, що загинув 1942 року. Наш перекладач провадив розвідку по всій залізничній лінії, від Києва до Одеси, крім цього мав спеціальну базу в Жмеринці, де в ті часи стикалися німецький і румунський кордони. Його праця давала для нас добрі наслідки. Після виїзду з нашого терену на Волинь Богдана Смока (Степаненка-Козака) і Яреми (Янушевського) та після заарештування Хведора Білотченка і смерті Хріна-Черника, контакт з цим нашим перекладачем мав тільки я. На початку січня 1944 року, виїжджаючи з нашого терену, цей зв'язок я передав командувачеві УПА-Південь Омелянові Грабцеві (Батькові).

З нашим членом-перекладачем я мав постійні зустрічі. Одного разу, в листопаді 1943 року, ми натрапили обидва на патрулю німецької жандармерії. Вона перевірила наші документи і сталося так, що мої «липові» документи зробили на неї добре враження і мене відпустила, але до перекладача в залізничній німецькій уніформі поставилася з підозрінням і забрала його з собою на станицю фельджандармерії. Після детальної перевірки його звільнили і він далі співпрацював зі мною, а потім з командиром Батьком-Грабцем.

*

Тим часом моє завдання закінчувалося. Наприкінці вересня 1943 року я мав зустріч з командиром УПА-Південь Батьком-Грабцем. Позвітував йому, як представникові Проводу ОУН і Головної Команди УПА, і передав провід області в його руки. Згідно з наказом, я мав відійти в розпорядження Головної Квартири УПА, бо розконспірований і відомий у Вінницькій області я не міг залишитися на своєму терені під большевицькою окупацією.

Від крайового провідника Північно-Західніх Українських Земель Охріма (Клим Савур, одночасно командувач УПА-Північ) я мав ще інше завдання — збирати в нашій області й опрацьовувати матеріал для наступного Третього Великого Збору ОУН. Впродовж 1943 року, мандруючи по терені, я обговорював програмові питання з багатьма людьми нашої області, записував їх думки й бажання і висилав до Крайового Проводу ПЗУЗ. Не знаю, як використав їх провідник Охрім, але міркування наших людей бували часом досить різні. Деякі висловлювалися за тим, щоб відновити господарську систему обмеженої трудової власності, як це було в Україні за т. зв. НЕП-у. Вільшість була більш «прогресивна», обстоювала потребу більшої свободи в користуванні приватною власністю, конкуренційність, власну інтенсивність і підприємчивість.

Менша частина, що хотіла привернути систему НЕП-у, теж хотіла скасування колгоспів і радгоспів та поділу землі за трудовим принципом, але подушно. В промисловості й торгівлі давала перевагу також трудовому принципіві, себто — суспільному, кооперативному й державному секторам.

Більшість брала за основу також виробничий принцип, але обстоювала поділ землі не за подушним, а за подвірним принципом, щоб уникнути карликуватості й зробити сільське господарство найбільш рентабельним. В промислі й торгівлі, поруч державного і кооперативного принципу, вони бачили велику користь у приватному й акційному веденні індустріального господарства, з державною і суспільно-виробничою контролею і з співучастю громадян у промислі й торгівлі, щоб таким способом якнайбільше забезпечити інтереси нації і її членів. Були за приватну індивідуальну ініціативу в господарському житті України.

Обидві групи пов'язували здійснення нової господарської і економічної системи в Україні тільки з визволенням з-під чужої окупації і з здобуттям УССД. На їх думку, в перехідному періоді повинна бути тверда влада, яка потім має замінитися на владу демократичну.

Ці думки й побажання я переслав на Волинь до провідника Охріма. Самостійно опрацював і залишив для користування місцевому проводові на всякий випадок такі інструкції: «Організація місцевої (від села до області включно) влади на випадок масового повстання і опанування терену» і «Формування повстанської дивізії».

Передавши провід області командирові Батькові-Грабцеві, на початку січня 1944 року я виїхав із Вінниччини.

Закінчуючи, подаю деякі свої короткі висновки:

1) Діяльність визвольно-революційного підпілля ОУН на Рідних Землях під час другої світової війни, проголошення Актом 30 червня 1941 року відновлення Української держави, створення Української Повстанської Армії, зорганізування підпільного уряду УГВР і Конференція поневолених народів, що дала початок Антибольшевицькому Бльокові Народів — є доказами живучості української національно-державної ідеї, доказом тяглості цієї великої ідеї ще з сивої давнини нашої історії.

2) Масова участь у визвольно-революційнім підпіллі ОУН і в героїчній УПА українців з тих українських земель, що від 1920-го до 1941-го року були під московсько-большевицькою окупацією, розбудова українських організацій на цих теренах під час другої світової війни — є доказами невмирущості української самостійницько-державної ідеї на всій соборній Україні, ствердженням, що не зважаючи на рафіноване московсько-большевицьке «перевиховування» українських людей, українці Наддніпрянщини залишилися незламними патріотами-самостійниками.

3) Зорганізувати визвольно-революційне підпілля і створити УПА могла тільки бойова, ідейно-мілітаризована, здисциплінована, збагачена досвідом підпільної боротьби Організація Українських Націоналістів. Тільки вона могла ефективно боротися на два фронти — проти московських і німецьких окупантів, і тільки вона зберегла несплямленою честь української нації під час другої світової війни і ствердила перед світом правдиві прагнення українського народу.

Софія НАУМОВИЧ

Леся

(Закінчення, 2)

Прокинувшись серед ночі, Ольга не могла зрозуміти, звідки попав у її кімнату відблиск світла. Накинула на себе халат і пішла коридором аж у те крило, де була Лесина кімната.

— А-а-а, чи гарно так до пізньої ночі сидіти за столом і посилати в мої вікна світляні сигнали? — пробувала жартувати, коли увійшла до кімнати Лесі, постукавши перед тим у двері. Але зосереджений вигляд Лесі, її блискучі очі та гарячі рум'янці на щоках, заморозили усмішку на устах Ольги.

— Невже, це так пізно? — мов спросоння запитала Леся. — А й справді: друга година! Я засиділася, бо... переписувала кілька поезій, що їх, разом з «Одержимою», написала ще там, у Мінську... Але не сердьтеса, вже піду спати.

— Лесю найдорожча! Та хто ж би на вас сердився? Я тільки хочу берегти ваше здоров'я, як пообіцяла вашій матері... Пробачте, але коли прийшла, то дозвольте й мені прочитати, якщо це не таємниця.

— Ні, не таємниця, бож ви знаєте мої переживання і вам єдиній можу прочитати написане. Друкувати не буду...

— Дякую за довір'я, прочитаю їх у своїй кімнаті, а ви, Лесю, лягайте спати, бо вранці їдемо в гори! Чи ви вже приготувались у дорогу?

— Ще ні, але приготуюсь уранці, бо тепер справді втомилась трохи...

*

»Квіток, квіток, як можна більше квітів,
І білого серпанку на обличчя
Того, що звуть ілюзією...« Боже,
Як часто ті слова вчуваються мені
Посеред ночі: »Квітів, безліч квітів!
Я ж так любив красу!...« Мій бідний друже,
Я принесла тобі всі квіти, що дала
Скупа весна твого скупого краю,
Я всі збрала і в труну вложила,
Всю ту весну убогу поховала.
Ти спиш в землі між мертвими квітками,
І страшно думати мені про них,
І про твій сон, я краще знов укрию
Серпанками ілюзії твій сон,
Щоб не чіпав страшний містерій смерті;
Я досить слухала її прелюдій,
Вони мені морозили всю кров,
Вони мене у камінь обертали;

Я досі того вимовить не можу,
Чого мене навчила пісня смерті.

Ні, ні, мій друже, спи спокійно, спи,
Я не скажу нікому слів таємних.
Квіток просив ти? Дам тобі їх більше,
Ніж та ворожая весна дала,
Весна та люта, що тебе забрала.
Я дам живих квіток, зрошу їх кров'ю
І заблищать вони, немов рубіни, —
Не так, як ті бліді, убогі квіти
Весни лихої, — і не будуть в'януть,
І в землю не підуть, і не умруть.

І ти знов оживеш в вінку живому
Живих квіток; ілюзії серпанок,
Серпанок мрій моїх тебе скрасить
Та не закриє, будеш ти сіяти,
Як промінь сонця в мареві легенькім,
Що стелеться по золотому полі.
Нехай мій вік уплине за водою,
Ти житимеш красою серед квітів,
Я житиму сльозою серед співів.

*

— Добридень, Лесю. Як спалося? Відпочили трохи?

— О так, я ж звикла працювати до пізньої ночі. Це тільки у вас підпорядковуюся »суворому режимові« — йду спати раніше. Ось уже вспіла і в дорогу приготуватися...

— Зате я решту ночі не спала..., плакала, зворушена вашими поезіями...

— Та що ви? Жалую, що дала вам читати! Ви і свого горя маєте досить із вашим Маковеем, навіщо вам ще й чужого? А може, читаючи про чуже горе, легше буде вам зі своїм упоратися?

— Не знаю, може... — і Ольга підійшла до вікна, щоб приховати своє зворушення, але в тій хвилині побачила перед хатою якогось чужого чоловіка.

— Олю, якийсь великан розмовляє з нашою Настею, розпитує про когось... Погляньте, може це до вас?

— Квітка! Господи Воже! — скрикнула Леся. — Чи це можливе? Може, щось сталося у нас? — і проходом вибігла назустріч Квітці:

— Який же, добрий чи лихий вітер вас аж сюди приніс? — вона радісно стиснула йому руку і, не зважаючи на здивовану Настю, потягла його до хати, залишаючи Насті Квітчині клунки.

— Олю, дозвольте представити вам знаменитого Квітку: юриста з професії, етнографа з замилювання, музику з Божої ласки і кавалера гарних дам із конечности... Це постійний гість у наших хатах і ви не зустрілися з ним у нас тільки тому, що він у той час сидів в Івановій хаті...

— Чула я дещо про вас, пане Квітко, але зовсім протилежне: начебто ви дуже соромливі й боязкі... Але, коли аж сюди заїхали, то ви напевно не з таких...

— Я... пробачте, що насмілювся... Але я... себто, не сюди мав їхати...

— Ось і бачите, Олю: Квітка і наміру не мав сюди їхати, а тільки завдяки якомусь непорозумінню опинився тут... Ха-ха-ха, ну й розсмішили ви мене відразу, любий, милий Квіточко... Та розкажіть, розкажіть...

— Я одержав... себто мені виклопотали... паспорт у Швейцарію, бо, знаєте... лікарям не подобалося моє горло...

— Справді, це серйозно?

— Але ж ні! Це мої батьки...

— Що ваші батьки? Кажіть же за порядком.

— Мої батьки, ви знаєте... вони не люблять, щоб мене тес...

— Ага, знаю: вони не люблять, щоб вас саджали в холодну.

— Правда! Вони трохи тес... боязкі. Отож вирішили...

— Що вам треба лікувати горло у Швейцарії, так?

— Так, ви все відразу знаєте...

— Та це ж не важко. Я ж бо звикла вже розмовляти з вами. Отож Ваші батьки зробили дуже мудро — правдою чи неправдою дістали вам паспорта. Що ж далі? Тут же не Швейцарія, а Буковина.

— Авжеж! Але вже в дорозі я подумав собі... та ви не будете сердитися?

— Та хіба я серджуся? Навпаки, я дуже зраділа вами. Та розповідайте далі.

— Далі вже нічого... Я тес... трохи змінив напрям... себто, пробачте...

— Квітко, ви все однакові: нікому ні трішки лиха не робите, а завжди за щось вибачаетесь... Сідайте, ви й так забагато вже говорили, це зовсім противне вашому характерові. Що ж ми тепер зробимо, Олю? Вишлемо Квітку в Швейцарію чи заберемо його зі собою у гори?

Почувши це, Квітка зробив таку благальну міну, що й завжди поважна Ольга засміялася на весь голос.

— Навіщо йому Швейцарія? Пане Квітко, я запевняю вас, що наші Карпати нічим не поступаються швейцарським Альпам. Ми їдемо до Буркута. Там є невеличка санаторія для німців чи втомлених людей. Це навіть не санаторія, не місто й не село, а просто декілька хат серед лісу, в горах на висоті 1200 метрів. Є там ванни, залізні води, все це просте, але під наглядом лікаря, без дорогої чепурності швейцарських санаторій, зате в милій, домашній обстановці... Я замовила там місце для Лесі, але думаю, що якась кімнатка і для вас знайдеться... Ну що ж, рішаєтесь?

— Я... то ви справді хочете забрати мене з собою? І ви, панно Лесю?

— Але я забула, ви напевно втомлені дорогою, вам треба щось з'їсти! Я зараз... Настю, подай сюди сніданок! — гукнула Ольга.

— Я втомлений? Боже борони! І їсти не хочеться... з радости... Я ще й не вибачився перед вами... за приїзд...

— Гарзд! Вже вибачилися, тепер перекусіть і в дорогу!

— Як вам дякувати? Я...

— Годі, Квітко, їдемо!

1 серпня 1901, Буркут

Найлюбіший, чарівний мвіте!

... Тепер опишу свою «Одисею» з Чернівців до Буркута. Спочатку — нічого особливого, тільки спека... У Вишніці гарні гори і привітні люди... Раз заїхали високо на гору Німчич і бачили звідти при заході сонця щось таке гарне і срібне, як мрія, кажуть, що зветься Розтоки, але я думаю, що то ніяк не зветься і його вже тепер там нема, бо щось таке може показатися тільки раз і зникнути... Іхати до Буркута без звістки було страшно, бо люди казали, що всі мешкання зайняті й прийдеться «під смереков» почувати. Врешті, вже по дорозі, в Кутах, прийшла телеграма, що мешкання є (правда, тільки для мене, а п. Квітка примістився «правізорично» то в сій, то в тій хаті)... У Косові нам не дуже сподобалося, а в Яворові дуже... Всі Окуневські казали вас поздоровити... У Криворівні прийняли нас Водянські теж дуже добре та ще й дали нам до Буркута цілу пачку книжок, переважно етнографічних (п. Квітка, побачивши у них велику масу українських книжок, розпалився великою жадністю і ще просив...) Натурально, бачили ми там Франків і Гнатюків. Згадували і Вас. Франко дуже хвалив Ваше «Під голим небом», тільки казав, що там тих «ідіотів забагато»... Гнатюк щось закидав, «нащо то комусь потрібні гонорари, коли має багатого батька», але я йому сказала, що гонорари не мають нічого до того, який у кого батько, і що всяка праця варта плати і то, властиво, не такої жебрацької... Далі п. Гнатюк цієї розмови не підтримував. Франко справив цим разом якесь дивне враження... Щось не чула я від нього тих цікавих літературно-філософських розмов, що давніше, від політики відтягався старанно, точ п. Квітка дуже намагався звернути розмову на політичні теми... У Жаб'ї, у Коржинських, бачили ми... галичан-емігрантів до Росії, що не хотять говорити... по-українськи, щоб «не попусувати акценту» і для того говорять по-російськи, але з таким «акцентом», що навіть не-москалям вуха в'януть... Я дуже рада, що врешті тих кацапів побачила. І за що вони так мучать себе тією російщиною? Адже звідти до Москви їх все одно ніхто не почує!.. Приїхали ми в Буркут саме в обід, як усі при столі сиділи, пристали до гурту і відразу перестали себе чужими почувати. «Душею товариства» був на той час доктор Кобринський... Мені перебили листа вечерею, а коли я йшла дописувати його, стрінула на дорозі — Франка, д-ра Кульчицького і... Міхновського! Всі три наче з неба впали на Буркут. Отже прийшлося їм вистарати вечерею і взагалі за гостей прийняти, бо якимось так виходило, що Франко головню до мене приїхав. Франко був сьогодні в ліпшій гуморі і не такий приголомшений. Кульчицький робить симпатичне враження і нагадує більше українця, як галичанина. Міхновського мало бачила, бо він, скутавшись десь у горах, захопив пропасницю, приїхав розламаний і ледве випивши чаю, вклався спати в хаті п. Квітки.

Па!

Хтось

14 липня 1901, Вижниця

Любий Папа!

Листа Твого отримала вже тут, переслала мені Ольга, дуже дякую за гроші, думаю, що їх буде занадто багато!.. Даремне Ви так нападаєтеся на Квітку. Я властиво не знаю, в чому його злочинство? Що видав перед Вами мою недугу? То це я могла б на нього сердитися! Може так і краще вийшло, бо я й досі мовчала б про стан мого здоров'я, боячись кидати зайву тривогу... Хоч Мама сердиться, щоб її не посудити в тому, що вона злякається «Квітковим маячєнь», то до мене пише вона, що я заражена, що в мене зайняті легені і т. ін... Правда, я буваю часто в анемічному стані, але не в такій мірі, щоб мені потрібна була стороння поміч... Я хочу тут вилікуватися... Мені дуже дивно, що Ти пишеш «не затримуй Квітки, хай він їде в Швайцарію». Коли ж я кого «затримувала»? Не бачу теж причини, чого б я мала забороняти йому бути там, де я... Не знаю теж, чому вияв симпатії до мене, чи дбання про моє здоров'я, має називатися «вмїшуванням у наші родинні справи»? Коли так, то й порада Твоя «їхати в Швайцарію» — теж «вмїшуванням»!.. Здається, що він має цю саму ідею про мою слабкість, що й ви, тільки нічого не каже. І через те він «щадить» мене до смішного й навіть боїться про кийвські справи розказувати, щоб я не «зіритувалася». Мені взагалі смішна моя роль: я себе вважаю сливе здоровою, а ви всі вважаєте мене хворою... А не поїхав Квітка до Швайцарії не через мене, а тому, що Ольга йому відрадила. Він Тобі кланяється й Ти не бійся, що він тут, — він дуже помагає мені, особливо в тих чудових, але яких трясучих, гірських дорогах!..

Твоя Леся

*

— Аж дивно мені, мамочко, як усі підросли й поправилися! І Оксаночка, і Дора! А Микось — як дуб вигнався! А я ж вам усім гуцульських дарунків привезла: і кожушки, і намиста, а тобі, Микосю, ось крисвя! Тобі ж, Оксаночко, оригінальну гуцульську сорочку і два фартушки золотом ткані. Але тепер я відпочину трохи, бо потім мушу з Кривинюком поговорити...

— Та він із Квіткою в татка, ждуть, коли їх покличеш. Та хай пождуть трохи. Я ось хотіла сказати тобі, Лесю, що ми обидвоє з татком... Та ні, нам треба поговорити самим... Діти, беріть гостинці та йдіть у свою кімнату, а нас залишіть... Отже, Лесю, ми з татом міркували про тебе і Квітку... Він добрий хлопець, дуже дбає про тебе... І ось, чи не час би...

— Моя дорогенька мамочко, це те, що ви хотіли сказати мені, як тільки я вернулася додому? Та Квітка добрий хлопець не тільки тому, що дбає про мене, він взагалі добра й благородна людина, навіть коли б і не дбав про мене. Ось що вас прихилило до нього.

— Ну й різка ти, Лесю... Хіба ж я щось лихого сказала? Як він поїхав за тобою на Буковину, то ми й не знали про те, що він любить тебе по-справжньому... Ми ж найбільше боялися скандалу, щоб оті галичани і буковинці не обмовили тебе, що водишся з таким молокососом...

— Пробач, мамо, і не сердься за мою різкість, хоч це не різкість, а ясне ставлення справи. Квітка — наш спільний товариш: і мій, і Лілі, і Кривинюка, і Кримського та інших. Нічого дивного в тому нема, що Кривинюк приїхав до Мінська допомогти мені, а на Буковину приїхав Квітка сам, змінивши мету своєї подорожі... Але це тільки товариськість, дружба, яка єднає нас усіх, що однаково думають і про одне мріють... Тільки тобі з татком чомусь здається, що »Квітка любить мене по-справжньому«. Це ж нісенітниця: поміркуй тільки — оцей наш »ведмідь« з ніжненьким прізвиськом, молодший від мене на десять років! А чи знаєш, що він там, на тій чудовій Буковині, робив? Чи знаєш, де він пропадав?

— Невже за дівчатами?

— Егеж! За гуцулками! Та не тому, щоб шури-мури з ними розводити, а тому, щоб слухати, як вони говорять, як співають коломийок, як розповідають усілякі перекази про чужайстрів і русалок, про всіляке »нечисте«. І записував те все, і на фонограф набирив. Навіть договорився з Колесою, щоб той поклав на ноти записи його пісень, але не гуцульських, бо їх збирають галичани самі, а кобзарські думи, що їх наспівував у Катеринославі бандурист Гончаренко... Тепер він хоче придбати й собі апарат для запису мелодій...

— Ну, Лесю, ти вже зійшла на Квітчиний фолкльор, а мені інше на серці. Не вічно ж тобі отак із товаришами возитися...

— Тихо, мамочко, ось вони уже йдуть сюди.

— І так воно завжди!

— Вітаємо сходячу і високо вже на фірмаменті вміщену нашу літературну зірку! І Квітка вже за вами стужився...

— Не вигадуйте, Михайле, щойно тиждень як ми попрощалися з Квіткою, бо він вернувся просто до Києва, а я їздила ще до Львова... Чи так, Квітко?

— Та я ж... відразу, пробачте... але, як ми вже при тому...

— Інакше й не може бути, дорогий Квіточко, ви ж відразу мусите вибачатися. А за що?

— Бо мене саме послали сюди... себто, я прийшов...

— Ага, напевно з новим дорученням від Громади?

— Ви знову вгадали...

— Хіба ж Леся не знає, що на її приїзд вже давно чекають у Києві, а вона тільки подорожує...

— Ось ви всі говорите про щось, чого я не знаю, але лишім цю справу. Насамперед хочу поговорити з Кривинюком. Отож, Михайле, я говорила про вас із доктором Франком, ось такого написала листа:

»Дозвольте вам рекомендувати мого шурина Михайла Кривинюка, слухача львівської або празької — ще не знати — політехніки. Коли він залишиться у Львові, то, сподіваюся, ви не відмовитеся допомогти йому своєю порадою...« — Це, звичайно, проста формальність, бож він уже обіцяв мені зайнятися вами.

— Спасибі, Лесю, а разом із тим я і попрощаюся з вами, бо завтра вранці від'їжджаю. Тільки прошу вас якнайшвидше вислати до Львова Лілю.

— Отаке-то зі студентськими подружжями! Михайло студіює техніку у Львові, а Ліля — медицину в Петербурзі...

— І бачиш, мамо, якби вони жили разом у Києві, того не було б... А тепер, Квіточко, слухаю вас: яким же дорученням вас знову навантажили?

— Ми... себто Громада... влаштовуємо, пробачте...

— Ага, ви знову влаштовуєте якусь вечірку. Літературну чи концерт?

— Та... себто, одне й друге... А вас, я знаю... ви з дороги... змучені, але вони... пробачте... не розуміють...

— Але я вас добре розумію: вони хочуть, щоб я знову дала якусь доповідь. Так?

— Так, панно Лесю... І я думаю... себто, я знав... ви не відмовитесь...

— Ні, Квіточко, я мушу відмовитися, бо я справді втомлена і не люблю виступати перед публікою.

— Я розумію... себто, я знаю... Але, що я їм скажу?

— А ви їм скажете ось що: я маю добру статтю про новітню драму в світі. Її треба трохи скоротити, зате додати до неї розділ про українську драму. І вийде доповідь...

— Ах, чудесно! Я так і знав, себто... сподівався, що ви щось порадите. Як вам дякувати?

— Пождіть, Квітко, не поспішайте з подякою, бо я сама читати не буду. Мені могло б забракнути голосу або кашель зірвав би читання, а це не годиться.

— Отож... я й забув, пробачте...

— Не вибачайтесь, ви ж виконали доручення Громади, а тепер я виконаю своє: підготую реферат, щоб хтось прочитав його на вечірці. Там когось підшукують.

— Ви вже й придумали... Вони знали, до кого звертатися... Ви ніколи не відмовляєтеся... Другої такої в нас немає...

— Компліменти, Квітко, залишіть... Скажіть Громаді, що може рахувати на мене, я підготую доповідь ще перед моїм виїздом.

— Перед виїздом? Цебто ви знову, панно Лесю... виїжджаєте? — і Квітчин голос задрижав.

— Не треба хвилюватися, Квітко. Що ж робити, наш милий доктор Яновський знову виганяє мене на зиму з України: каже їхати в Італію.

*

28 грудня 1901, Сан Ремо

Люба Мамочко!

Отримала записочку в листі п. Квітки й бачу, що Ти дуже турбуєшся... А тим часом мені гарно й добре... Стрінула я тут і «наших» Фоминішних і Нестрових... Розігналися вони в Ніццу й кликали мене з собою, але я не схотіла й добре зробила, бо не обійшлося без комічних інцидентів... У Ніцці наші «дами» так зайнялися купуванням дешевизни, «сувенірів», що... забули піти на могилу Герцена... У Монте-Карльо прийшли вночі та просто з двірця розігналися подивитися на «рулетку». Але туди їх не впустили, сказали: підіть у готель, перемініть костюми, а головне змініть

прибрання голови («дами» були в хустках) і прийдіть уранці о 10-тій годині (коли «панська» публіка спить). «Дами» вернулися в готель «гіркую випивши»...

Оце ж тут уже й Різдво минуло... У церквах були вертепи з теракотовими фігурами: Мадонною, Святим Йосифом, пастирями, всі італіанізовані, а збоку й ззаду просто італіанські типи хлопців і дівчат із мандолінами... Цілий вечір по вулицях їздили оркестри всілякої музики, витинали дуже веселі марші й спинялися перед більшими віллами для серенад. От-який тут Свят-вечір і коляда! Замість куті, був якийсь особливий пудінг, обложений фіялками... Яке то там у Вас Різдво було? Либонь зі снігом-морозом і без квіток? А все ж волила б я бути на Різдво в Києві!..

Дивно мені, чого це Ліля взяла на себе цю біганину з концертами та вечірками... Вона, певне, більше втопилася за такі свята, як за будні... Адже то відомо, що гіршої каторги нема як уряджування всяких спектаклів. Мені приємно, що вже не треба реферату про галицьку літературу, бо мені тут трудно розстарати матеріяли... Зате ж добре пишуться вірші й декілька поем склала... Післала «Вісникові»... Якув тепер наймодніший з молодих белегристів у Галичині, так що Оксаночка втрапила добре, коли його перекладає... Він сам писав одному біографові (уже й біографів має!), що не заміряє триматися ніякої «школи», й творитиме все нові жанри... Пишу це для перекладачки!

Ти, Мамочко, вгадала: «Хвилина» дійсно нав'язна цим моментом у Стефанскірхе у Відні, що ми його обидві пережили. Пригадуєш? Напишу тобі уривок:

«Значев'я гримнули взгорі орґани. Могутні, владні звуки. Мені здавалося, що всі колони стрепенулися, як ліс під подих вітру... Я глянула вниз, на дівчинку, що лежала ниць перед Мадонною, наче потонулою в тіні, якби зникаючою. Обличчя дівчати заховалося серед квітів, а руки доторкалися мармурового підніжжя. Мені вбачалася в тому положенні якась безмежна розпач, розчавлююча, пристрасна журба. Напроти Мадонни, Її розп'ятий Син схилив Своє завмерле обличчя на груди... Звуки орґанів переходили в придушений рокіт, у переливи ридальної мельбодії. Змерехтіли веселкові промені, квітки спалахнули, маленькі голівки янголів визирнули з-за колон, Богомати вказувала однією рукою на меч, що проколював Її серце, а другою — на повалене, до Її стіп, дівча. Осяйне лице Спасителя по-хлоп'ячому всміхнулося й дівчинка підвела голівку. У ясних очах перлилися сльози, уста шептали молитву. Вона піднялася на коліна й складені впритул долоні майже доторкали мармурову руку Мадонни. Щось сколихнуло гарячою хвилею в моїх грудях і мене скортіло припасти навколишки біля цього дівчати, обняти раменами підніжжя Мадонни й заспівати, або заридати, або ж умерти, серед цього маєстатичного захоплення. Усе це тривало тільки одну хвилину, мить...»

Тобі, Мамочко, напевно дивно з таких моїх настроїв, бож звикла Ти до наших поступових поглядів? Та це в мене глибше за всілякі поступи... Цілую міцно Мамочку-голубочку і прошу знову писати.

Твоя Леся

26 лютого 1902, Сан-Ремо

Мій любий, чорненський Хтось!

...Коли Хтось хоче, щоб я об'єктивно висловилася про спиритизм, то я припускаю, що в спиритизмі не все шарлатанерія й самооблуда... Але гадаю, що коли тії духи й справді існують, то вони недобрі й нещирі: коли вони все знають, то чому не кажуть просто, без загадок, замилювання очей, при помочі якихось дурних столиків, мисочок і т. ін.? Коли ж не знають нічого, то чому так просто й не признаються: не питайте люди добрі, бо ми такі самі мудрі, як і ви? Коли знають і не вільно їм щиро казати, то чому не мовчать, а кокетують з бідними людьми: а я щось знаю, а тобі не скажу!..

...Може Хтось буде вражений тим, що тут написано? Нехай вибачить... Щодо мене, то я вірю тільки в одного Духа... Той Дух може замінити всіх духів, що грають на столиках, бо той Дух грає просто на серцях людських і що може, те творить просто, без містифікацій і створив Він найкращі діла людської штуки через своїх обранців. А що створили спиритичні духи, крім нападів гістеричних? «По ділам пізнаємо їх» — сказано в Євангелії...

Щодо «Української хати», то Ви мене такими особливостями не здивуєте: я їх бачила в усіх кольорах. Адже, наприклад, «Вістник» все «виробляє» форму моїх віршованих творів, хоч я виразно просила «лишити мої гріхи на моїм сумлінні», виробляє старанно, — аж до повної руйни розміру... Що поробите? Таж нам платять, — «скажи враже, як пан каже, на те він багатий!». Подумаєш: тутко 20 літ буде, як я вперше взяла перо в руки для віршів, а мене все ще «виправляють», (от і мама в «Ріднім краю» трохи «виправила»), — либонь я так і помру «молодою письменницею», що без редакторських ножиць не годна й кроку ступити. Але, правду кажучи, мені вже того трохи забагато... Не знаю, чому наприклад, у російській літературі ні один редактор не вагається виправляти якогонебудь Андрея Белого, а мене всі виправляють. Невже я гірша від Андрея Белого? Не думайте, що се в мені манія непогрішності говорить, — ні, мої редактори запевне мудріші від мене, тільки навіщо вони мені розмір псують?..

З польської статті мені найбільше сподобалося те, що «Кассандра» страшна для поляків. От не знала я, чим їх можна злякати. Ця похвала по-моєму найбільша, а то вони все хвалять нас за «тихий смуток», «резиґнацію» і подібні, зовсім нестрашні речі. Та пора вже їм завважити, що й ми можемо мати «сильну руку»!..

Тим часом, за «високими матеріями» я нічого не сказала про дрібні справи світу того. Життя мое тут райськи-монотонне... живу головню сонцем, морем та ще листами... Хтось Когось дуже жалкує і любить... і розважив би краще, ніж ті духи! Духи не можуть любити, а хтось може й любить!

Хтось

5 березня 1902, Сан-Ремо

Лілес моя лілейная!

Дуже Ти вперу мені написала, бо то тепер надто прикро не мати звісток від рідних з того краю, де всі під страхом живуть... Сьогодні в газетах тривожні вістки з Москви... А італійці — славні модці! Тільки могли б трошки більше гігієну хат признавати і менше білизни на вулицях розвішувати!.. Росіяни тут сила. Нераз лаються на вулиці без сорому... Бувають пресмішні сцени... Було тут «утро», яке влаштували приїжджі росіяни з Ніцци, але таке погане, що не тільки акторам, а навіть публіці було сором і ніяково дивитись одним на других... І програма якась така без початку й кінця... І ми з Наташею дали врочисте слово перед лицем вічного моря, що більш на жодні російські «благоглупості» не підемо!

Сьогодні я пригнічена, — це роковини смерті Сергія, — багато спогадів. Щодо зарази, то я таки не можу згодитися... Мінськ міг мати справді лихий вплив через утому й ці враження, що я їх там мала, але все це могло й удома статися в той час, а бакцилів же в мене не знайдено при аналізі... Мені було б приємно, якби Кримський навідався до нас літом... Тут тепер зовсім блакитний рай, без білого капемуха й не показуйся, бо голову пропече. Цілую Тебе міцно й Маму, якщо вона ще є в тебе!

Ваша Леся

*

— Оповідай же, Лесю, про свою подорож. У Києві перед моїм виїздом не було й часу на розмову з тобою, ти все за роботою або з товаришами... Для мене й татка часу не ставало.

— Ти правду кажеш, мамочко, зате ж після київського гамору в нашому Гадячому тихо-тихесенько... А тепер, вліті, тут сухо і тепло.

— Розповідай же...

— Зі Сан-Ремо я виїхала 20-го травня, до Одеси приїхала 20-го червня, — цілий місяць довелося по морю блукати. Всілякі дива бачила: і снігові гори, і сині й зелені озера у Швайцарії, і рейнський водоспад, і неапольську затоку з Везувієм, і святий атенський Акропіль, і мертве місто Помпеї, і золотисто-рожеву Сіцилію, і місто барвистих тканин Смирну, і фантастично гарний Константинопіль... Вражень було багато та чомусь не писалося... І, врешті, прикrostі в Одесі, сувора контроля на кордоні...

— Во це ж уже «наша сторона»... А в Києві кого бачила?

— В хаті був тільки татко, там три дні гостювала Шура. Їздила за місто до Драгоманових, — Рада саме виїздила до Парижу складати іспити з французької мови й літератури... Бачила Чернявських, Стешенків, Старицьких, Лисенків, Матушевського і, звичайно, Квітку. З галичан був тут тільки Труш. Татко казав мені, що «Київська Старина» не хоче друкувати нарисів Кобилянської, хоч він намагався намовити їх... А де ж Ліля? Я хотіла і з нею поговорити, поки ще гості приїдуть... Лілю, а йди-но сюди!

Ліля увійшла з мискою ягід:

— Я навмисне взяла з собою таку роботу, щоб із вами говорити і маму виручити. Я слухаю тебе, Лесю.

— Я хотіла порадити тобі, якщо ти взагалі приймашь поради, не готуватися ще цієї зими до докторських іспитів. Вдається чи не вдається тобі мати якусь користь із твого докторського диплому, а здоров'я можеш утратити. Я дуже хотіла б, щоб ти не верталася до того клятого Петербургу.

— Що ж мені робити? Кинути незакінчені студії?

— Боже борони, але розваж, що робиться тепер зі студентами в Петербурзі! Чи хочеш, замість у докторанти, потрапити між засланих? Таж у тебе родина! Не тільки Михайло, а й маленький Михайлик. Якщо не хочеш їхати в Австрію, бо тамошній диплом, як я тобі писала, у нас тут не важний, то треба відкласти цю справу на рік.

— І так ось цілий рік марно просидіти?

— Та чого ж марно? Можеш тим часом свою колекцію на виставку приготувати. Може в тебе є такі взори, що і я могла б вишивати, з охотою тобі допоможу. Мені навіть цікаво вивчати нові взори, не хрестиками.

— Леся правду каже, Лілю! Візьмемося за діло всі три і таку виставку влаштуємо, що наші київляни тільки роти розкриють... Я допоможу і своєю збіркою та роботою, ще й Оксану притягнемо...

— З Оксани робітниця не вийде! Та хіба ж наші сільські дівчата погано вишивають? Вони ж бо найкращі майстри.

— Хай буде по-вашому! Може й справді варто залишитися тут, щоб підготувати виставку. Та й Михайлик побуде трохи під моєю опікою. Але на одне не погоджуюсь: Лесю не можна zatrudнювати вишиванням! Навіщо їй ще й цього?

— Але ж я дуже люблю вишивати! І зовсім не втомлюся, навпаки, така робота дає мені деяке відпруження. Ти знаєш, що я всюди вожу з собою вишивання: по санаторіях, готелях і пароплавах. Усі дами дивуються і хвалять наші вишивки... Отже, вирішили! А тепер хотіла вам сказати, що тим разом у Києві мене обсіли якісь погані думки про наших товаришів... Видавалися вони мені такими заляканими, затурканими... Це одні, а інші думають тільки про те, щоб школу закінчити і кар'єру зробити. Нема ні в одних, ні в других і сліду наших спільних мрій, колишніх ідей, високих полетів духу. Все якесь приземне, низьке... Чому воно так? А може, мені лише так здається, бо в Галичині наслухалася усіляких закликів, промов, а тут усе мовчазне...

— Скажу тобі, Лесю, що й мені важко від того. Щоправда, гіршої тюрми, як Росія — не знайдеш ніде. Ось Михайло пише з Праги, що він там почуває себе вільною людиною: кожний говорить, що хоче і якою хоче мовою... Але й ми не мусимо бути тут такими льояльними.

— Правда, адже наша мама знайшла можливість навчити нас усіх рідної мови.

— Оце мені й признання від доньок! Але не забувайте, що разом з цим я мусіла навчити вас, як у рідній хаті треба почувати себе вільними.

— Так, мамочко, ми всі думаємо, говоримо й пишемо по-українському. Не можуть так і інші чинити?

— Та не всі, Лесю, мають таку маму, як наша! Чи в багатьох українських родинах у Києві почуєш українську мову? Ось у Лисенків, Старицьких... А решта?

— Я не маю претенсій до старих! Від самої Великої руїни — їх виховували й перевиховували на рабів. Але ж молодь, ота поступова молодь, що засуджує всіляких «народників» за те, що вони не вміли боротися, тільки пісень співали і на бандурі грали... Як же бореться вона сама? Тим, що ходить на таємні сходи, де цвенькають по-чужому про речі, відірвані від нашої політичної дійсності? Щоправда, іноді дискусії бувають дуже гарячі, особливо про «обласні» питання, але ж це тільки дискусії. А де ж боротьба?

— І я, Лесю, не можу відповісти на це. Часом доводиться мені боронити нашу молодь перед мамою, але без власного переконання.

— Та як же їх оборонити, коли в «Рідному Краю» вони бачать тільки «антисемітизм» і не хочуть розуміти, що це просто заслону, що мої громи звернені вбік куди гіршого визискувача. Та киньмо це. Ти обіцяла, Лесю, прочитати свою нову поезію.

— Так, мамо, я навмисне розпочала цю розмову з вами, щоб знати вашу думку, чи правильно я написала моє слово «До товаришів». Ось послушайте:

О, не забуду я тих днів на чужині
Чужої і рідної для мене хати,
Де часто так приходилось мені
Пекучу, гірку правду вислухати.
Уперше там мені суворії питання
Перед очима стали без покрас;
Ті люди, що весь вік несли важке завдання,
Казали: годі нам, тепер черга на вас,
На вас робітники незнані, молодії...
Та тільки: хто ви, де? Подайте голос нам.
Невже ті голоси несміливі, слабкії,
Квиління немовлят, — належить справді вам?
Невже на всі, великій події,
На все, у вас одна відповідь є:
Мовчання, сльози, та дитячі мрії?
Більш на ніщо вам сили не стає?
Невже се так?.. Я мовчки все приймала;
Чим мала я розбити докори ці?
Мов на позорищі прикута я стояла,
І краса сорому горіла на лиці...
Що ж браття, мовчите? Чи втішені собою,
Що вже й докори сі вас не проймуть?
Чи так задавлені неволею, журбою?
Чи може маєте якусь яснішу путь?
Подаймо їм великую розвагу,
Скажім і докажім, що ми бійці самі,
А ні, то треба мать хоч ту сумну одвагу, —
Сказать старим бійцям: »Не ждїть, не прийдем ми!«

— Браво, доню! Ось так саме я і думаю про нашу молодь! Я просто вражена твоєю спостережливістю, бож ти так рідко буваєш між нами. Може, саме тому все це так різко кидається тобі у вічі? Крім цього, можеш порівняти наше життя з тим, що бачила в широкому світі, хоч би в Галичині.

— Ти, мамочко, завжди мене хвалиш, а ось що Ліля скаже?

— Та що ж я? Мені досадно й прикро все це слухати, але заперечити не могу...

— Тепер поговорім на іншу тему. Мені цікаво послухати про Львів, бо давно була в Галичині. Розкажи дещо, Лесю, про тих «лисів», як ти їх називаєш...

— Та хіба ж можна розкусити їх за два-три дні, хай і п'ять? Ось пригадується мені одна розмова, чи пак суперечка, з Трушем і Ганкевичем за... Івана Франка. Вони говорили про його універсальність і раділи, що в нас є такий великий талант: белетристичний, науковий, поетичний, публіцистичний, практичний і т. п., все в одній особі. А я додала ще й Франковий опис якоїсь господарської виставки, що він його мусів писати до газети, щоб заробити на хліб. Пригадала, скільки то через «практичну роботу» його романів, повістей і драм не побачило світу, бо він не мав часу їх написати. Таку «універсальність» я назвала «медхен фюр алес». Мої співбесідники дуже розсердилися, докоряли мені «літератським аристократизмом». Я запитала Труша: «А коли б вас примусили малювати вагони, замість пейзажів?» — «Це зовсім щось інше!» — образився мистець. «А вам казали б замітати площі для мітингу, замість ваших промов?» — звернулася я до Ганкевича. Той мав відвагу відповісти: «Що ж, як треба було б...» — «То мені було б дуже шкода вас!» — кинула я репліку. «То ви шкодуєте Франка на практичну роботу?» — «Авжеж!» — підтвердила я. Так ми сперечалися до пізньої ночі, а потім до ранку я дорікала собі за непогамованість.

— Це цікаве й повчальне. Але і ти, Лесю, пишеш іноді для заробітку і не завжди те, що хочеш.

— Так, і я пишу для заробітку, але те, що хочу писати. Я написала, напр., реферат для нашого гуртка, а потім вислала його до «Жизні» і за нього мені заплатили. Та з Франком інакша справа: він мусить іти до чужих редакцій і писати там те, чого вимагають, залишаючи свою працю... А тепер скажіть мені, як справа з «Просвітою»?

— Та хочемо поширити її діяльність — організувати бібліотеку, книгарню, музей... А мама погодилася дати кілька сторінок «Рідного Краю» для «Молодої України».

— Та все це тільки в планах, у проєктах. На сьогодні досить, пора кінчати розмову. Час спати, діти!

24 січня 1907, Київ

Люба Мамочко!

...Ну, ти вже знасиш про ту халепу, що звідкись було взялася на нас... Нам з Лілею ще сяк-так було: камера без «кримінальних» та ще Грінченко, що був нашим віз-а-ві, поділився з нами стравою з дому: пляшкою гарячого молока й двома котлетами. То значить ми й без сніданку не zostались. Найгірше було дядині, бо її затаскали аж у Лукіянівський участок, — ми були в Либедському, — де взагалі дуже погано й при її здоров'ї й настрою це все дуже невідходяща річ. Прикро було теж Модестові Филиповичеві, бо в його жінки було саме запалення легенів, та й сам він тількищо перебув інфлюенцу... Читала я сьогодні в газетах, що й на «Рідний край» був напад. Оце ще халепа! Тут, кажуть, страшенно розруйновано «Радугу» і «Вістник». Добре, що мої поезії всі вдома залишилися, а листів сливе не було, бо я взагалі не бачу потреби збирати архіву — без нього далеко приємніше жити, а то от з того, що було в Тебе, забрали навіть пару карток Галайди... Кривинюк ще тут, але позавтра виїздить. Веселі свята він мав, нема що казати!.. Погано, що ми тепер по всій Україні розтикані. Було б охвітніше вкупі. Напиши, яка Твоя адреса тепер. Бо Квітка опинився аж у м. Іванкові...

Твоя Лєся

*

— Це я... Квітка...

— А, добридень, Квіточко! Який же вітер заніс вас з Іванкова сюди?

— Та я, тее... пробачте, довідався про ваше... ув'язнення...

— І ви, звичайно, прибігли рятувати мене! Ах, який ви любий-любий, Квіточко. Ви справжній друг-приятель, і як вас не любити?

— Та хіба ж можна мені тее... хіба ж я міг там всидіти?

— Сідайте і вип'ємо разом чаю. Але насамперед я нагодою маленьке Утятко, бо Ліля пішла на курси...

— Звичайно... Мені й сидіти приємно... Чи треба вам допомогти? Ви самі в хаті?.. Оце добре... я хотів поговорити з вами...

— Сама, а як хочете допомогти, то посадить Утятко на цей високий стілець. Про що ж ви хочете говорити зі мною?

— Та я... власне... Але не сердьтєся... я чесно кажу...

— Цим разом вже не можу дотадатися, бо в такий час і концертів не влаштовує?

— Ні, борони Боже! Я хотів... себто, я був би щасливий... Ні, не можу вам цього сказати...

— То й не кажіть, силувати вас не буду.

— Так ні, знаєте, я хотів би забрати вас із Києва...

— Забрати мене? Куди ж?

— На Кавказ... Знаєте... вам тее... все одно: в Італію чи на Кавказ, і там же тепло...

— Стривайте! Як це ви хочете мене забрати? Чому саме на Кавказ?

— Бо я... дістав там призначення...

— А так? Вітаю з успіхом! Хіба ж ви хотіли на Кавказ, чому не в Україні?

— Бо... бачите... я думав...

— Ах, розумію вас, любий Квіточко! Тепер уже все розумію! Ну й благородна ж ви людина. Ви навмисне робили заходи і одержали посаду судді на Кавказі, щоб мене туди забрати? І ви думали, що я відразу погоджуся на те, щоб ви стали моєю жертвою?

— Та хіба ж це жертва?... Це ж... щастя моє, панно Лесю. Я вже давно думав... одружитися, але... тільки з вами...

— Ви хочете зі мною одружитися? Ну й справді, такого »визнання«, як каже наша Оксана, я не сподівалася від вас. Але ж, Квіточко, навіщо вам така дружина, як я? В мене ж жодного таланту для домашнього господарства немає!

— Та хіба ж я обтяжував би вас домашнім господарством?... Але ж, панно Лесю, всі клопоти, всі труднощі я взяв би на свою голову...

— Справді не знаю, чи сміятися з вашої пропозиції...

— Вам смішно, а я думав...

— Я глибоко зворушена вашою благородністю! Чи є на світі така друга людина, як ви? Ви хочете одружитися зі мною, щоб узяти всі тягарі на себе... Ви здатні на це, ви просто й не можете бути інакшим! Але говорім поважно. Я, Квіточко, не можу користуватися такою вашою добротою. Це ж було б нечесно. Хіба я могла б зробити вам таку кривду, так віддячитися за все добро, що ви мені в житті зробили?

— Кривду, панно Лесю? Ви смієтесь, правда? Хіба не відчуваєте, що для мене... велике щастя бути завжди біля вас, відхиляти всі лиха...

— Та ви й так завжди буваєте в нас — і в Києві, і в Гадячому, і в Зеленому Гаю, а то аж на Вуковину за мною помандрували... Навіщо вам зі мною одружуватися? Хіба ж ми не вітаємо вас радо в нашій хаті?

— Ні, це не те саме... Я вас люблю... Пробачте, я хотів би мати право... офіційне право... опікуватися вами...

— Ви, Квіточко, не такий то несміливий, як виглядаєте. Щоправда, я завжди забуваю, що ви правник і напевно непоганий, коли так швидко закінчили студії і призначення одержали... Але залишім цю розмову. Бачите, треба дитятко нагодувати, а ось хтось і в двері стукає...

*

28 липня 1907, Київ

Люба Мамочко!

Справа скінчена. Ми звінчалися сьогодні о 1-ій годині дня... Ми не запрошували нікого, крім кінцевих свідків..., бо звінчалися в далекій церкві... Ніхто з родичів Квітки не робив нам ніяких труднощів і зайвих урочистостей, навпаки, — в чому треба було — допомагали, чого не треба було — до того не примушували... Плани наш тепер такий, щоб їхати на Севастополь залізницею, потім оселитися десь там недалеко, може на Балаклаві, й перебути виноградний сезон...

Цілуємо Вас міцно всіх!

Леся й Клементій Квітки

Лев БИКОВСЬКИЙ

У ЛІСНИЧІВКАХ ЗВЕНИГОРОДЩИНИ

(Продовження, 2)

ЛІСНИЦТВО «ПРИВОРОТТЯ»

Я вже згадував, що лісництво «Привороття» було найбільше з-поміж лісництв у звенигородських маєтках графа Потоцького. Розташоване в глибині повіту, далеко від його центру — м. Звенигородки, оточене кількома селами з фільварками.

Колись у цій околиці був величезний ліс, а довкруги нього постали села — Вільхivecь, Гусакова, Кобринова, Водяники, Озірна й м. Чижівка. В центрі лісу, на перехресті шляхів, виникла оселя Попівка, що з часом розрослася у велике село.

В ті часи, що про них іде мова, з того лісу залишилося тільки два урочища: менше — на північ від с. Попівки, і більше — на південь від нього. Разом біля 2.000 десятин різного лісу.

Менше урочище вкривало подовгастою, але широкою смугою лісу (з північної сторони) схили й горбовину балки, у якій розкинулася Попівка. Ліс тягнувся від околиць м. Чижівки майже під с. Озірну, що була біля Звенигородки. За лісом, по другому боці, розляглися рівнинні околиці села Водяники, з маєтками князя Любомирського.

Більше урочище — довгий і широкий лісний обшир — було на південь від Попівки. Ліс вкривав рівнобіжну з попівчанською розлогу балку і частину рівнини, що тягнулась до села Залеського, розташованого в ярі за лісом, в чистому степу. Тягнувся він також від околиць м. Чижівки аж під Вільхivecь. По одному боці були села Гусакова, Кобринова і Залеське, а по другому — Попівка, до якої ми, по традиції, належали.

Між цими двома урочищами проходив полями давній шлях із Чижівки, що провадив через Попівку, повз Озірну, до Звенигородки. Від Попівки шлях ішов на південь і тягнувся згаданим більшим урочищем, потім розгалужувався у напрямі сіл Залеського і Кобринова. З Кобринова виводив до тракту, що йшов від Звенигородки, через Вільхivecь, на місто Тальне.

Лісничівка «Привороття», як і «Жидівське», була на узліссі більшого урочища. Її також оточував із трьох боків ліс, а з четвертого — чистий степ. Стояла при шляху, що йшов із Попівки, перегинав впоперек ліс і виводив у степ. При виїзді з лісу були залишки тину з ворітьми.

Біля воріт була велика й глибока, цембрована, з колесом і двома цебрами на ланцюгах, криниця. Над нею був дашок. Біля криниці були жолоби для напування худоби. Мешканці оселі брали звідти воду, напували коней і корів та доглядали криницю. Користали з неї і подорожні. Саме тому цю місцевість і лісничівку люди здавна прозвали «Привороттям», а потім ця назва поширилась на цілий ліс.

З «Привороттям» вже в'яжуться мої свідомі спогади впродовж майже 12-тилітнього, з малими перервами, перебування на лісничівці.

Оселя, прозвана «Привороттям», у мій час складалася з двох сумежних садиб: садиби побережника, старого козака (побережників у «Приворотті», в різних сторонах лісу, було біля двадцять), і властивої лісничівки.

Садиба козака (біля криниці) була у вигляді подовгастого прямокутника і прилягала подовжною стороною впритул до степу. На просторому подвір'ї, напроти шляху, стояла хата з пекарнею і світлицею, вкрита соломом. Біля неї і за нею були повітки. За клунею сад і город, що простягався до лісу. Дорога, що йшла зі шляху в ліс, відділяла садибу побережника від лісничівки.

Лісничівка ж займала великий прямокутник, так само як і в «Жидівському». Була давніше побудована й добре загосподарена, огорожена штахетами від шляху і тином від лісу, обрамлена деревами й кущами.

В штахетах від шляху була брама, що провадила до круглого заїзду, з клумбами квітів. Углибині стояв мурований дім, вкритий гонтами, з п'яти кімнат і пекарні. Чудові, високі ялини оточували заїзд. З лівого боку був овочевий сад — переважно яблуні й груші, а під лісом росли кущі — агрест, порічки й інші. За домом до саду притикав город, малинник і морельові дерева.

З правого боку, від «парадної», була «господарська» брама — вузенький проїзд на просторі подвір'я. За проїздом був другий, менший сад — переважно сливки, трохи яблунь і кущі. На подвір'ї, ближче дому, стояла півземлянка для діда — нічного сторожа.

На другому боці подвір'я, напроти дому, була довга й широка повітка з високим горищем на сіно; тут склалися збіжжя, сільсько-господарське знаряддя, була возівня тощо. Подвір'я впиралось у загороду для корів, у глибині якої була корівня, свинушник і гноївня. За стайнею, між другим садом і загородою для корів, був тік для молочення збіжжя, клуня, скирти соломи, сіна та полови. Звідти, задніми ворітьми, виїздили на дорогу, що йшла від шляху в ліс і відділяла лісничівку від садиби старого козака. Біля кухні завжди була, на колесах, повна бочка води, що її привозили зі згаданої придорожньої криниці. Ані річки, ані ставку поблизу не було.

Мешкальні умовини в «Приворотті» — старому й вогкому домі — були гірші, ніж у «Жидівському», але згодом дім децю відремонтовано. Натомість батькова платня (тут було більше праці) піднеслася ступнево до 50 руб. місячно, а побільшені «натуралії» уможливили провадити краще і більше прибуткове господарство. Родючий сад із його пізніми сортами фруктів, крім заспокоєння наших власних потреб, давав річно до 250 руб. прибутку. Кращі матеріальні умовини допомогли нам швидко призвичаїтися до нового місця. Було видно, що на зміні лісничівок ми скористали, особливо добре почували себе на новому місці діти, я тим паче.

В «Жидівському», в новозбудованій лісничівці, все було в стані організації. Там лісничівка була напів у лісі, напів у степу, лише ззаду її затінював великий ліс, а довкруги — підліски або новонасадження. Віяли вітри й пражило сонце. У «Приворотті» було інакше. Сад — у повному

розвої, він не тільки ряснів плодами, а й давав тінь. Дім по обидвох боках заїзду відділяли від шляху стрункі, літні ялини, по яких стрибали вивірки й сойки. Степ починався за садибою старого козака і з лісничівки його не було видно. За брамою, по той бік шляху, височів стіною великий мішаний ліс, тільки за садом був молодняк.

Особливо гарно було на весні. Садові дерева, кущі й квіти цвіли навипередки різними барвами на тлі темної зелені смерек. Та й узимку було не гірше — внизу білою скатертю стелився сніг, а вгорі зелень шпилькових дерев. Це була затишна лісничівка, захована в лісах, далеко від людських осель. До найближчого села Попівки, навп्राжки через ліс і поля, було біля 3-ох верст, до інших сіл — 4-5, а до Звенигородки біля 16 верст. Найближчі залізнодорожні станції — Звенигородка і Тальне із зупинкою між ними — були також у віддалі понад 16 верст. Шляхом, при якому стояла лісничівка, мало хто проїздив, отже скрізь панував спокій у згоді з природою. Його порушували час від часу тільки родинні події та ті, що діставалися сюди з зовнішнього світу.

До таких подій слід зарахувати народження, невдовзі після нашого прибуття на нову лісничівку, братіка Петруся, що по трьох місяцях помер і ми поховали його на цвинтарі в Попівці.

Для нас, дітей, майже трагедією була втрата улюбленої, лагідної білої кобили, що була нашим «верхівцем». Одного разу вона паслася в лісі, недалеко дому. Качаючись по землі, встромила ногу в розгалуження дерева і зломилася її. Ледве плентаючись, на трьох, ішла додому, жалібно іржучи, але по дорозі впала у глибокий рів. Ми не могли її звідтам витягнути і мусіли закликати жида, що забрав кобилу «на шкіру».

Наше ставлення до домашніх тварин було дружнім, ми трактували їх не тільки як пожиточних, а майже так, як членів-помічників нашої родини. Були нашими товаришами, крім користи давали нам чимало приємних хвилин. Батько дбав про коней, щоб вони не перемучувались, добре відпочили. Ми, діти, ласкали їх, кормили цукром тощо. Коли наймичка доїла корів, ми пестили їх, давали їм різні ласощі, підставляли свої квартирки, пили свіже молоко. Коли мама підсипала поросяткам до корму якийсь порошок, щоб їм міцнішали кости, ми підставляли свої кромки хліба з маслом, щоб і нам посипала цим порошком. Навіть між курками була «упривілейована». Звалася «Похатницею», бо ходила скрізь незаїмана; так була привикла до дітей, що й спала на їх руках. Її ніхто не смів зарізати. Але одного разу вона вилізла на горище, звідки кури злітали на подвір'я, спробувала і собі злетіти, але — розтовстіла від такого «панського» життя — гепнулася об землю і забилася. Ми влаштували їй «врочистий» похорон, закопали в землю. Потім собаки рознюхали, вигребли і з'їли жертву ненаситності.

Крім домашніх тварин, у нас були майже постійно і дикі звірята та птахи, особливо сарни, що їх ми знаходили в лісі маленькими й приносили додому. Вони звикали до нас, поводитися як домашні тварини, а потім ішли в ліс і не верталися. Одного разу ми мали козла, що виріс у нас, ходив по кімнатах, ганяв по садку собак, їв з наших рук. Але й він потім пішов у ліс. За деякий час вернувся, привівши з собою черідку самичок. Вони

залишилися біля хвіртки і полохливо стежили, а він сміливо увійшов у сад. Тут його зустріли собаки, що, радісно плигали, намагались лизнути свого колишнього друга. Ми, діти, давали йому їсти з наших рук, а його вірні »товаришки« з переляком здалека дивилися на таку чудасію. Побувши в нас кілька годин, козел пішов із своєю черідкою в ліс і більше не вертався. Коли на весні з лісу було чути вночі рев оленів, ми думали про нього: може, це наш козел? А може, його вже вбили?

Час від часу нас відвідували батькові й мамині родичі. Ми також інколи ревізитували їх. Між ними була бабуня Валерія, мати батька, що після смерті діда (Петра Биковського), якого я зовсім не пам'ятаю, жила переважно зі старшою одруженою тіткою Марією Пьонтковською у селі Сумівці, на Поділлі, над річкою Бугом. Її зять, а мій дядько, був економом у якогось орендаря маєтків графа Собачинського. Бабуня, відвідуючи нас, допомагала батькам вести домашнє господарство і доглядати дітей.

Непосидюча старушка, дуже релігійна й бадьора, час від часу відвідувала нашу і дядька Володимира родини. В нас перебувала кілька тижнів, намагалася допомагати мамі в господарстві, але з того виникали й клопоти: то ключі губила, то доручення службі переінакшувала, то господарювала »по-своєму« і т. п. Служба і мама не були з того вдоволені, але родинні взаємовідносини вимагали терпеливості і пошани до бабуні. Вона, звичайно, дуже любила внуків — бавилася з нами, водила нас на прогулянки тощо.

Одного разу ми, діти, пішли з бабунею у ліс, а з нами — і великий старий пес. Він був тихою, старечою вдачі, але мав час від часу і свої примхи. Йдучи вузькою стежкою, я необачно спіткнувся об нього, а він не стерпів і кинувся на мене. Повалив мене на землю і став наді мною, вищірівши зуби. Я лежав ні живий, ні мертвий. Бабуня, як та мала пташка, що коштом власного життя рятує пташенят від грізного напасника, кинулася на велетня-пса, схопила його за шию і відтягнула від мене. Пес зняквів, постояв якийсь час, а потім пішов геть.

По смерті братчика Петруся, наша мати почала хворіти. Лікував її повітовий лікар, що приїздив із Звенигородки. Це був москаль, що знав тільки московську мову. Бабуня розмовляла з ним, не знаючи московської мови. Він говорив про дитячі садки і шкільки, а бабуня — про шкільки для вирощування лісу. Розмова тривала з півгодини і їм навіть здавалося, що одне одного розуміють. Потім з того було багато сміху.

З інших родичів батька приїздив до нас іноді на Великдень або на Різдво молодший брат батька — Калікст, що був економом на фільварку в якогось дідича в селі Вудищах, Звенигородського повіту...

Другий дядько — Володислав, середущий батьків брат, був одружений: мав двох синів і доньку. Працював спочатку помічником, а потім економом у фільварку князя Куракіна в селі Топильна, біля м. Шполи. Він з родиною відвідав нас тільки один раз, бо на перешкоді була віддаль (біля 30 верст), запрацьованість дядька і дещо натягнуті взаємовідносини між нашими родинами.

Натомість ми відвідали їх декілька разів, особливо мати з дітьми, бо батько був також постійно зайнятий службовими обов'язками. Подорож до дядька Володислава тривала цілий день, їхали зранку на Попівку, повз

Озірну, до Звенигородки. Тут перепочивали і їхали далі на Козацьке, а потім до Топильної. Під вечір були вже в дядька.

Топильна — велике село з кількатисячним населенням. Жило тут і кільканадцять «німецьких» родин. Попередній власник довколишніх сіл, барон Енгельгардт, у половині XIX-го століття був спровадив чимало німецьких селян із Німеччини на працю у своїх маєтках і розселив їх по довколишніх селах. Перше покоління прихоськів говорило тільки по-німецьки, було протестантського віровизнання. Друге покоління, вже за моїх часів, говорило по-українськи, але знало від своїх батьків і німецьку мову. Молодь цього покоління вже одружувалася з українськими місцевими дівчатами. Третє покоління, себто мої однокласники, знало тільки українську мову й ходило до православної церкви. Різнилися німецькі прихоськи від інших місцевих селян більшою сумлінністю у виконванні праці та охайністю в хаті, а мовою, ношею і побутом злилися з довколишнім українським населенням. Їх колишні німецькі прізвища замінилися на вуличні «прозвища». Наприклад, дядьків фурман називався Петро Німець (бо походив із німців).

У селі був фільварок (майже 2.000 десятин орної землі) з підфільварком. Він належав князеві Куракінові, що отримав його (також і інші села: Козацьке, Лозоватку) в придане за дружиною, з дому Енгельгардт. На краю села стояли панські будинки...

Я пам'ятаю, що коли ми перший раз відвідали дядька, він був тоді тільки помічником економа. Його родина жила в старому, вкритому гонтами домі, що мав кілька маленьких старосвітських кімнат. Згодом економ Добжанський, поляк, помер, а його родина виїхала до Звенигородки. Тоді мого дядька призначено економом і він перейшов жити до великого старого мурованого дому, вкритого бляхою, що стояв у садочку, праворуч брами. Все в ньому було старе й просторе: великі кімнати, велика пекарня, високі стелі, товстелезні мури, великі грубки, в яких топили соломою, старі, немальовані підлоги з дірами, під якими розвелися щурі. Було в ньому холодно й непривітно. Дядькова родина не займала всіх кімнат і тому деякі служили за комори, в одній жила вчителька дядькових дітей, а інші були призначені для гостей, що ніколи тут не переводилися. Увесь дядьків дім, у протилежність до нашої тихої лісничівки, був у постійному «русі». Приїжджали якісь давні знайомі, ближчі й далші родичі, урядовці з інших маєтків князя Куракіна. Це було мішане середовище московсько-польсько-українсько-жидівського характеру. Економи в Куракіна і головний управитель маєтків були поляками, урядовці гуральні були переважно московського походження, орендар парового млина в селі Лозоватці, Каневський, був жидівського походження, а інші урядовці були українцями. Сам власник, князь Куракін, був москалем і мав якесь становище при царському дворі.

Приїжджі перебували в дядька кілька днів, грали в карти, їли і пили. Князь Куракін, що мав гурально в с. Козацькому, давав своїм урядовцям, як «додаток» до платні, досить багато спирту. В мого дядька завжди стояли бочки з яблочкиком, пили його не чарками, а малими кухлями. Особливо пиячили під час Різдяних, Новорічних і Великодніх свят.

Час від часу відбувалися тут полювання: полювали то на фазанів, то на качок, то на вальдшнепів, а взимку — на звірину. В полюванні брало участь різноманітне товариство, з родиною князя на чолі. У вужчому колі говорили своїми мовами, між собою — по-українськи, тільки власник маєтку завжди говорив по-московськи. На тих полюваннях дядько придбав собі ревматичну хворобу — «ішіяс», що потім не кидала його ціле життя.

Ціле подвір'я завжди було повне осідланих коней, возів, бричок, двокілок, якими приїздили до дядька відвідувачі. Увесь цей рух покривали своїми неприємними пронизливими криками численні чудові пави, що з розпущеними хвостами сиділи на довколишніх повітках.

На фільварку було кількадесят дуже брудних свиней, між якими нищоприли щурі. Дядько купив своєму двоюрідному братові, Казьові, малий вінчестер і той постійно полював на тих препоганих звіряток.

Дядько був невеликий на зріст, огрядний, вусатий блондин, владної вдачі. Він не рахувався з витратами, не думав і про майбутнє. Таким був і в родинному житті. В нього часто перебувала бабуня Валерія і молодша сестра дядини. Дядина була милою людиною, але слабого здоров'я. До того ж родила багато дітей, але доховалося тільки троє, решта по кількох місяцях, а то й днях — вмирали.

Буваючи в дядька іноді кілька днів, ми — поруч родинної атмосфери — відчували тут якесь безладдя. Саме з цієї причини між братами — моїм батьком і дядьком Володиславом — були «холодні» відносини. Решта родини толерувала це безладдя або з критичним співчуттям ставилась до дядькової родини. Найближчий «довірений» дядькові старший фурман Петро Німець, хоч прихильно, але також критично наставлений, оповідав нам про різні «закулісові» родинні справи дядька і радив нам вплинути на нього. Але ми, знаючи впертий і отаманський характер дядька, не втручалися до його справ.

Згодом уся дядькова родина, як і наша, вимерла або розпоршилася. Під час революції 1917 року дядько, як і інші службовці з маєтків князя Куракіна, переїхав до Звенигородки. Тут він зайнявся гандлем: їздив до Одеси, привозив різний крам і продавав його до крамниць або приватним людям. Під час однієї такої подорожі, заразився тифом і помер. Дядина тяжко працювала, щоб утримати родину, а помагав їй вже згаданий старший двоюрідний брат Казимир, що закінчив Звенигородську комерційну школу. Потім Казимир був в армії УНР і разом з нею вийшов у 1920 році на еміграцію — до Польщі. Тут працював урядовцем у державних лісництвах, востаннє я зустрічався з ним у 1930-33 роках у Варшаві. Дядина померла десь наприкінці 1920-го або на початку 1921-го року на сухоти. По смерті дядини двоюрідну сестру забрала дядинина сестра, що з чоловіком виїхала до Польщі. У 1921-22 роках я зустрічався з нею також у Варшаві...

Наймолодшою в родині батька була тітка Клементина, що мала хатню освіту. Вона весь час тинялася по панських дворах, була то господинею, то ключницею, то «дамою» для товариства самотнім дідичкам. У нас бувала рідко, батько казав, що вона забагато самостійна, а одночасно нервова і невдоволена зі своєї долі. Мала вона й нареченого, А. Семашка, що пра-

цював у вільхівецькій цукроварні, але зволікала з одруженням. Все ж таки, маючи вже біля 40 років, вона одружилася з Семашком. Жили в с. Лозоватці, біля м. Шполи і дядько Семашко працював механіком у паровому млині князя Куракіна.

Одного разу, коли тітка була ще самотньою, мати вибралась із дітьми у відвідини. Тітка працювала тоді господинею у самотньої дідички, що жила у якомусь селі у віддалі біля 12 верст від «Привороття». Довелось нам у неї заночувати, але тої ночі зчинилася в селі пожежа. Край села горіли хати, вітер перекидав огонь на сусідні будинки й пожежа поширювалася. Серед темної ночі грізно бушувало полум'я, з тріскотом падали дахи хат, а іскри летіли високо в небо. Ревіла худоба, собаки вили, селяни кричали, плакали, молилися з іконами в руках... Ця картина грізної стихії та безсилля супроти неї людей надовго врізалася у мою пам'ять.

Більше зв'язків ми мали з родиною матері. Вона жила ближче нас, у сусідньому Вільхівці, й була більш численна. Бабуня Дарія (Одарка), мамина мати, бувала в нас рідко, бо мала своє господарство. Але кожний раз вносила в нашу родину іншу атмосферу: не втручалась у наше господарство, не виходила зі свого кутка до гостей і дуже любила своїх внуків. Ми також, підсвідомо, горнулися до неї. Вона наспівувала нам українських пісень та оповідала різні перекази. Ми любили її більше, ніж бабуню Валерію.

Бував у нас часто дядько Миша (Михайло), що любив маму і чомусь покладав на мене великі надії. Він скінчив двокласову школу, був винахідливий, майстрував для мене різні «машини» і приладдя, щоб таким способом зацікавити мене технікою.

Взагалі майже вся родина Славінських була дуже здібна, незалежна і відзначалася прагненням досягати нові успіхи. Цього саме бракувало родині Биковських, що мала менші аспірації і задовольнялася працею на панських маєтках, тільки дітям своїм намагалася дати освіту.

Найстарший брат матері — Олександр Славінський — був уже одружений і мав дітей, перебував десь у Московщині, де працював рахівником. Він інколи листувався з нами, але я його ніколи не бачив.

Відвідала нас з Ташкенту також і старша мамина сестра — тітка Марія. Вона, здобувши хатню самоосвіту, пішла у «світ». Деякий час учительовала, а потім упродовж кількох років була вихователькою дітей відомого російського генерала Міщенка (українського походження). Він керував у той час військовою округою в Туркестані. Коли діти Міщенка підросли, тітка забажала стати незалежною. Закінчила фельдшерські курси і влаштувалася у повітовому шпиталі в м. Бронниці, під Москвою. Там була довший час, лишилася самотньою, бо ціле життя провела або в боротьбі за свій вищий рівень, або опікувалася родиною. Під час революції переїхала на Кавказ і з того часу наш зв'язок із нею припинився...

Дядько Миша згодом також подався у Московщину. Одружився там із дочкою заможного селянина — тіткою Серафимою, красунею. Вони відвідали нас, бо дядько хотів запізнати свою дружину з родиною. Ми, діти, побачивши тітку, були зачаровані її красою і весь час ходили за нею.

Ця селянська московська родина, з якою зв'язався наш дядько, отримавши за тіткою в придане 185 десятин землі, була якось іншою, ніж звичайні московські селяни. Один брат тітки Серафими був приват-доцентом метеорології в Харківському університеті, а другий — директором фабрики в Москві. Дядькові й тітці добре жилося, згодом купили ще й дім і збудували млин. Мали дітей. Я листувався з ними аж до революції в 1917 році. Тоді вони втратили все, їх розкуркулили і наш зв'язок із ними увірвався.

Інші мої дядьки, брати матері, були молодшими, вчилися в середніх, а потім у вищих школах і я майже не пам'ятаю їх.

Лише один із численної родини Славінських не вдався, — дядько Микола. Він успадкував від свого діда Славінського деякі погані прикмети (мав і добрі) — був алькоголіком. Не хотів учитися, потім працював на підрядних становищах, а вкінці одружився з простою, пересічною селянкою. Він запивався і йому не вистачало засобів на удержання родини (мав дітей). Різними способами виманював від своїх родичів допомогу. Моя мати боялася його і кожного разу, коли він приходив до нас, властиво до батька, просити грошей, мати зачиняла дітей у хаті та забороняла нам говорити з ним, хоч він ставився до нас, дітей і матері, досить привітно.

Мало пригадую собі маминого батька, мого діда, Феодосія Славінського. Він бував у нас ще тоді, як ми жили на лісництві »Жидівському«. Високий на зріст, брюнет, із вусами; хоч у той час йому стукнуло вже понад 80-тку, в нього не було ні одного сивого волоска. Він також дуже любив унуків і водив нас на прогулянки. У свій час був не тільки службовцем у вільхівецькій цукроварні, а й т. зв. »підрядчиком«. Цукроварня постійно модернізувалася, спроваджувала нові машини, а старі викидала на »брухт«. Дід купував гуртом це старе »залізо« і перепродавав його гандлярам або просто до гамарні. На тому заробляв величезні гроші, інколи до 3.000 руб. місячно. Деяко з тих грошей бабуні вдалося вирвати від нього для ведення господарки і виховання дітей, а решту дід пропивав разом із своїми товаришами. То була сильна, широка, але й нестримна козацько-циганська натура.

Всі діти мого діда і бабуні (Славінських), завдяки бабуні Одарці, отримали хатню тогочасну освіту, деякі покінчили потім двокласову, середню або й вищу школу.

Для навчання дітей брали мандрівних учителів, що переходно жили в діда і вчили дітей. Між тими мандрівними вчителями траплялися різні типи. Один із них, колишній військовий, як розказувала мені мати, часто напивався. В діда був старий, колись військовий кінь, і вчитель, п'яний, сідав на нього та робив різні кавалерійські вправи, при цьому примушував його перескакувати ворота тощо. Бабуня вмирала від страху за коня і вчителя. Того вчителя швидко прогнали і найняли іншого.

Наша мати часто їздила з нами, дітьми, до діда і бабуні. Ці відвідини глибоко запали в мою пам'ять. Дід і бабуся мали велику садибу на краю села Вільхivecь, за нею був ліс і поле. Хата була стара, вкрита соломомою. Входилося у темні сіни, праворуч була простора пекарня, а ліворуч — три світлички. В одній з них були довгі теплі лежанки. Малі віконця і старосвітські прості меблі робили миле й затишне враження. На лежанках

вигрівалися коти, а з ними і внуки. В одній порпалися морські свинки, що давало дітям велике задоволення. За повітками стояв нечинний вітряк, за ним — сад зі старими овочевими деревами. За хатою був також сад та різні кущі — агрест, порічки, малини тощо. Ціла садиба мала на собі печать якогось сумного запустіння, а старосвітські постаті її мешканців дуже пасували до цього оточення.

Завжди, вертаючись до лісничівки з цього родинного гнізда, ми відчували в душі, що залишаємо щось тепле, притульне, рідне...

На жаль, п'янство дядька Миколи, його борги та зростаючі вимоги до своїх старих батьків, примусили діда і бабуню продати садибу якомусь селянинові за 800 рублів. Потім вони виїхали до тітки Марії, що жила під Москвою, і там, на чужині, померли: дід у віці понад 90, а бабуня біля 86 літ.

Так ми втратили своє власне, стародавнє родинне гніздо. Згодом один із молодших дядьків (з родини Славінських) намовив мене піти до них у Вільхівець, щоб хоч подивитися на той родинний, «втрачений рай». Ми, мов злодії, підкрались попід тином до колишньої нашої садиби... Все було по-старому, тільки напроти дому була нова клуня. На подвір'ї нікого не було і ми могли добре роздивитися. Дядько розплакався і божився, що як тільки «стане на ноги», відкупить садибу, але це ніколи не здійснилося...

Я підростав. Між мною і сестричкою Софією зарисувалися різниці вдач. Я «товк» її при кожній нагоді, вона скаржилася батькам і мати, часом і батько, карали мене. В моїй душі наростало озлоблення і, врешті, мій терпець урвався. Між нашими собаками була улюблена сучка «Циганка», чорна з жовтими цятками на голові, а від неї був цілком чорний, з кручим полиском, пес «Жук». Ми виносили його на руках і він став невідлучним товаришем наших забав і прогулянок, безмежно відданий нам. Я любив його пристрасно, але сталося так, що «Жук» загинув. Горе, плач і сум дітей довший час панували в нашій лісничівці. Одного разу ми кудись поїхали і в дорозі, під час розмови, згадали «Жука». На згадку про нього я розплакався, а сестричка Софія почала глузувати з мене, що я так глибоко перейнявся «смертю якогось собаки». Глибоко ображений у своїх почуваннях невдячністю сестри, яка так швидко забула свого друга «Жука», ще й кепкує з цього приводу з мене, я з того часу відсторонився від неї. Між нами запанувало відчуження і наші світогляди і життєві шляхи розійшлися. Згодом ми опинилися у різних національних і релігійних таборах. І це порізнення між нами через «Жука», навіть по 60-ти роках від цієї події, триває до сьогодні.

Два роки по смерті братика Петруся народилася нам сестричка Галина, яку ми всі дуже любили. Згодом, коли виросла, Галина була вродлива, здібна, ідейна, велика ентузіястка.

(Закінчення буде)

Левко РОМЕН

К Р У Т И

*Та не однаково мені,
Як Україну злії люди
Присплять, лукаві...*

Т. Шевченко

I

*Широкі в нас ті Тернопіли-Крути:
На схід — там степ, що орд пускав потоки;
На північ — ліс, і нелюди звідти, лютий,
Керує знов свої криваві стопи.*

*Шаблями б тут козацькими блиснути,
Зустріти гідно другим Кошотопом,
Нову орду за свій кордон зіпхнути
І засягом поширити Європу!*

*Наказ — твердий: навалу цю здолати
Для втілення ідей уже осяжних,
Хоч поклик їх ще не збудив повстати*

*Приспаних тих — підтримати відважних...
Та в юнаків, для рідної Держави,
Бурує кров бажанням волі й слави!*

II

*Над лісом — сонце... і димок.
Хлоп'ята, ворог близько. Позір!
Готуйся стримати наскок...
Димують хуки на морозі.*

*Рипить під чоботом сніжок...
А серце тьохкає в тривозі.
Ось і мета. Спинився крок —
І по снігу... в похилій позі.*

*Сумирно дим з далеких хат...
А взустріч — кулі, бомб уламки:
Безтямно ті гатять з гармат...*

Гей, боронім своєї брамки!
Відважно, друзі і брати, —
За нами ж Київ наш святий!

III

Розстрільні рідшають — рідкі;
Мицне ж завзяття у рядах.
Гуде, гуркоче по полях,
І постріли гримлять, лункі.

Аж ось із крісами в руках
Метнулись постаті хиткі...
Та взустріч хлопці їм, меткі,
І »Слава!« — співно в їх устах.

Сплелись, клубочаться ряди...
Та глушить »славу« їх »ура«...
Криваві трупи і — сліди.

... Остання, нене, вже пора...
Круг сонця червоно — стовпи...
Знов через кров — переступив.

IV

Як нарід цілий розпочав
Свій змаг за »бути чи не бути«,
Хай не страшать поразки — Крути,
Жорстокий суд того меча.

Як шлях майбутнього збагнути?
Та як би ворог не сичав
І руки в крові умочав,
А нарід звільнитися, закутий!

Таж у борні мужніє дух!
Поразки ж ті дороговказом
Спрямбовують, зміцняють рух,

Надхнуть вони новим екстазом, —
І втілитися навік мета:
Держава волі, нам — свята!

СОНЯШНИК

I

На розі стрілись ми, де золотисту мітру
Надівши соняшник так у пишноті сяс . . .
Та не до сонця він . . . відвертався він од вітру,
Що в плечі — у листки — нагально так штовхав . . .

А хмаровійня скрізь яскраву фарб палітру
Притїмлю сонцеві, та й грім десь гуркотав, —
Це громовиця йшла . . . Ти ж, підморгнувши хитро,
Чом гавишся, мовляв, мене тоді спитав:

»Не чуєш, як гуде? .. Чому отут спинився?«
І я на соняшник із гордістю вказав,
Що я, хоч і не джміль, на нього задивився . . .

»Хоч пригадай, кажу, як соняхи лузав«.
А ти — повчально так: »Гаразд, що Україні
Складаєш ти ясу . . . отут її хоч тіні!«

II

Та враз тут гримнув грім, віщун дощу і граду.
Ми хутко розійшлись, бо справді дощ линув . . .
»Здіймай же коміра!« гукнув іще пораду
І десь ти раптом зник — у вуличку шугнув.

Хоч слухати люблю Перунову параду,
Та, змоклий, я побіг і в двері ось югнув . . .
І вже через вікно дивився я до саду,
Де гряд квітки збивав, гілляки вітер гнув . . .

На другий день я знов повз соняшник проходив
І щиро пожалів його, вже бідака:
Як цвітові й листкам багато гряд пошкодив!

Та перша поміч є — до вбитого кілка
Стебло хтось підв'язав (нівроку — буде жити!) . . .
А грядом — той чи той — листок, дивлюсь, пробитий.

III

Поміж обрамлення квітками
Закохана в красу рука
Там тїцьнула перед домами
Ще й зєрнятка соняшника.

Це перший він перед братами
Цвітує цвітом ю н а к а
І золотіє пелюстками . . .
Під вітром доля все ж хистка.

Нехай! — промчала громовиця,
Сяйнуло сонце . . . Та свій диск
Уже не зверне він — дивиться

На теплий батьків усміх-блиск, —
Проте, й калічний, за проміння
Зародить він своє насіння!

18. 7. 62

Лариса МУРОВИЧ

НАДХНЕННЯ

Надхнення глибоше від блакиті
Бездонні озера, бо в миті
Його вустами випиває,
І ще на ріки місце має.

Надхнення ширше від простору,
Бо простір весь, у творчу пору,
Вміщає в ритмо-римах зручно,
З лицем душі поета включно.

Надхнення — Бога щедра ласка,
В якій силі — віршу казка
Живе на дійсності безмежжі,
Її й свої злучивши межі.

1963

ПРО СЯЙВО КОРОНИ

Я гратиму, Боже, на лірі,
Про сяйво Твої Корони.
Уранці полинуть півтони,
Молитви, що родиться в вірі.

Опівдні зміцніє той голос,
І псалмюю буде дзвінкою,
Як сонце узрю над Тобою.
Зі зерна доспіє так колос.

1963

О. НЕКРАСОВ

»ПО ОБИДВА БОКИ ОКЕАНУ«

(Продовження, 3)

Першого ж вечера в Римі, після розмови за «круглим столом», мене потягла за собою група молодих журналістів. »Насамперед підемо до трактиру, — заявили мені, — а далі побачимо«. В трактирі присунули два столи разом, на яких появилися пляшки червоного та білого римського вина, без якого в Італії не відбувається жодна зустріч. Італійці ж твердять, що в Росії не відбувається жодна зустріч без «водки».

В компанії молодих журналістів я знав тільки двох, інших бачив уперше. Тут я познайомився з якимсь Серджо, молодим комуністом, років понад тридцять, журналістом, непримиренним, злосливим. З того вечера аж до часу мого виїзду до СССР, між нами відбувалися найжорстокіші сутички.

Наше спільне знайомство розпочалося його заявою, що йому не сподобалася моя промова за «круглим столом». Чому? Боязлива! Це був перший удар на мене. Далі він заявив, що мій твір »Кіра Георгієвна« також йому не подобається. Другий удар. А далі на мене посипалися один за одним удари. Гострий на язик, упертий, можливо забагато злобний, в'їдливий, з палаючими чорними, веселими або, переважно, злющими очима, Серджо мені дуже сподобався. Спірки відбувалися між нами на різні теми — літературні, мистецькі, журналістичні, про спосіб життя, про соціальні системи суспільства, методи й засоби побудови комунізму, про виборчі системи різних парламентів, про різні течії й напрямки у кіномистецтві. Взагалі сперечались про все те, що порушувалось під час розмови. Суперечки наші часом прибирали такої непримиренної люті, що одного разу doprowadили до гірких сліз присутню між нами дівчину-журналістку: »Чому ви постійно ворогуєте, ворогуєте й ворогуєте? — схлипувала вона. — Невже ви не можете говорити про щось спокійніше?«. Я і Серджо вихилили склянки вина на знак примирення, але через 20 хвилин знову жорстоко зударились. Я мушу підкреслити, що наші розмови (моя і Серджо) відбувалися в дусі партійної відвертості. Це мені подобалося. Я і Серджо здружилися.

Італійські комуністи, — очевидно ті, з якими довелося мені зустрічатися як в Італії, так і в СССР, — не догматичні, також і не ревізіоністи. Для них ухвали 20-го і 22-го з'їздів КПСС також важливі та істотні, як і для нас.

Вони, напр., кажуть:

— Ухвали обидвух з'їздів абсолютно правильні. Культ особи треба було здемаскувати, і ви це зробили. Але ж зрозумійте й нас. Ми ж живемо зовсім в інших умовах, ніж ви. Ми живемо в капіталістичному світі, у нас власні закони. Ви — ваша генерація — знає ті закони тільки з книжок, а ми стикаємося з ними на кожному кроці, кожної хвилини.

Кожний пересічний італієць перебуває постійно під впливом протилежних ідеологій. Отже, кожний робітник, службовець, селянин — має повну свободу вибору. А для того, щоб вибрати, він повинен знати, що ліпше. Він читає газети — він має повну змогу купити таку газету, яка йому подобається: ватиканську «Оссерваторе Романо» або «Уніту». Ціна однакова. «Уніта» пише одне, «Оссерваторе Романо» — протилежне. В одній газеті він читає, що в ССРСР усе гаразд, життя чудове, а в іншій — що там досить зле, життя злиденне. Дотепер ми, італійські журналісти-комуністи, писали, що в ССРСР чудово. Ми писали, що Сталін найвизначніша, наймудріша особа, що він — безпомилковий. І нам вірили, багато людей вірило. Та згодом з'ясувалося, що так воно не є, як ми писали. Отже, тепер ми не пишемо про те, що Сталін був безпомилковим вождем, пишемо більше про його гріхи, а нам ставлять питання: А про що ви раніше думали? Чому про це раніше не писали?.. Мільйони людей бажають знати про ССРСР усе, бажають знати гарне і зле. Цього ви («советіко») й не розумієте... Пересічний італієць (не комуніст), що відвідав ССРСР (а таких стає щораз більше), обов'язково поставить питання: «Чому це так — супутника навколо місяця пустили, але ще й тепер біля крамниць довжелезні черги за крамом?» — десятки інших слизьких питань. І ці питання не порожні, а досить змістовні. А ми повинні давати на них відповідь. Не лише ми, а насамперед ви. Одначе, ви завжди відтягаєте відповіді, ухиляєтеся від них. А тим часом правдиву чи неправдиву відповідь, це зовсім інша справа — дає ваш ворог. Йі більше вірять, а ви того не враховуєте.

Отак говорить багато італійських комуністів, а потім самі запитують нас: чому, чому, чому? Сто тисяч «чому», від яких у мене аж голова крутиться... Я повинен тут відверто заявити, що на деякі «чому» мені було дуже важко відповідати.

Одного разу я розмовляв з одним молодим кіномистцем, який побував на московському кінофестивалі минулого року. Говорили про кінофільм «Голий острів», що був нагороджений першою премією. Кіномистець згадав прізвища двох японських режисерів — Мізогушу і Куросаву. Але я про них нічого ніяк не знав. Це здивувало його. Коли він довідався від мене, що я не бачив ні одного кінофільму Вергімана і Антоніоні, він зарахував мене до брехунів.

— Ви не бачили кінокартин Антоніоні?

— Не бачив.

— Але ж чому?

— Во ССРСР їх не закупив.

— Не закупити Антоніоні? Він найвизначніший сучасний режисер. Та ж про нього відбуваються завзяті дискусії у цілому світі. Не бачити його кінокартин — це те саме, що не бачити... ну, наприклад, «Солодке життя» Фелліні.

— Але я не бачив і «Солодкого життя».

Кіномистець був настільки здивований, що перепитав мене ще раз:

— Не бачили?

— Не бачив.

— З цього виходить, що ваша країна не цікавиться кіномистецтвом. Я не можу повірити, щоб ваша країна не купила кінофільму «Солодке життя», бож він розумний, поважний, страшний, демаскуючий кінофільм... Не вірю...

Інший італієць запитав мене, якої я думки про останні кінофільми Чарлі Чапліна «Огні рампи» і «Король у Нью-Йорку». Я знову був змушений сказати йому, що не бачив їх, бо таких в СРСР нема. Ми їх не закупили.

— Але чому?! Чаплін — один з визначних артистів сучасності. Кожний його фільм — це ж подія.

Я не знав, що відповісти. Я сам не розумію, чому в СРСР не висвітлюють Чапліна. У версію, що його кінофільми задорогі для нас, тяжко повірити.

Одного разу я знайшовся у досить скрутному становищі. Мене запитали, чому в СРСР не видають тих або інших літературних творів закордонних письменників (або наших, советських). Тут я пригадав собі ту прикру ситуацію, в якій опинилася група советських письменників, у тому числі Панова і Гранін, коли шість років тому Альберто Моравія, перебуваючи в Ленінграді, запитав нас щось про Кафку. Ми лише глянули один на одного, нічого не відповідаючи, бо в ті часи ми навіть нічого не чули про нього...

*

Мене можуть запитати, чому я досить багато пишу про кіномистецтво. Пишу багато не лише тому, що воно мені завжди подобається і я в цій галузі працював, а й тому, що воно є дійсно масовим, інтернаціональним і зрозумілим мистецтвом для кожної людини. Пазоліні назвав його своєрідним «експеранто». До речі, конгрес, де ми були присутніми, обговорював справи кіноматографії та телебачення, бо вони належать до випробуваних засобів ідейного впливу на маси. На конгресі я промов не виголошував, ось тому й пишу багато про ці засоби...

Сила впливу документального кіномистецтва на глядачів величезна. Згадаймо кінофільми... «Майн кампф» Лейзера або «Нюрнберзький процес», — цей кінофільм советський народ не бачив, і знову ж таки мені незрозуміло, чому? Може, ще не прийшов час розповідати мовою документальних фільмів про велику вітчизняну війну? «Нюрнберзький процес» — це напевно поважний і цілковито правдивий кінодокумент, літопис наших перемог і поразок, подій на фронті та в запллі, тяжкі часи окупації та партизанської війни, Освенціма і Бабиного Яру, Мюнхену і Нюрнбергу.

Існує таке слово — «кінопубліцистика». Покищо це лише слово. Добре було б, щоб воно перетворилося в діло. Знайдуться не тільки добровільці, а й люди, що допоможуть у цій новій складній справі. На мою думку, експеримент Жана Руша також цікавий. Але чому й нам не поспробувати? Незвичність? Так. Певно, що легко «накручувати» кінофільми з передовиків виробництва або з щойно нагороджених лавреатів, що старанно зачесані, пов'язавши гарну краватку, сідають за великі письмові столи, обов'язково на фоні полицок, вивчених книжками, або, стоячи біля своїх верстатів, виголошують наперед написані для них промови. А чому

не вийти з кіноапаратом на вулицю та зробити в Москві, Києві, Братську, в кожному іншому советському місті те саме, що зробив у Парижі Жан Руш? Чому не спробувати?

*

Далеко я відхилився у своєму нарисі від того, з чого я почав. А почав із сперечань. Отож, вони так само й між нами відбувалися, як і відхилення у цьому нарисі. Розпочинали тим, що порівнювали ціни на різний крам в СРСР та Італії, а закінчували мистецтвом... Розпочинали суперечки на вулиці, а закінчували за столиками невеличкого ресторану або шинку в районі Трастивере. Шинок — це трактир... Трактир... Ризикуючи на-кликати на свою голову громи й блискавки, я все таки змушений сказати декілька слів про нього. Коли б не існувало цього любого для італійців трактиру, без якого не можна уявити собі Італії, як не можна уявити собі її без помаранчів, пам'ятників Гарібальді, обов'язкових білих трикутних попелничок на столиках трактиру, попелничок із написами "Cinzano" або "Martini", мені здається, італійці збунтувалися б. Коли б в Італії замкнули всі трактири, остерії, бари, то сталася б жахлива подія. Бож кожний італієць (навіть найбільшій) обов'язково забіжить до трактиру, де довідається про останні відомості, вип'є склянку вина, забавиться доміном, зустрінеться з якимось Карлом або Альбертом, який йому обов'язково потрібний, або має побачитися там із гарною Лючією. Італієць у трактирі має звичку посидіти десь у кутку та поміркувати над тим, над чим йому не подобається думати вдома. Трактир навіть не шинок і не ресторан. Це щось подібне до клубу, місце зустрічів, місце, де кожного приємно приймають, швидко обслуговують — перепрошую, дещо не так: коли заходиш до трактиру, почуття у тебе таке, ніби ти зайшов до свого ліпшого приятеля, який має найбільше вдоволення від того, що найсмачніше й найліпше тебе пригостить. От коли б так було в нашій київській «Абхазії»! Заходиш до нього — і не чути кухню, якоюсь гіркою пригорілою оливою, не дивляться на тебе вовком, і не кажуть: «Почекайте, не помрете з голоду, я одна, а вас багато». Скатерки на столі чисті, офіціантки не сваряться між собою за виделка, нема і плюшових заслон та злого, неприступного, надутого швейцара у дверях... Оце було б гарно!

А чому б, наприклад, нашій київській «Абхазії», так би мовити, для культурного обміну, для поглиблення советсько-італійської дружби, не позмагатися, припустимо, з фльорентійською «Бука-Латі»? Обидві вони невеличкі, обидві в підвалах, лише «Бука-Латі» старша за «Абхазію». Цього року вона матиме 80 років з дня її існування...

Маю страх, що «Абхазія» не переможе дружбою-змаганням «Бука-Латі». І взагалі, чи дозволять у нас на таку дружбу?! Коли ці рядки перечитає директор київської «Абхазії», він заборонить мені відвідувати ресторан.

Одного разу я жартома запитав Серджо:

— Скажи мені, коли на всій земній кулі переможе комунізм, що ви зробите з трактирами? Націоналізуєте, перетворите на суспільну власність?

— Е-е-е, ні, — відповів він, — з цим ми поспішати не будемо...

Я відчуваю, що моя невеличка »ода трактирові« викликає в деякого протилежну реакцію. »Бачите, — скажуть такі, — трактирів для нього нема в СРСР. Дійсно, »важлива« справа!? Але ж Італія відома не лише ними. І не лише музеями. Бож є країною боротьби робітничої класи, країною масових страйків, хронічного безробіття, важкого життя селянства. Чому про це не згадує Некрасов?...«

Така реакція деяких читачів мого нарису нагадує мені вислів одного нашого, недосить розумного журналіста, з яким я мандрував по Америці. Третього або четвертого дня нашої подорожі він скаржився мені:

— Коли ж нам, нарешті, покажуть американські нетрі? Про що ж ми будемо писати на сторінках советської преси, коли тут, в Америці — все добре, приємне, чистота, вигідність...

Бачили ми і нетрі, і страшні неосвітлені вулиці Чикаго, над якими гуркотять потяги, бачили й класичних безробітних на Бауері в Нью-Йорку, бачили навіть дещо й гірше — ми не відвідали Півдня Америки, але бачили на телебаченні, як школярі-негри йдуть до школи під охороною поліції, щоб їх не закатувала озвіріла юрба. Все це ми бачили, і все це там існує. Але, якщо ти їдеш до чужої країни, щоб лише це відшукати, то чи варто їхати? Мені особисто завжди стає соромно, коли радіють із чужого лиха...

Той же журналіст, про якого я вже тут згадував, одного разу сказав мені:

— Чорт його знає, що це таке? У нашому готелі живуть негри. Навіть сьогодні я бачив їх у ресторані. Вони обидвоє (він і вона) сиділи за столиком і обідали.

Мені здавалося, йому навіть прикро від того, що згаданих ним негрів не викинули силою і з гамором із ресторану — от була б нагода написати статтю до газет!...

Та, гаразд, про Америку напишу потім, а тепер повернемося знову до Італії, до її життя, до того, про що говорять у трактирі, не менше, ніж про футбол або про останній процес сіцилійських монахів.

Боротьба робітничої класи, страйки... Щоправда, особисто я не бачив, щоб маси народу виходили на вулиці (бачив лише дрібеньку профашистську демонстрацію — приблизно до 30 юнаків їхали автами і мотоциклами, на яких майоріли прапори з гаслами: »Фанфані + Ненні = Толіятті«), але півтора року тому один із чільних керівників італійської компартії Аліката, перебуваючи в Москві, оповідав про події 1960-го року в Генуї...

В Італії тепер відбувається піднесення економіки. Але це явище характеристичне не лише для Італії. Бурхливий розвиток економіки відбувається у Німецькій Федеративній Республіці, в Японії, — в країнах, що зазнали поразки під час останньої війни. Рівень життя в Італії значно поліпшився — за минулих п'ять років заробітня платня робітників багато збільшилася, кількість безробітних зменшилася, широко розгорнулося будівництво житлових будинків, продукція італійської промисловости має великий попит у світовій торгівлі. Сучасна техніка виробництва в Італії піднеслася на дуже високий щабель.

Чому все це так відбувається? Причин багато. Ось головні. Перше, — наслідки війни, що дали змогу цілковито оновити виробниче устаткування підприємств. Дуже складний за мирних часів процес заміни старого устаткування новим, технічно удосконаленим, відбувся не від гарного життя — більшість фабрик і заводів були в країні зруйновані. А тепер техніка виробництва в Італії є на дуже високому рівні. Друге — переможені країни позбавлені колоній, а тим самим і навантаження, яке створюють колоніальні війни. І, нарешті, третє — відносно малий військово-фінансовий бюджет: не потрібно витратити гроші на ракети, бо їх постачає Америка в рамках НАТО.

Все це й сприяє бурхливому розвитку економіки, або, як кажуть на Заході, «економічному чудові». До цього треба додати ще й те, що капіталізм на сучасному етапі вишукує нові форми стосунків підприємця з робітником («неокапіталізм», «народний капіталізм», «соціальне партнерство», оліветтївський «патеріалізм»). Але ці нові форми вимагають глибокого спеціального дослідження, якому не місце тут, у цьому нарисі, що зовсім не належить до наукових творів...

*

А тепер розповідь про одного молодого італійця з міста Капрі, що поблизу Модени, з яким я мав зустріч у Москві восени 1961 року. Зустріч сталася у таких обставинах.

В Карпі є фабрика, що виробляє відомі на цілу Італію вовняні сорочки. Директор цієї фабрики, Беніто Гуальді, — людина експансивна, багата, а за своїм характером, я сказав би, навіть демократична. Крім фабрик, у Карпі, як і в усіх інших італійських містах, розташовані бензинові станції, де авто одержують пальне. Одну з таких станцій обслуговує молода, дуже енергійна людина — Данільо Кремаскі. Італійці народ товариський і, як я згадував, люблять сперечатися про те чи інше у своїх трактирах.

Одного разу в одному трактирі відбулася суперечка між Бенітом і Данільом. Річ у тому, що перед цією суперечкою Беніто Гуальді відвідав, як турист, СРСР. Йому там не подобалося. Замість двох тижнів перебування в СРСР, він був лише чотири дні, а потім поїхав до Іспанії чи Португалії. Що ж не подобалося Гуальді в СРСР? Багато чого і все було істотне. Перше: у готелі «Останкіно» (Москва), де йому приділили кімнату, всі годинники до останнього не працювали; друге: дуже мало таксівок, та й взагалі інших авт у Москві нема; третя: касирки крамниць уживають дерев'яні рахівниці, а не арифмометри; домашні господині в Москві, що живуть у державних будинках, замикають у загальній кухні власні каструлі на замки, і таке інше. Про все це Гуальді жваво розповідав присутнім у трактирі, а його захоплено слухали. Данільо обурився.

— Брехня! — вигукнув він.

— Ні, не брехня! — відповів Гуальді.

— А я заявляю, що брехня!

— А я ще раз стверджую, що ні!

— Але чим ти підтвердиш?

— Як чим? Я ж там бував... у Москві.

— Ти бував, а я ні! Не вірю тобі. Як можна тебе перевірити?
— Мене?
— Тебе. Може, ти все це вигадуєш?
— Вигадую?.. Гаразд. Бажаєш особисто переконатися?
— Цебто як?
— А так. Їдь до ССРСР за мій рахунок.
— За твій рахунок? Цьому також не вірю.
— Ще раз, при свідках заявляю, що за мій рахунок: подорож, готель, перебування в ССРСР, усе!
— Якщо так, поїду!
І Данілю поїхав до ССРСР.

Подібне на вигадку? Подібне. А все ж таки поїхав, я особисто познайомився із ним у Москві. Мені не відомо, яку вони уклали між собою угоду, але Данілю одержав завдання: підтвердити або заперечити все те, що бачив у Москві Гуальді, а повернувшись до Італії чесно про все розповісти. Оточений репортерами і друзями, Данілю Кремаскі, сторож бензинової станції в місті Карпі, поїхав потягом Рим—Москва до невідомої країни.

У Москві перебував десять днів, і кожний із них був виповнений »мероприяттями«. Театри, музеї, клуби, зустрічі, знову ж таки репортери. Хлопець він молодий, енергійний, до Москви прибув перший раз, тому й крутився від ранку до вечора, мов вивірка в колесі. І все, що бачив, чув — записував. Записував і записував, купував увесь час нотеси і записував. Їздив до »Останкіно«, до того готелю, в якому перебував Гуальді, дивився на годинники (здається, вони й тоді не функціонували), рахував на вулицях таксівки, спостерігав у крамницях за касирками, — одним словом, мав дуже багато справ. І завжди був вдоволений, завжди реготав: »Повернуся до Італії, матиму про що розповідати...«

Між іншим — це так, до слова, — одного дня поїхали ми, Данілю, Коррадо і ще один мій приятель, до Загорська, де знаходиться Троїцько-Сергіївська Лавра. Нам здавалося, що вона зацікавить італійців: все ж таки цікавим було побачити, як у нас виглядають різномірні релігійні справи, особливо їм, людям з тієї країни, де церква має міцні впливи. А до того й архітектура у Лаврі гарна.

Приїхали. І виявилось, що я та мій приятель були значно більше вражені тим, що побачили, ніж італійці... Ми ж з приятелем очам своїм не вірили.

Виявляється, — хто б міг про це подумати? — сто кілометрів від Москви існує ще дійсна, невивагана, глуха, дрімуча, страшна Росія допетрівських часів... Величезна кількість старих жінок, усі одягнені в чорне, худорляві, злобні, огидні. Блукають двором, щось мимрять. Довжелезною чергою стали, аби припасти до останків св. серця Радонезького... Під злющим поглядом присутніх, ми ледве протиснулися в церкву. Низьке, тісне, напівтемне склепіння. Тріскотять палаючі свічки. Зі стін дивляться на нас суворі обличчя святих. Біля саркофагу з мощами — гарний, відгодований піп. Мовчазно, поволі рухається черга. Є й чоловіки, навіть і молодь. Усі хрестяться, припадають до мощів, нас ненавидять, погляди презирливі: »Нехристи, бусурмени...«

Ми вийшли з церкви. На тлі прозорого осіннього неба над вишукано мистецькими банями кружляють круки, а на дворі біля стін собору, кликуші тупцюють навколо молодого, виснаженого, безкровного юродивого, що зачухе свої очі. Чомусь на його голову ллють воду, а він, мокрий, нужденний, гладить волосся молодої жінки, що притулилася до нього. Вона захоплено дивиться на юродивого. Він говорить:

— Війни не буде, ні, не буде, живіть спокійно, любіть один одного, головне — любіть, а ти не дивися на мене, тобі нічого не скажу, бо не скажу, очі маєш скверні, йди, йди, йди від нас. А церкві кінець, останні дні існує, молисья, Богу молисья, бо насуваються чорні жакливі дні, війна насувається, бойовище відбудеться і життя на землі вже не існуватиме, лише квіти залишаться, і листя, і трава, і море, і небо, і не запитуйте мене, однаково мовчати буду, рік, два, три, від сьогоднішньої неділі...

А старі жінки навколо:

— Мені, мені, мені, рідненький скажи...

Іде двором жінка, молода, виснажена, в чорному одязі, заломлює руки і теж щось говорить, говорить про кінець релігії, церкви, про якусь облуду, брехню, про невіруючих, атеїстів...

Про цей день я згадував пізніше, в Італії, коли стояв на площі перед Собором св. Петра, чекаючи появи папи. Кожної неділі, точно о 12-ій годині дня, він показується у вікні своєї резиденції, благословляючи вірних. Величезна, обрамована колонадами площа виповнена людьми вщерть. Коли годинник (дзвін) продзвонив 12-у годину й у вікні з'явилася невеличка біла постать Івана XXIII, всі присутні стали на коліна. Папа виголосив коротеньку проповідь. Радіоголосники передали її в усі кінці площі. Потім Іван XXIII підніс руки до неба і зник. Його супроводжала сальва автомобілевих сигналів.

І хоч мене оточували десятки тисяч осіб, що стали на коліна — серед них молоді черниці і монахи різного кольору шкіри і сутан — молилися Господеві Богові, але це вже був якийсь «модерн». Після благословення, всі, в тому й монахи, розпочали жваву розмову про життєві справи і, весело лявіруючи поміж автами, бурхливим струмом рухалися на пряму широку вулицю Кончілаціоне.

Сила і вплив католицької церкви величезні. Це я знаю. А форми, якими проявляється релігійність в Італії також бувають потворні (хоч я особисто їх не бачив, але згадаю висвітлений в СРСР кінофільм, щоправда, досить скорочений, «Ночі Кабірії», де показується сцени з церковного життя), але порівняно до того, що я бачив у Загорську, недільна зустріч із папою була далеко інакша, цілком весела...

«Модерн», на мою думку, сучасної католицької церкви належить до нової її зброї. Форми впливів на віруючих удосконалюються. Навіть папа поводить себе зовсім інакше. Кажуть, напр., (це я довідався з італійських газет), що 80-тирічний папа Іван XXIII дуже демократичний, сиде разом із своїм шофером за стіл і вигіє з ним склянку вина... Папа — прихильник мирного співіснування. Після запуску супутника «Восток 3», він у своїй резиденції, де перебував улітку, відслужив Службу Божу — молебень за космонавта Ніколаєва. Все тече, все змінюється...

В АМЕРИЦІ

Вперше я познайомився з Америкою сорок років тому, під час важкого безробіття й голодного 1922 року, в своєму рідному Києві. Я мав тоді 11 років і бігав босим (дерев'янки та взуття з мотузяною підшвою були неперевершеною розкішшю) до 5-ої групи 43-ої трудової школи.

Америку, а в ті часи писали ПАСП — Північно-Американські Сполучені Штати, я знав головним чином із книжок Майн-Ріда та Купера, з поштових значків (не дуже цікаві — більшість мала портрети президентів) та ще по згущеному молоці АРА, яким харчувала нас, дітей, американська добродійна організація Гувера (наліпки з тих баньок; з намальованими індіанцями і бізонами, ми складали до своїх колекцій). Крім того, йдучи до школи, я завжди зупинявся перед наліпленою на стіні газетою «Пролетарская правда» і поволі, важко, читав про греко-турецьку війну і Вашингтонську конференцію (газета друкувалася на синьому обгортковому папері). В кінотеатрі американських кінофільмів я ще не бачив. Але через рік до Києва прибули вже й такі американські кінокартини, як «Володарка світу», «Королева лісів», «Вогня джунглів». Жодного живого американця я не бачив: в установі АРА молоко і білосніжну, м'яку, мов вата, булку видавали нам росіяни.

Та ось одного разу прибув до Києва і зупинився у нас (готелів у місті не було, а моя тітка працювала в той час у Бібліотеці Академії Наук) директор Нью-Йоркської Публічної Бібліотеки містер Г. Міллер Лайденберг — немолодий, сухий панок, що носив через плече на ремінці портативну друкарську машинку, на якій щоденно відстукував довжелезні листи додому. Коли Лайденберг кінчав писати рядок, то обов'язково відзивався дзвінок друкарської машинки. Я цього не знав і думав, що хтось до нас прийшов і дзвонить дзвоником. Щохвилини біг до вихідних дверей і відчиняв їх.

Як тільки Лайденберг прибув до нашого мешкання, йому була приготована купіль (ванна). Для нас це була дуже складна справа: дров не мали, а вода також була не щодня. Ми пишалися тим, що зуміли приготувати таку купіль, ще й повісили чистий рушник. Але гість протягом трьох хвилин залишив кімнату з ванною, навіть не доторкнувшись до рушника, знехтувавши й нашу купіль. Ми всі були дуже прикро вражені. По обіді гість запропонував свої послуги — допомогти мити посуд, бо вдома, мовляв, він це робить, але йому відмовлено. Коли він, вертаючись до Америки, залишив нашу квартиру, то на подушці, на якій у нас спав, ми зауважили прищиплений англійською булавкою чи то долар, чи то червінець — тепер уже не пам'ятаю. Ми дещо образились, але одночасно були й зворушені. Оце і все, що я пам'ятаю про Г. Міллера Лайденберга, директора найбільшої у світі бібліотеки, першого американця, з яким я познайомився. Він мені подобався.

Другий американець, якого я знав, працював у Києві на будівництві залізничної станції. Я також працював там стажистом, після закінчення профшколи. Його кликали «містер Боркгревінк». Він так само, як і інші пересічні робітники, терпеливо вистоював у черзі за борщем у їдальні.

Високий на зріст, худий, мовчазний — цей американець щодня був у черевиках на товстій підшві, яких йому всі заздрили. Як консультант по бетону, він щодня писав довгезелзні «меморандуми», що висіли на стінах кабінету начальника робіт. Цей американець не подобався мені — був якийсь сумний.

З того часу з іншими американцями я не зустрічався, якщо не рахувати «генерала Шермана» — напівтяжкого танка, у якому я проїхав на фронті лише один раз.

Минуло чимало років. І ось восени 1960 року, докладніше — 2-го листопада, о год. 9.30 за нью-йоркським часом, — я перший раз у своєму житті став ногами на американську землю, чи — вірніше — на бетон міжнародного летовища Айдлуайлд.

Думайте собі що хочете, але це ж немислиме — протягом одного дня пролетіти пів земної кулі. Вранці холодна (—8 ступенів), вкрита снігом Москва, а за 20 годин ми вже несли у своїх руках наші пальта в Нью-Йорку.

Коли ми зробили літаком півдороги,десь розташувався Бруссель. У ньому ми пообідали, оглянули старовинну ратушу, порожній Атоміум. Потім Ля-Манш (протягом 15 хвилин),десь з правого боку розташувався Лондон («Глядіть, дивіться!» — але нічого не бачимо), від обрію до обрію уквітчаний вогнями Манчестер, чорна, мов ніч, Ірландія... У тихому Шеноні всідають останні європейські пасажери, а далі — сім годин над просторами океану. Скинувши з себе майже весь верхній одяг, ми заснули в напівпорожньому «Інтерконтиненталі». Пробудилися від колюмбівського оклику: «Земля!» Нью-Йорк не мав стільки світла як Манчестер, здається, був легкий туман.

Вночі, з 12-го поверху готелю, я дивився крізь вікно на Пенсільванський двірець, на сяючий напис на хмарочосі редакції «Нью-Йоркер» — і все таки не вірив своїм очам: невже я в Нью-Йорку?

Передбачаю тисячі запитань до мене. Чи це правда, що Ку-клукс-клан усіх тероризує? Чи це правда, що в Нью-Йорку що шість хвилин відбувається злочин? Чи справді влітку в тіні там буває гаряче до 45 ступенів? Чи справді на кожного американця припадає одна чверть авта? Що... Ні, на такі й подібні питання не буду відповідати. Писатиму лише про те, що бачив власними очима. І жодної статистики, хоч в Америці її люблять.

Розпочну з Нью-Йорку... Ні, насамперед про нашу групу. Ми не советська делегація, ми туристи. Нас 20 осіб: викладачі, журналісти, інженери, отже — советська інтелігенція. Кожний із нас заплатив досить великі гроші і за них будемо їздити потягами і великими автомобілями північно-східньою частиною Америки — Нью-Йорк—Вашінгтон—Чікаго—Ніягара—Дірборн—Бофало і знову Нью-Йорк. Керівником нашої групи призначений *хтось* (будемо називати його Іваном Івановичем). Крім нього, «Американ експрес компані» приділила нашій групі рухливу, самовпевнену людину з краваткою-метеликом — Тадеуша Йосиповича. Він родом або з Польщі, або з Прибалтики. Але цей провідник не був схожий на містера Адамсона, що про нього пишеться у книжці «Одноповерхова Америка».

Очевидно, наївно думати про те, що на протязі двох тижнів можна, хоч би приблизно, познайомитися з Америкою. Але певною мірою порівняти те, про що читав і що бачив в Америці все ж таки можна...

Скажу відверто: советському туристові не всюди дозволяється подорожувати по Америці. Напр., суворо заборонено відвідувати в Нью-Йорку Бруклін. У Ніягара-Фолс, де кожне таксі за долара перевезе тебе на канадський берег (звідти особливо ефективно виглядає водоспад), Тадеуш Йосипович (також і Іван Іванович) спеціально попередив нас, щоб ми про те й не мріяли.

Америка — цікава країна. Одна наша письменниця, вернувшись до СССР після відвідин Америки, заявила: «Америка здивувала мене тим, що нічим не здивувала». Неймовірно. Мене багато дещо здивувало, хоч — властиво кажучи — я наперед був приготований до того, що побачив: хмарочоси, величезна кількість авт, освітлення Бродвею, недільні видання газет, вагою один кілограм...

Та саме оті гігантські будинки, гігантські міста, довжелезні автові шляхи, що перетинають країну, якими гонять тисячі тисяч авт, двадцятиповерхові крамниці, вакханалія реклам, що ні на одну хвилину не гаснуть, виставний американський сервіс, одним словом — багатство і достаток приголомшують кожну людину так, що не можна зробити глибокої, істотної аналізи.

А щоб її зробити, глибоко зрозуміти суть життя Америки, для цього треба не тільки відвідувати музеї, піднятися на вершину Емпайр-стейт-білдинг або фотографувати Ніягару, треба й щось інше, багато складніше — вміти неупереджено, тверезо й сумлінно оцінювати все те, що бачиш в Америці. А це не так легко, як здається.

Що й говорити, з Америкою, точніше — зі Сполученими Штатами Америки, ми не приятелюємо. Ми, дві найбільші й найсильніші держави світу, є між собою ідейними й політичними ворогами. Двадцять років тому ми були союзниками, а тепер ворогуємо. Це страшне. Може, не треба згадувати цього, але не треба й ховати і голову в пісок. Ми не віримо один одному. Оскаржуємо себе взаємно, вживаємо заходів безпеки.

За таких обставин подорожувати по неприязній державі, а потім писати про неї — не легка справа. Не легка справа в таких обставинах і нав'язувати стосунки з американцями. А взаємини — чи то з приятелями, чи з неприятелями — найважливіше. Лише завдяки зв'язкам з американцями можна заглянути в глибину американського життя і довідатися про те, що тебе цікавить. А цікавить насамперед життя, як люди наставлені. Лише після цього всілякі Емпайри, Крейсери...

Наш керівник хтось*, якого я назвав Іваном Івановичем, найбільше боявся, щоб ми не відхилилися від визначеного нам ще в Москві розкладу подорожі і розпорядку. Постійно перебуваючи в стані напруження та хвилювання, він кожної хвилини рахував нас, мов курчат, а найжахливішим для нього було, коли котрийсь із нашої групи заявляв: «Я не хочу

*) Хтось — це катєбіст, прізвизца якого Некрасов навмисне не подає, — Д. III.

відвідувати Національну галерію, я бажаю одинцем відвідати Музей Гутенгайма або свобідно прогулятися Бродвесем». Цього «свобідно прогулятися» Іван Іванович найбільше боявся.

Вже першого дня нашого перебування в Нью-Йорку, після екскурсії до будинку ОН, Іван Іванович негайно, біля вхідних дверей, влаштував нам першу «виробничу» нараду, перший «мітинг». Попросивши Тадеуша Йосиповича, щоб той на декілька хвилин залишив нас самих, Іван Іванович виголосив перед нами невеличку промову про дисципліну, про завдання та обов'язки нашого невеличкого советського колективу на чужій землі. Він назвав деякі наші прізвища, вказавши на те, що власники цих прізвищ уже першого дня самовільно залишили групу, запізнилися на обід, користувалися таксітками. Іван Іванович попередив нас, щоб таке більше не повторювалося, бо коли повториться, він буде змушений вжити відповідних заходів, але не сказав, яких. Ми, немов школярі, стояли біля спини величезного будинку, мовчазно вислухали Івана Івановича, потім винуваті стали виправдуватися і розмова перетворилася на ворожу суперечку, а Тадеуш Йосипович стояв збоку й іронічно дивився на нас. Було соромно.

Очевидно, Іван Іванович відповідав за кожного з нас, а наша група мала 20 осіб. Жодної людини з нашої групи Іван Іванович не знав, бо ми познайомилися з ним (точніше, нас з ним познайомили) лише 24 години тому. Тепер ми були не в ССРСР, а в місті «жовтого диявола», де на кожному кроці гангстери, поліція, ФБР. Але Іван Іванович забув головне, він забув, що з нами, з людьми, які прибули з ССРСР, американці хочуть нав'язати стосунки, розмовляти, а тому ми не маємо морального права відгороджуватися від них, замикатися у собі. Американці приглядаються до кожного нашого руху, прислуховуються до кожного нашого слова, тому ми повинні бути такими, якими ми справді є, отже природними, насамперед людьми, а не роботами. Зайва обережність, підозра — не зближує, а відштовхує людей.

Все ж таки, не зважаючи на суворий і стислий розклад та розпорядок щодо нашого перебування в Америці, ми дещо про неї довідалися...

Отже (я дещо відхилився), починаємо Нью-Йорком. Але про це місто вже стільки писалося, що навіть боязко писати про нього знову. Загально ми в ньому перебули 5 днів — термін мізерний. Як не дивно, але до цього Вавилону швидко звикаєш. Спочатку хмарочоси приголомшують, особливо Менгентен, а потім досить швидко виникає почуття, ніби ти все життя своє бачив їх, ходив між ними вулицями, перебував на сотому поверсі (100-поверховий будинок). Розмови про те, що хмарочоси пригнічують людину морально — байки (гітлерівська імперська канцелярія в Берліні, хоч і має значно менші розміри в порівнянні з американськими хмарочосами, пригнічувала мене сильніше). Багато хмарочосів збудовано в останніх роках і вони здаються легкими, повітряними, прозорими (дійсно легкими!). Збудовані з матеріалу, серед якого переважає скло. Воно комічно віддзеркалює протилежні хмарочоси. Вранці і ввечері хмарочоси, освітлені косим промінням сонця, справді бувають чудові. Поряд із модерними, хмарочоси, що збудовані на початку нашого століття, здаються архаїчними — грецький портик на висоті тридцятого поверху викликає іронічну посмішку.

На самій вершині Емпайр-стейтбїлдіngu, найвищому на світі будинку, збудовано майданчик. За дрібні гроші два (один з двох) скороспїшні ліфти підіймають людину на майданчик, з якого можна подивитися з допомогою стереоскопа на місто; тут можна випити чашку кави, купити сувеніри.

Очевидно, ми також відвідали майданчик. І я мушу підкреслити таке: коли стоїш на майданчику, ніби над містом, а десь унизу нагромадилися на величезному просторі десятки хмарочосів, між якими, ніби в щїлинах, повзають люди-мурашки, гонять мініатюрні авто, а ось там бачиш Іст Рївер, Бруклінський міст і Гадсон з причалами й пароплавами, коли ось так стоїш і тебе з усіх боків обдуває вітер, а ти ж дивишся у цей час на місто-гігант, місто-спрут — називайте його так, як вам бажається, — ти не можеш не відчувати внутрішнього хвилювання. Щось подібне я відчував на вершку гори Ельбрусу. Кавказ під твоїми ногами і перед тобою! Все, що ти бачиш, нижче за тебе. Навіть Казбек нижчий. Але там підкорює людину велич і краса природи, а тут — велич і краса людини, її розуму. Адже все, що бачиш із майданчика, створив людський розум, збудували людські руки. Отже, мимохіть, запитуєш себе: скільки б ось таких Емпайрів, Крейслер-бїлдінгів, мостів, подібних до стрімкого, легкого Вашінгтонського мосту, що через Гадсон, скільки корисного можна було б побудувати за ті гроші, що витрачаються на різні «Поляріси», «Онест-Джони» та інші веселі забавки 20-го віку. (До речі, величезні макети бойових ракет, натуральних розміром, стоять в Америці біля різних військових установ, подібно, як свого часу стояли старовинні гармати. Один макет ракети стояв навіть у вестибюлі Центрального вокзалу Нью-Йорку*...)

...До речі, про забавки. В Америці вони чудові. Я довго стояв перед однією «залізничною» вітриною (щоправда, не в Нью-Йорку, а в Брюсселі, але забавка була американська) і не мав сили відійти від неї. Три потяги — один товаровий з тепловозом, один пасажирський із локомотивом і один експрес (5 вагонів) з електровозом, їхали по досить складному перехрещуванні рейок, вїжджали в тунелі, переїжджали мости, свистали, гуділи, зупинялися на станціях, часом перед світлофорами, але жодного разу не зіткнулися між собою. А поряд із цією залізницею розташувалося летовище, на яке сідали літаки. Та це ще не все. Вечоріло, вікна будинків на залізниці та поряд неї засяли електричними вогнями (автоматично), а в потягах — прожекторами. Нарешті я відійшов від вітрини. Під час моїх дитячих років я мріяв про такий потяг (Про такий? Про такий чудовий я навіть і не мріяв). Коли б мав у Брюсселі гроші, то негайно купив би цей

*) Поставмо питання тут і Некрасову: Скільки можна було б збудувати в Україні житлових будинків, лікарень, шкіл, театрів і т. п., а як можна було б піднести життєвий рівень українського населення, коли б московські поневолювачі не розбудовували свого загарбницького мілітаризму, не витрачали таких величезних коштів на різні супутники, космічні ракети, ядерно-ракетну зброю, на воєнну індустрію... Адже відомо, що Москва здирає з українського населення та з інших поневолених нею народів у СРСР величезні фінансові засоби на розбудову потуги свого червоного імперіалізму, — Д. III.

потяг. Очевидно, не для себе, а для восьмирічного сінка мого приятеля. Але перед тим, як подарувати йому потяг-забавку, я замкнувся б у власній кімнаті, щоб ніхто не довідався про те, що я, доросла людина, бавлюся...

Незвичайно привабливими були й солдати, що їх раніше називали олив'яними. Тепер я взагалі не знаю, з якого матеріалу вони виготовлені, — всіх національностей, родів військ, розмірів: американці, індіани, мурини, араби, наполеонівські гренадири, середньовічні лицарі, берсальєри, але червоноармійців між ними не було. Кожний підліток ночі не спатиме, коли побачить різні войовничі та інші екзотичні убрання — напр., ковбойський одяг: широкоплісна з загнутими крилами т. зв. «шляпа» (бріль), штани з торочками, хустка на шию і два «кольти» (пістолі) в розкішних кобурах на широкому поясі, що оздоблений металевими прикрасами.

Бачив я й інші забавки, виготовлені з великою майстерністю. Наприклад, бомбардувальник «Боїнг» — він літає, а навіть скидає на землю бомби. Або, напр., танк з ракетою...

Та повернемося до Бродвею. Він має найбільше театрів і кінотеатрів (на відтинку 34-ої і 52-ої вулиць). В театр, на жаль, не повелось нам зайти (Іван Іванович категорично заборонив! Чому?), хоч «бродвейський театр» — найцікавіший серед нью-йоркського театрального життя. Але кіно ми відвідали ще першого дня, коли прибули до Америки; нас спокусила реклама із визначним Ельвісом Преслі — кумиром американських юначок. Цей гарний юнак, що має 22 роки життя, блискавично полонив власними піснями цілу Америку. Якщо не помиляюсь, він і автор рок-н'ролю. Протягом декількох тижнів Преслі вже був мільйонером (хоч перед тим — жебраком!). Популярність його досягла такого високого щабля, що коли настав для нього термін поклику до військової служби, військовий департамент США одержав, як повідомляли часописи, десятки тисяч листів і телеграм від закоханих у Преслі дівок, що прохали не забирати від них кумира. Але департамент не звернув уваги на прохання і Ельвіс відслужив призначений йому термін військової служби. «Ельвіс в армії» — це була ця кінокомедія, яку ми бачили в кінотеатрі. Змістом неповажна, дещо весела, жодного рок-н'ролю Преслі не танцював, співав деякі пісні, щоправда, гарно, але переважно зітхав за коханою, а вона — за Преслі, декілька разів поцілувалися — оце й усе. Кінорозвага коштувала нас по одному долару і, скажу по секрету, догани, що її ми, три прихильники кіномистецтва, вислухали від Івана Івановича на першому «мітингу» біля ОН.

Кінотеатрів ми більше не відвідували (знову Іван Іванович!), але деяке уявлення мали, бо в кімнатах готелю, де ми замешкали, стояли телевізійні апарати (широкоекранні), що працювали 22 години на добу. Але ж надивились ми на ті бійки, що відбувалися на екрані телевізорів! І які! І в барах, і на вулицях, і в розкішних готелях, і в потягах, на морі, над землею, в повітрі. Перекидалися столи, шафи, стільці, канапи, троцилися вікна, двері, вітрини, струмками лилася кров, а стріли дзвеніли в моїх вухах протягом ще двох тижнів, коли я вернувся до СРСР. А бійки які... Чудо! Майстерність! А хлопці які... Вони спритно летять у повітрі через сальон (корчма), догори ногами, відчиняють власним тілом двері, вилітають на вулицю, падають на брук, встають на ноги, обтирають розбите обличчя

і подібним способом викидають свого ворога крізь вікно. Вачили ми на телеекрани в Америці і Распутіна, і московських князів, що їхали кіньми — «тройкою» (з дугою і дзвіночками), якихось гіпнотизерів, розкішних жінок, що спритно викидали з кімнати чоловіків...

Жаль лише, що під час вирішального й напруженого моменту розвитку подій на телевізійному екрані раптово з'являється гарненька дівчина, що намотує навколо голови якусь довжелезну стружку з мила, мие волосся, а в той час з'являється напис: «Вживайте мило тільки фірми...», або на березі озера з чудовим краєвидом — юнак і дівчина хочуть цілуватися, але їх бажання здійснилося щойно тоді, коли юнак візьме до уст якусь пігулку, що усуває неприємний запах. Такими і подібними рекламами виповнений кожний телевізійний кінофільм. Рекляма дає великі прибутки кожній телевізійній установі. І уявіть собі, що вона (реклама) впливає на глядачів. Навіть нас, советських туристів, спокусила: ми також купили магічні таблетки «енесін», що діють проти болю голови, хоч я, напр., від такої хвороби не терплю.

Отож американське телебачення — справа жахлива. Про це я чув дуже багато, але зрозумів лише тепер, коли переконався на власні очі. Справді, не забий на смерть свого приятеля, не поповни злочину, коли зранку до вечера телевізор навчає, як треба це зробити так спритно, щоб не залишити за собою слідів. Про це багато говорилося на конгресі письменників у Фльоренції. Створено навіть нову назву «напівкультура», по-англійськи «mass culture». Під цією назвою розуміється західні кінофільми, камікси, жовті книжки (бульварна література), ілюстровані журнали тощо.

А втім, якщо розміркувати поважно — телебачення лихо не тільки Америки. У нас, в СССР, нема на телеекранах мордобиття, бійки, змагань у кетч (найжахливіший спорт, якщо взагалі можна зарахувати до спорту звірячі тортури змагунів), зате ми маємо інше, теж жахливе лихо — телеглядача живцем кладе до могили сум, нудота телевізійних програм, безкінцеві ідеологічні, політичні, культурні та економічні беззмислові сухі бесіди, агітаційно-пропагандивні промови ударників, передовиків, маяків, образи позитивних героїв, свиноферм, передові колгоспи і т. ін. Можливо, що все це потрібне, щоб телестудії виконували й перевиконували свої пляни, але щодня дивитися на такі програми бракує сили й терпеливості.

Спостерігати збоку телеглядачів — також тортури. Що може бути сумніше й страшніше ніж образ родини, що сидить перед телевізійним апаратом, спостерігаючи за екраном? Театр, кіно, гості — на бік!

Я особисто прихильник телебачення, як середника репортажу... Можна дивитися на кінофільм, якого ще не бачив. Але ударники, маяки, засідання, конференції — це ж пошесть, лихо, жах, нудота!

Переклав Д. Шалдій

(Далі буде)

Чарльз і Ельза ЧОВЕЛ

ВГЛИБ АВСТРАЛІЇ

Коли ми з Ельзою вийшли з літака в рідному Сідней, в аеропорті чекала Сюзен — наша дочка. Це було справжнє щастя — знову побачитися з нею, адже праця усього нашого життя, пов'язана з безнастанними подорожуваннями повітряними і морськими шляхами, залізничними і просто непротореними, так часто примушує нас розлучатися.

Ось і тепер я, Ельза і Сюзен разом лише зо три тижні, а потім ми з дружиною знову вирушимо в дорогу.

— Ну, навіщо вам ця подорож вглиб Австралії? — були перші слова Сюзен, після того, як ми поцілувалися. — Невже вам мало тих країн, у яких ви побували?

— Тепер січень, а десь наприкінці лютого ми маємо прибути до Брокен-Гіллу чи Порт-Огаста, в середині березня нас чекатимуть підземні кар'єри Кубер Педі, де видобувають опаль*, а потім — північні землі. Нічого не вдієш: цей маршрут передбачений контрактом, адже ми зніматимем усі ті місця для англійського телебачення, — відповів я.

Ми прилетіли до Сіднею з Лондону в неділю, наступного дня почали готуватись до далекої подорожі, і за два чи три тижні наші «джіпи» вже вирушили назустріч новим пригодам. Одну машину вів я, другу, в якій їхало двоє операторів, — Гаррі Клостер.

СТАРИЙ КЕНГУРУ

Шлях від Сіднею до Кобару тягнеться вздовж залізниці. Земля того літа пересохла і всі рослини, оповиті спекою, були немов віддані на поталу нещадному сонцеві. Тут і там, аж до самого обрію, здиьмали куряву великі отари овець. Проминувши Кобар, ми опинились у зовсім безлюдній місцевості. Тільки величезні кенгуру та великі табуни казуарів-ему супроводжували нас увесь час, ласкаво дозволяючи кінооператорам фотографувати себе здалеку.

Ми зупинились, і я вирішив скористатися з давно відомого способу, щоб привабити величних ему ближче до наших кінокамер. Ельза й Гаррі з апаратами сховалися в кущах, а я ліг горілиць у високій траві, і, надівши на ногу старого капелюха, підняв його над травою та почав гойдати.

Ему — дуже цікаві істоти, отже незабаром підійшли ближче, потім ще ближче, витріщаючись на незрозумілу річ, що гойдається понад травою. Я почув клацання апаратів і зрозумів, що Ельза і Гаррі вже зробили по кілька кадрів. Раптом ззаду почув якесь шарудіння. Одрозу згадавши про змій, що водяться тут у траві, я перестав гойдати ногою і казуари негайно розбіглися геть, при чому один з них мало не наступив мені на обличчя.

*) Опаль — дорогоцінний мінерал із різними переблiсками, що складається з крем'янки і води, — ред. »В.Ш.«.

Коли ж я підійшов до машин, усі дружно реготали.

— Нема чого сміятися, особливо, якщо ви не зробили гарних знімків, — сказав я й обережно додав — А що там шаруділо в траві?

— То були два ему, — сказала Ельза. — Ми їх спочатку не помітили, а вони обійшли машину ззаду і один уже почав уважно вдивлятися у твоє обличчя, коли ти раптом опустив ногу.

Наступного ранку я прокинувся перший і заходився розпалювати вогнище, готувати чай та смажити хліб.

Над степом стелився туман. Загорнувши сірий попіл і поклавши на червоні жаринки кілька гілок акацій, я раптом відчув, що на мене хтось дуже уважно дивиться. Підвівши голову, побачив за кілька кроків від мене старого кенгуру. Він сидів на задніх ногах і хвості й не зводив з мене очей. Я часто спостерігав з кущів, як пасуться дикі кенгуру, іноді мені щастило непомітно наблизитися до них на відстань до 20-ти футів. Але зустрітися з кенгуру віч-на-віч мені довелося вперше. Можливо, він пасся десь поряд, або просто біг повз наш табір і, побачивши мене, зупинився.

Підкладаючи хмиз я намагався дуже повільно й обережно рухатись. Коли вогник затанцював на гілках, я обережно повернув голову й побачив, що старий кенгуру аж вигнувся вперед і уважно стежить за вогником. Потім знову сів на задні ноги і хвіст, а передніми почав чухати живіт. Я спокійно підкладав у вогонь усе нові й нові гілки, потім обережно потягнувся за бляшанкою, щоб узяти воду, яку ми везли у великих металевих каністрах.

І раптом побачив самицю-кенгуру, що сиділа трохи позаду свого «старого». «Старий» же стежив за моїми рухами, трохи подавшись уперед, і вираз його морди був дуже занепокоєний. Якби щонебудь у моїй поведінці йому не подобалося, він міг би підбігти до мене, схопити мене своїми короткими передніми лапами й насмерть забити задніми. Так ці тварини розправляються з собаками. Але якщо на кенгуру не нападати, вони дуже мирні істоти.

Я пошкодував, що Ельза, Гаррі й оператори сплять, бо можна б було зробити чудову картину та багато цікавих кадрів для наших майбутніх телеглядачів. Але, згадавши, що сонце ще не сходило і для фотографування затемно, заспокоївся.

Обоє кенгуру сиділи тихо, мов зачаровані. Очевидно, їх дивувало те, що людина не робить жодних спроб наблизитись. Я ж, зі свого боку, також уперше в житті був учасником такої, я б навіть сказав, інтимної зустрічі з представниками дикого тваринного світу.

Я потягнувся за хлібом і почав різати його на скибки. Шарудіння цельовану, що в нього був загорнутий хліб, привернуло увагу третьої тварини.

Третій кенгуру стояв ззаду другого і теж уважно стежив за моїми рухами. Раптом з палатки долинув напівсонний голос Ельзи:

— Що ти робиш?

— Кенгуру! — зашепотів я.

Ельза визирнула і ще встигла побачити двох тварин, бо за мить вони кинулися навітки. Зійшло сонце і кенгуру зникли, немов розтанули в повітрі...

Багато миль проїхали ми, перш ніж побачити шлях, що веде від міста Айванго до Уїлканнії, яка розкинулась над річкою Дарлінг. На берегах цієї річки ми вперше під час нашої подорожі побачили евкаліпти* — вони височіли над яскраво зеленою річковою долиною. Остання шід час повені завжди зникає під водою. Довжелезна алея евкаліптів привела нас до перших будинків, а потім з'явився і чудовий білий міст через річку. На мості височать білі башти з механізмами, які колись розводили його, даючи дорогу великим пароплавам. Тепер жодних пароплавів на річці Дарлінг немає, але башти з механізмами залишаються, так би мовити, пам'ятником старовини.

Ми зупинили машини й зфотографували міст, і його башти, і низку красунів-евкаліптів обабіч річки. Вони здіймалися на сорок чи п'ятдесят футів над каламутною водою Дарлінгу. Подекуди річка вимила ґрунт під деревами, і величезне коріння висіло в повітрі, немов волосся Медузи. Коло мосту річка перетворювалася на вузький струмок і на той бік можна було перейти пішки.

В'їжджаючи до Уїлканнії, ми згадали, що під час нашої подорожі впродовж двох тисяч миль ми вже не побачимо жодної річки, якщо не рахувати, звичайно, струмків, що їх зустрінемо миль за двісті на гірському пасмі Фліндерс.

На головній вулиці Уїлканнії жваво торгували крамниці. Ми пішли до кафе. На вулицях, в кафе, в крамницях — усюди багато людей. Тут можна було побачити гостей з далеких місечок, жителів пустелі, себто шукачів опалю із знаменитих селищ Уайт Кліффс та Лайтнінг Рідж. Були тут і тубільні дівчата з селища австралійських аборигенів, що розкинулось по той бік Дарлінгу, і шукачі золота, і шахтарі, і пастухи овець.

Молодий абориген зайшов до кафе зі свіжою рибою в руках і почав торгуватися з господарем, діти білих поселенців і тубільні хлопчики й дівчатка, затиснувши в кулаках пенсовики, стояли в черзі за морозивом і цукерками.

Запорошені шофери величезних вантажних автомашин замовляли на сніданок біфштекси з цибулею та яйцями. Це найулюбленіша страва в цих місцях, і ми негайно замовили її й собі. Добре попоївши, члени нашої маленької експедиції попрощалися з Уїлканнією, залишили її кам'яні й цементові будиночки й опинилися серед неозорих, пустельних рівнин, що починаються на схід від міста.

Країна навкруги нас знову була розжарена сонцем, суха. Ми знову їхали в хмарах білої куряви.

Біля першої оази, що зветься Маялла Танк, ми зустріли величезну отару овець; п'ять пастухів відганяли їх від води. Такої кількості овець в одній отарі ми ще не бачили, отже вирішили зробити кілька нових кадрів.

Сутеніло. Наші «джіпи» зупинилися на ночівлю, я визначив місце на карті: від Срібного Міста нас відділяли 35 миль.

*) Дерево з родини миртових, високе, буває понад 40 метрів.

СРІБНЕ МІСТО

Понад 120 років тому місця в районі Брокен-Гіллу були заселені виключно аборигенами. 1829-го року англієць капітан Чарльз Стерт організував експедицію вглиб Австралії і відкрив річки Дарлінг, Муррей та інші, що беруть початок біля Великого Водорозділу. З невеликою експедицією Стерт вирушив униз за течією річки Маррамбіджі. Він дійшов до того місця, де вона зливається з річкою Лахлан, і вирішив простежити за течією Маррамбіджі до самого кінця, що й привело експедицію до річки Муррей, саме до того місця, де в неї впадає Дарлінг, і далі до берегів Індійського океану.

Стерт вважав, що відкриті ним річки обов'язково мусять брати початок у якомусь величезному водному басейні всередині континенту. Через шість чи сім років він знову вирушив в експедицію на пошуки цього мітичного басейну.

За вісімдесят миль від Дарлінга Стерт побачив пасмо сірих скелястих гір, яке аборигени називали Вілу-Вілу-Йонг. Він піднявся на вершину і зрозумів, що спізнився принаймні на десять мільйонів років. Перед ним дійсно лежало дно колишнього величезного внутрішнього моря. Тут були висохлі солені озера й висохлі річища колишніх річок, — все це перетворилося на безмежну піщану пустелю, подекуди вкриту дивовижного кольору скелями. Стерт не знав тоді, що така пустеля тягнеться через увесь континент, тому він подався далі на північ у пошуках води. Члени експедиції заглиблювалися все далі й далі, і мабуть загинули б таки від спраги, якби помічник Стерта Джеймс Пул не знайшов велике джерело біля підніжжя дивовижної гори червоного кольору. Стерт назвав цю гору Маунт Пул, себто горою Пула. Вершина, з якої Стерт уперше побачив величезну пустелю, дістала назву Брокен-Гілл.

Саме поблизу Брокен-Гіллу були знайдені сто років тому найбільші у світі родовища срібла. Місто, засноване під цією горою, з кожним роком зростає, — не зважаючи на задушливу спеку, що панує тут майже цілий рік, та на жакливі піщані бурі, що налітають на місто з пустелі. Воно також має назву Брокен-Гілл. Сьогодні жителі іноді величають його Срібним Містом, бо в гірських рудниках видобувають майже чисте, без будь-яких домішок, срібло.

В Брокен-Гіллі живе понад сорок тисяч людей, при чому кожний дорослий житель так чи інакше бере участь у видобуванні срібла, а також свинцю і цинку, поклади яких у горах Брокен-Гіллу дуже великі.

1935 року в місті розвели кілька садів і парків, отже тепер воно оточене зеленим кільцем, яке трохи захищає Брокен-Гілл від страшних піщаних гураганів.

МІРАЖ У ПУСТЕЛІ

Ми перетнули кордон пустельних земель штату Південна Австралія біля станції Коберн і одразу опинилися серед укритих чагарником солончаків австралійської «терра інкогніта» (незнаної землі). Я ніколи не забуду цієї самотньої залізничної колії, що довжезною стрілою впинається в обрій. Тут, біля кількох будинків, пивниці та пивнички, з яких складається

станція Коберн, ми завернули на захід. Саме в цю мить повз нас промчав вантажний поїзд. Ми витягнули кінокамери і зняли для своїх майбутніх кіноглядачів цю фантастичну картину: самотній поїзд на тлі безкрайньої солончакової пустелі.

Отже наша маленька експедиція вступила на найстарший на землі суходіл — дно грандіозного водного басейну часів Крейдяного періоду, який є ніби брамою до північних пустель провінції Південна Австралія, до мертвого серця нашого континенту. Пустелі цього району та сліди колишніх солоних озер простяглися майже від міста Аделаїди аж до озера Ейр, скелі якого складаються з коралової губки, що утворилася понад п'ятсот мільйонів років тому.

Опівдні ми опинилися біля купки сандалових дерев і приготували на вогні сніданок. Потім вмостилися у невеличкому затишку під деревами і, вдихаючи дим сандалового дерева й акацій, відчули себе справжніми гостями цієї червоної пустелі.

Навколо нас лежала вкрита чагарником коралова рівнина, місця, де на поверхню виступала сіль, виблискували під полуденним сонцем, немов укриті снігом. Усе це приємно дисгармонізувало з пастельними тонами блакитного чагарника.

Перепочивши трохи, ми рушили далі. Земля пахла жаром, величезні стовпи куряви немов би застигали в повітрі. Задущлива спека, розжарене повітря і безкрайня пустеля увесь час утворювали перед нашими очима дивовижні міражі.

Раптом ми побачили величезне озеро, оточене високими пагорбами. Та перш, ніж ми наблизилися до озера, пагорби піднялися вгору й немов би повисли в повітрі.

Гаррі підрулив до мого «джіпа» і гукнув:

— Мабуть це і є «Чортове озеро»!

Ми розгорнули карту, яку мені намалювали в Брокен-Гіллі, і побачили, що на тому місці, де ми тепер були, написано навскіс: «Постійний міраж». Отже перед нами був постійний міраж цих пустель, що зветься «Чортовим озером».

Ми встановили свої камери і заходились знімати це чудо. Ще до того, як ми вирушили в путь, мене запевняли, що зняти на плівку міраж «Чортове озеро» нам не пощастить, що це річ абсолютно неможлива. І справді, щойно навели ми об'єктиви, як на самій середині озера з'явилась отара овець. Ми довго міняли лінзи об'єктивів, аж поки не підшукали таку, яка дозволила нам зробити своє діло. Згодом ми побачили, що на плівці відбилися навіть силуети дерев на воді.

Мірою того, як ми наближались до «Чортового озера», воно буквально відступало назад, весь час виблискуючи на сонці, зменшувалося розміром і, раптом, остаточно розтануло в повітрі.

ТРИ ТИЖНІ З ШУКАЧАМИ ОПАЛЮ

Машина зупинилась перед невисоким кам'яним пасмом, що закінчувалося двома, схожими на піраміди, пагорбами. Зв'язавшись по радіо з Кубер Педі, ми з'ясували, що ті пагорби — так би мовити, природні ворота, що ведуть

до опальових кар'єрів. Безплідна пустеля, що розкинулася навкруги, надávalа всьому, що здійсалося над її поверхнею, ґрандіозних розмірів, а кам'яне пасмо немов би виростало з рівнини. Колись, багато тисячоліть тому, тут плескалося море і навіть тепер видно було лінію прадавнього морського припливу. Вона починалась десь в імлі на північному заході, перетинала всю рівнину довгою смугою і зникала на півдні.

Було жарко. Ельза підняла з землі камінець — подивитись, якого він кольору, але камінець був такий гарячий, що вона відразу пустила його. Артур Гансен закінчив фотографувати рівнину.

— Ти відчуваєш подих віків! — зауважив він.

Протягом багатьох років ми з Ельзою мріяли побувати в цьому найвіддаленішому куточку Австралії, і ось, нарешті, стоїмо тут, дивлячись на кам'яне пасмо, за яким ховаються родовища опалю. Ми думали про те, що нас чекає, як зустрінуть нас люди, що живуть у підземних житлах серед цієї випаленої сонцем пустелі.

Сховавши кінокамери, ми посідали в машини й рушили вперед до кам'яного пасма. Коли ми наблизилися до нього, з'ясувалось, що воно зовсім не таке вже високе, як нам здавалось спочатку. Схожі на піраміди пагорби зблизька також виявилися значно нижчими; вони складалися з жовтого ґравію та глини. Навкруги, скільки сягало око, не було жодного деревця, ані травиночки, тільки над жовтою рівниною здіймалися білі крейдяні або коричневі глиняні пагорби.

Незабаром ми побачили перші опальові копалини. Неозорий простір, який відкрився перед нашими очима, був геть увесь вкритий норами, викопаними в землі. Такі ж нори були видовбані й у схилах невисоких, зруйнованих вітром і сонцем пагорбів. В цих схилах віднілися також двері печер, де живуть білі шукачі опалю. Людей ніде не було видно, лише темні отвори та химерної форми димарі свідчили про їх присутність. З одного димаря, зробленого з великих круглих консервних бляшанок, підіймалася тоненька смужка диму. Очевидно, в підземному житлі готували обід.

Таке було наше перше враження від опальових копалень Кубер Педі, копалень, де видобувають найкращий у світі, прегарний опаль. До речі, назва «Кубер Педі» мовою тутешніх аборигенів означає «Людина в норі».

Ми підїхали до одного з цих пагорбів. Безлюдність справляла на нас гнітюче, моторошне враження. Двері в схилах здавалися величезними химерними очима. Раптом ми помітили, що неподалік, у видовбаній у землі ямі, крутиться лебідка, очевидно, там у шахті хтось працював. Нам необхідно було знайти шлях до однієї з небагатьох у цих місцях надземних будов — крамниці, яка належить подружжю Брустерів. Мені розповідали, що вони тримають у своїх руках мало не всіх жителів цієї місцевості.

Ми вїхали в невелику долину повз рябі схили пагорбів і побачили сцену, яку можна б було зустріти хіба що в казках «Тисяча і однієї ночі». В кінці долини юрба тубільців із довгим нечесаним волоссям, у червоних сорочках і з червоними пов'язками на головах, напувала з корит, що стояли біля величезної, вкопаної в землю, цистерни, караван верблюдів.

Аборигени відігнали верблюдів, щоб дати дорогу нашим машинам. За маленькою долиною починалась інша, значно більша за попередню. Тут

щільно тулилися одна до одної халупи аборигенів. Я підійшов до одного з тубільців (вигляд якого свідчив про те, що він тут найголовніший), і він досить таки пристойною англійською мовою підтвердив, що саме це селище і є Кубер Педі, і пояснив, як дістатися до крамниці Брустерів.

Крамниця стояла на краю плято. Одрозу ж за будинком воно круто обривалося вниз на сотню футів, де знову виднілася безмежна пустеля, також порита норами. Напроти крамниці Брустерів були розташовані будинки ще однієї невеличкої крамниці, пошти та лазні. На самому краю кручі приліпилася вбиральня, праворуч розкинулося велике кладовище автомашин, а за ним — цвинтар жителів Кубер Педі.

Кубер Педі взагалі часто називають кладовищем, адже його печери і ями справді нагадують щойно вириті могили.

Біля крамниці стояла вантажна машина, яка прибула з Порт-Огасті. З неї вивантажували привезені товари. Джек Брустер та його дружина Една старанно працювали, раз-у-раз поглядаючи вбік. Там зібрались шукачі опалю. В крамниці чекали кілька покупців опалю, що уважно розглядали дорогоцінні камінці. Неподалік купка дітлахів-тубільців уважно слухала розмову, що точилася біля крамниці.

Річ у тім, що найпекучішою проблемою жителів Кубер Педі є проблема води. От і тепер ішлося саме про воду.

— А я кажу вам, що ці кляті верблюди можуть за день випити аж по тридцять гальонів води, — вимахуючи руками, доводив один із шукачів опалю.

— Якби аборигени напували верблюдів раз на три дні, — казав інший, — то й води потрібно було б менше.

— Добрий верблюд мусить пити раз на п'ять днів, — перебив його сусіда.

Члени нашої маленької експедиції презирнулися між собою. Адже проблема води цікавила і нас.

— Скільки днів ми тут пробудемо? — запитав мене Гаррі.

— Тижнів зо три — якщо одразу отримаємо дозвіл на видобування опалю і негайно почнемо працювати. Аджеж інакше ми нічого не знатимем про те, як їх видобувають.

— А цим кіношникам теж вода потрібна? — раптом вигукнув хтось із юрби.

Нам було трохи прикро почути, що нас прирівнюють до верблюдів, але нічого не вдієш. Ми терпляче чекали, поки Джек Брустер звільниться, щоб поговорити з ним про те, де можна розташувати табір, про дозвіл на копання, запаси бензини, води тощо.

Незабаром у розмові з Брустером з'ясувалося, що стати табором на поверхні землі в Кубер Педі аж ніяк не можна.

— Багато разів ми намагалися це зробити, але даремно, — пояснив Джек Брустер. — В добре збудованому цегляному будинку тут жити ще можна, але в наметах — ні, бо вітер з пустелі здійснює страшенну куряву. Найкраще житло за цих умов — під землею.

Отже, ми мали лізти в нору. Для розповіді про наш новий дім, передаю слово Ельзі.

*

Місіс Брустер сказала, що ми можемо орендувати підземне житло, в якому вони жили багато років тому, коли ще тільки приїхали до Кубер Педі. Ми сіли разом із нею в машину й підїхали до однієї з печер, до якої вхід був закритий старими іржавими металевими дверцятами, на яких виднілися написані крейдою слова: «Винаймається».

Місіс Брустер зняла замок, і ми увійшли до нашої тимчасової домівки, розташованої на глибині вісімнадцяти футів під землею. «Умеблювання» квартири складалося з дерев'яної дошки, покладеної на дві скриньки з-під фруктів, що правила за стіл, і «шафи», видовбаної лопатою в земляній стіні.

Незабаром ми перенесли свої речі до печери. Гаррі, Род і Артур влаштувалися у сусідній «кімнаті».

Наступного ранку до мене в гості завітала дружина одного з шукачів опалю. Вона прийшла довідатись, чи не потрібний мені якийсь посуд і принесла найкращий з можливих за цих обставин дарунок — щойно випечену паляницю.

Поки я влаштувала всі хатні справи, Чарльз і Гаррі, одержавши дозвіл, заходилися копати шахту. Моя роль у видобуванні опалю зводилася до забезпечення шукачів чаєм. Сусідка навчила мене, як треба спускатись під землю по крутій драбині й подавати шукачам на мотузці бляшанки з чаєм.

Так один за одним спливали дні. Наприкінці нашого перебування у Кубер Педі зі мною трапилося нещастя, я захворіла на вірусну пустельну гарячку. Мене негайно відвезли до будинку Брустерів. Тричі на день Чарльз, увесь обсипаний крейдяним порошком, залишав шахту, в якій робилися кінознімки, і приїздив до крамниці довідатись про моє здоров'я. Але тут я знову віддаю перо чоловікові.

*

Нарешті настав день, коли Ельза остаточно одужала і знову почала виконувати свій головний обов'язок: подавати нам у шахту бляшанки з чаєм.

На той час ми вже натрапили на жилу, яка, на наш погляд, мусила мати в собі опаль. Наші кінознімки привертали увагу багатьох шукачів опалю, вони приходили з порадами, приносили зразки дорогоцінної породи зі своїх шахт. Дехто розповідав цікаві історії про минуле Кубер Педі, яке було засноване одним погоничем коней. Він копав тут колодязь, а знайшов кілька кусників опалю.

Одного разу старий шукач приніс до нас свій скарб — круглий, блідий опаль із краплиною води всередині. Він сказав, що такий екземпляр знайти дуже важко, і пояснив, що опаль утворюється з кремнезему й води. Мінливий колір каменя залежить від того, в якій послідовності відбувалися раптові зміни температури мільйони років тому, коли цей мінерал утворювався. Як відомо, опаль міниться усіма кольорами спектру, і саме через це люди ще й досі не навчилися добре імітувати цей мінерал.

Старий шукач показав на довколишній краєвид:

— Люди кажуть, що природа тут погана, що це пустеля. Брехня. Нехай приїдуть сюди влітку, в таку спеку, як сьогодні. Надвечір великі білі

хмарини забарвлюються останніми променями сонця, а ось ті кручі стають червоними, а небо ціле золотаве. Адже всі ці фарби ви завжди знайдете в опалю. Опаль родом звідси, тому він і перейняв красу цієї країни: її вогняні хмари, пурпур тих пагорбів, навіть колір нічних зірок сузір'я Південного Хреста. Все це назавжди збереглося в опалю.

Старий витягнув з гаманця ще один камінець, — досить таки величезний, вогняного кольору опаль, — і почав ловити ним останні проміння сонця.

— Я назвав його Червоним Богом! — сказав він.

Ельза, зачарована красою цього каменя, майже не чула слів шукача. Вона віддала мені опаль з краплиною води всередині і почала розглядати червоний. А для мене найдивовижнішим із чудес був саме той маленький камінець, який, пролежавши мільйони років у випаленій сонцем пустелі, де на поверхні не знайдеш навіть натику на воду, спромігся зберегти в собі маленьку краплину дорогоцінної води.

Я хотів був запитати старого, чи не знає він часом, чому збереглася вода в опалю, чому вона не розчинилася, та саме в цю мить, без будь-якого попередження, на Кубер Педі налетів гураган, або «уїллі-уїллі», як його називають в Австралії. Старий шукач ледве встиг сховати свої скарби в гаманець і, притуливши його до грудей, повернувся спиною до стіни піску, що з шаленою швидкістю мчала на нас.

Ельза і я притулилися до стіни печери, а кілька аборигенів, що сиділи біля шахти, кинулися долиниці на землю. Протягом кількох хвилин на нас сипався пісок, гострі камінці, старі заіржавілі консервні бляшанки, папір, якесь ганчір'я. Гураган раптом повернув і помчав у напрямку плято, де стояла крамниця Брустерів. Усі презирнулися: білий порошок укривав нас з голови до ніг. Ельза, старий шукач, я і аборигени почали обтрушуватися. Один із тубільців підійшов до нас. Він тримав у руках песика, що випадково опинився в самому центрі «уїллі-уїллі». Песика підняло вгору, пронесло кілька метрів і жбурнуло на землю. Я оглянув його, був цілий і неущожджений, тільки страшенно переляканий.

Решта аборигенів раптом про щось голосно заторохкотіла й прозогом кинулась до свого селища. Вони побачили, що «уїллі-уїллі» вицент зруйнував їхні вбогі житла. Зруйноване було майже все, і аборигени почали збирати уламки своїх хижок, розкинені по селищу бляшанки, дощечки тощо.

Того вечера ми провели в нашій земляній квартирі, так би мовити, «прес-конференцію» з подружжям Брустер і старим шукачем опалю. Речей, що їх вони розповіли про видобування цього мінералу, ми не знайшли б, звичайно, в жодному підручнику чи довіднику.

«Прес-конференцію» відкрив старий:

— Я родом із штату Квінсленд, — сказав він, — себто з цієї місцевості, де був знайдений перший австралійський опаль. Першу шахту викопали в Алладіні. Це сталося років із вісімдесят тому. Згодом якийсь мисливець на кенгуру знайшов опаль у місцевості, що тепер зветься Уайт Кліффс і є найбільшим у світі родовищем опалю...

Бесіда затягнулася надовго. Ми дізналися, що опаль має дуже примхливу вдачу. На відміну від золотоносної жили, яка має певний напрямок, багата

на опаль порода зустрічається у найнесподіваніших місцях, зникає, з'являється знову, отже щастя у шукача опалю дуже й дуже непевне та ненадійне.

Решту днів у Кубер Педі ми присвятили знайомству з шукачами та їх родинами. Ми ходили покопаною ямами пустелею, спускались у шахти, розмовляли з людьми. Дехто з них уже й не сподівається на щасливу знахідку й доживає свій вік у земляній норі, дехто має якісь запаси, але щоб підтримувати сім'ю, мусить і далі розробляти шахту. Зустрічали ми й таких, що дожили до пенсії або одержують грошову допомогу як інваліди, але живуть далі в печерах, як троглодити (печерні люди), забуті світом, іноді навіть забуті іншими мешканцями Кубер Педі.

У деяких шукачів є маленькі різальні пристрої, і вони самі шліфують свої дорогоцінні камінці. В гарну погоду вони іноді виносять ті пристрої з шахт нагору і працюють на свіжому повітрі. Робота ця складна і забирає багато часу. Приліпивши опаль воском до короткої палички, схожої на товстий олівець, шукач довго ріже і шліфує свою дорогоцінну знахідку, щоб надати їй потрібної форми.

Покупці опалю приїздять кілька разів на рік і обходять усі шахти. Шукач може також віддати свою знахідку місіс Брустер, і вона відкриє йому рахунок у своїй крамниці.

Трохи далі на північ є ще два селища шукачів опалю, але туди ми не поїхали, бо картина там точнісінько така сама, як і в Кубер Педі.

Ми почували себе дуже самотніми в цій безрадісній пустелі. Жахливо було дивитися і на аборигенів, що животіють у своїх хижках, зроблених із старої мішковини та гілля. Вночі вони сплять поряд із собаками, а вдень ходять жебрати до крамниці.

Коли над Кубер Педі спускається ніч, на поверхні землі не побачиш жодного вогника. Всі ховаються під землю — в шахти або у видовбані на схилах гори житла — і запалюють газові лампи. Якщо в когось і є радіо чи патефон, то звуків його з-під землі майже ніколи не чути. Лише вітер вис, а з долини, де туляться одна до одної хижки аборигенів, долинає гавкіт собак.

Наш маршрут кликав нас далі. Ми познайомилися із шукачами опалю, зняли фільм про Кубер Педі та його мешканців, відчули на собі гостинність і доброту цих суворих людей.

Запакувавши речі, ми попрощалися з цим дивовижним краєм і виїхали на єдиний шлях, який з'єднує штат Південна Австралія з Північною територією.

ПОЛЮВАННЯ НА КРОКОДИЛІВ

Маршрут експедиції вів через річку Кетрін, місто Дарвін, а звідти морем до річки Аделаїди в країну буйволів Марракаї. Як приємно було опинитися біля річки Кетрін, милуватися її тінявими берегами, чудовими водоспадами та прислухатись до мільйонного співу пташок.

Цілу ніч нам не давав спати шум води, адже за час нашої подорожі ми вже звикли до мовчазних рівнин і пустель. Це була перша річка, яку ми побачили після Дарлінгу, що залишився дві тисячі миль за нами. З величезною насолодою ми плавали й ловили рибу, але довго затримуватись

на річці Кетрін не мали можливості. Телеграма, що прийшла з Дарвіну у відповідь на наш запит, сповістила, що день відпливу — середа і що морський приплив не буде чекати, доки ми доскочу наплаваємося у річці Кетрін.

Проминувши покинуті золоті копалини в Пайн-Крік, ми прибули до Дарвіну у вівторок увечері. Машини зупинились біля готелю «Дарвін», в якому ми заздалегідь замовили кімнати, знаючи, що в цю пору року в порті Дарвін багато туристів з усього світу. Наступного ранку ми поїхали в порт.

Там на нас уже чекала самохідна баржа. На мою думку, вона вже давно могла б відпочивати в якомусь музеї. В минулому вона, очевидно, була поліцейським катером, а тепер її перетворили на судно для полювання на крокодилів. Рік-у-рік вона плавала від затоки Джозеф-Бонапарт до затоки Ван-Дімен у пошуках крокодилів. Однак, не зважаючи на свій старезний вигляд, баржа добре робила свою справу. Отже, не витрачаючи даремно часу, ми навантажили свої речі: кінокамери, обладнання для звукозапису, юпітери, батареї, їжу тощо. Ми вирушали в країну буйволів на три місяці. Був серпень, себто австралійський зимовий місяць, але тут, на півночі Австралії, зимою й не пахло.

Невдовзі прийшов капітан, і я, подивившись на нього, відразу заспокоївся.

— Я з моїм помічником Крістіаном зроблю все, щоб вам і місіс Човел було в нас зручно. Це звичайно не лайнер, але ви побачите, що все буде гаразд. Крістіане, відчайлюй!

За кормом пропливли скелясті береги Дарвіну. Ми повернули у простору Кларенс — вузьку смужку води між Тиморським морем і затокою Ван-Дімен.

Пекла неймовірна спека, але втікати від неї не було куди, до того ж маленька кабіна баржі не могла вмістити всіх членів експедиції. Ми з Ельзою вилізли на дах кабіни і з задоволенням роздивлялися навкруги, милувалися чудовою панорамою міста, оточеного різноколіровими скелями.

Стерничий, якого помічник звав капітаном Блаєм, показав місце, де під час другої світової війни японці затопили американський лінкор «Пірі».

Баржа взяла курс на порослі мангровими деревами Вернонські острови. Вдалині на обрії з'явився острів Мелвілл. 1828 року на цей острів англійці висадили своїх солдатів і матросів із завданням заснувати на смердючій болотяній землі селтмент (оселю) і збудувати форти.

Поселенці вирушили на старому судні до сусіднього острова Тімору і привезли звідти маїс, свиней, рис і, що особливо важливе, буйволів. З дванадцяти буйволів живими залишилося троє. Тоді поселенці домовилися з одним тиморським торгівцем, щоб він привіз ще кілька тварин до селтментів Північної Австралії. Так у нашій країні з'явилися буйволи.

Від цих перших селтментів у джунглях острова Мелвілл та півострова Коберґ, яким закінчується півострів Анемленд, залишилися ще могили поселенців та їх дружин, що загинули від тропічної пропасниці й голоду.

Але вони залишили по собі вічний пам'ятник — буйволів. Ці тварини пристосувалися до тутешніх кліматичних умов, розплодилися, і з острова Мелвілл та півострова Коберґ переселилися у більш придатні для життя рівнини півострова Анемленд. Вони здичавіли й тисячами почали блукати

в річкових долинах, болотах і лісах району, який своїм розміром значно більший, скажімо, за Бельгію. Першим почав полювати на буйволів один білий, що жив серед аборигенів і став їх вождем. Потім полювання на буйволів стало великим прибутковим бізнесом. До району Марракаї, де є найбільше буйволів, провадив і наш шлях.

А покищо баржа увійшла в затоку Адамс. Гаррі визирнув з кабіни і, крикнувши щось, показав рукою в бік берега.

— Дивись, черепаха, — сказала Ельза.

Капітан Блай підніс до очей бінокль і уважно придивився до тварини, що виринула з води.

— Ні, не черепаха! — вигукнув він. — Це крокодил!

І справді, коли тварина знову з'явилася над водою, ми побачили величезні щелепи. Це був гігантський крокодил-людоджер.

— Але ж звідки він тут з'явився? — здивувався я. — Адже це ще море?

— З Нової Гвінеї. А може, з острова Мелвілл, там цих тварюк сила-силенна. Він, мабуть, теж, як і ми, пливе до річки Аделаїди. Якби він ще раз виринув на поверхню, можна б було йти слідом за ним, хоч у темряві це й не дуже легко.

— Господи! Адже до Нової Гвінеї триста миль, хіба він може проплисти стільки? — спитала Ельза.

— Ну, з Папуа до Кемп-Йорка лише сто, — відповів капітан Блай. — Крокодили припливають на наш континент звідти. Вони прибувають сюди весь час і знищити всіх неможливо, навіть під час великого полювання.

Стало зовсім темно, і ми довго шукали місце, де Аделаїда впадає у затоку Адамс. Крістіян не знімав руки з двигуна, адже один непевний поворот і нас одразу кинуло б на скелі. Капітан Блай пильнував за стерном. І ось непомітно для пасажирів, баржа опинилась на річці. Ми пристали до берега й трохи перепочили. Потім, скориставшись із припливу, почали підійматися вгору проти течії. Коли зійшло сонце, ми побачили, що Аделаїда звивається, немов змія, поміж плоскими болотними, порослими джунглями берегами. Це було справжнє царство птахів.

Протягом кількох годин ми знімали на плівку пташині гнізда, справжні селища пірнатих, чекаючи ночі, щоб разом із припливом піднятися у ті місця, де водяться крокодили.

Ніч настала темна й тиха. Освітлення і камери вже були наготові. Блай, голий до пояса і весь вкритий краплинами поту, дав Крістіянові наказ поставити суденце під вітер і приглушити мотор.

Навкруги немов завмерли джунглі. Було чути лише крик сови і десь угорі, над головою, літали нічні птахи. Одне слово, ніч була така темна, ніби ми спеціально замовили її заздалегідь для ловлі крокодилів.

На берег навели потужний прожектор і кинули якір. Ельза допомагала Гаррі й Родові встановлювати кінокамери, а ми з Артуром зайнялися освітлювальною апаратурою.

Плян був такий: побачивши крокодила, засліпити йому юпітером очі й одночас стріляти. Блай стояв поруч із довжелезним гарпуном у руці. В ту мить, коли я стрілятиму, він підчепить гарпуном крокодила, щоб той не затонув.

Полювання на крокодилів — справа терпеливості і спритності. В одній руці в мене був прожектор, у другій — рушниця. Крім того, стріляючи, я мусив ще встигнути гукнути Бласві, щоб той кидав гарпун. Я наважання водив прожектором вздовж берега і раптом побачив шістьох крокодилів. Та поки я вибрав найбільшого і найгарнішого з них, вони сполошилися і хутко зникли у воді.

Втім, хвилин за десять щастя знову посміхнулося мені. Біля баржі з'явився величезний алігатор (американський крокодил), чию увагу, очевидно, привернуло тихе стукотіння мотору. Я спрямував на нього промінь світла і вистрелив. Блай підхопив крокодила гарпуном. Куля попала тварині межі очі, але в останні хвилини аґонії крокодил так розлючено бив хвостом по воді, що, здавалось, ріка от-от вийде з берегів.

Витягати мертвого крокодила на палубу — також справа нелегка, бо він незвичайно важкий. Вранці ми побачили, що крокодил напередодні пообідав маленьким буйволятком.

До сходу сонця ми спочивали, а потім заходилися здіймати шкіру з нашої здобичі. Цю роботу майстерно виконував капітан Блай. При цьому він звернув нашу увагу на кілька цікавих деталей у будові тварини. Поперше, крокодил не має язика, в горлянці в нього немає шляхів для дихання — ніздрі ведуть у задню частину голови, де є спеціальний отвір з клапаном. Саме завдяки цьому крокодил може зтягнути свою здобич під воду й міцно тримати її там щелепами. Коли легені тварини наповнюються повітрям, отвір закривається і тварина занурюється. Ельза спитала, чи може крокодил бачити під водою. Блай гострою паличкою розтулив мертве крокодиляче око й пояснив нам, що крокодил може пристосовуватись і до підводної темряви, і до сліпучого світла прожекторів. Ми вкрай були здивовані, коли він додав, що крокодили в темряві бачать не гірше, ніж коти чи сови. Потім Блай перевернув мертву тварину догори черевом. Шкіра на череві, сказав він, найцінніша. Крістіян показав, що в крокодила є два «комплети» ребер, які дозволяють тварині жити під різним атмосферичним тиском.

Сонце вже стояло високо, коли наші друзі закінчили роботу. Вони викинули скелет у воду, розтягли шкіру на палубі й баржа знову рушила вперед, туди, де на нас чекали машини.

Подорож виявилася нелегкою, особливо для Ельзи, але вона мужньо зносила всі труднощі. І от, нарешті, ми причалили. попрощалися з гостинним екіпажем старої баржі і довго дивились, як вона, помалу, зникає за поворотом річки. Блай махав нам обидвома руками, Крістіян надів капелюха на цівку рушниці й також вимахував нею. Потім вони зникли за поворотом і ми вперше уважно оглянули безмежну країну буйволів, у якій мали прожити аж три місяці.

Перших буйволів ми побачили в заростях низького чагарника на болотах. Вкриті сірою гряззю тварини, що вилізли з брудного намулу й хутко зникли вдалині, скидалися, скоріше, на невеликих слонів, аніж на буйволів.

Марракаї найдивовижніша місцевість із тих, що мені та Ельзі доводилось бачити. Ідемо неозорою рівниною і здається, що тут немає ані краплини

води — довкола сухий степ. Раптом за поворотом дороги відкривається довжелезне брудне озеро і в повітря злітають сотні диких качок, потім — болото, на поверхні якого плавають цілі фльотилії білих пеліканів, а далі знову починається нескінчена, випалена сонцем рівнина.

Гомстед Марракаї (гомстедами в Австралії називають великі ферми) не схожий на жодний із австралійських гомстедів. Він розташований на сухому пагорбі, біля підніжжя якого тече струмок. Майже всі будови гомстеду зроблені з оцинкованого заліза, бо терміти та білі мурашки, які водяться у цій місцевості, з'їдають будь-який будівельний матеріал, крім заліза, сталі та кількох сортів дорогоцінного дерева. Стіни та дах гомстеду Марракаї пофарбовані в сіро-зелені захисні тони ще з часів другої світової війни, коли сюди навідувалися японські бомбардувальники.

Господар гомстеду Рой Уільямс — найбагатший з усіх мисливців Марракаї — прийняв нас дуже гостинно. Він запросив нас спочатку в свій, досить комфортабельний, хоч і непоказний зовні, будинок, а потім запропонував поїхати в степ.

— Я візьму з собою Чарльза з Ельзою і Рода, — сказав він. — Треба показати вам ці місця, поки вітер дме зі сходу і буйволи не можуть відчути вашого запаху. Ви матимете можливість побачити їх здалеку. Стріляти в них покищо не можна, бо мисливський сезон розпочнеться за кілька днів.

На гомстеді Марракаї ми прожили понад три тижні й майже щодня виїздили з мисливцями, які вже почали свою важку працю.

Переклад з англійської

ПРИЄДНАЛИ НОВИХ ПЕРЕДПЛАТНИКІВ «ВИЗ. ШЛЯХУ»

1) п. Ч. Міщук (Сідней, Австралія)	10
2) п. В. Каспрук (Аргентина)	6
3) п. Богдан Кашуба (Чикаго, США)	4
4) п. П. Дацьків (Канада)	2
5) м-р О. Коваль (Бельгія)	1
6) інж. Райтарівський (Аргентина)	1
7) п. В. Заставний (Аргентина)	2

Всім, що приєднали «Виз. Шляхові» нових передплатників — щиро дякуємо! Хто черговий?

ХРОНІКА

3 українського життя у діаспорі

* *Загальні Збори НТШ в Європі.* 15-го грудня 1963 року в приміщенні Українського Наукового осередку в Сарселі (Франція) відбулися 4-ті Загальні Збори НТШ в Європі. Після звітів, обрано нові керівні органи в такому складі: проф. д-р В. Кубійович — голова, проф. д-р О. Кульчицький і інж. М. Маслов — заступники голови, проф. д-р В. Янів — генеральний секретар, о. канц. М. Левенець — скарбник, інж. А. Жуковський і д-р П. Поліщук — члени. Представники на Німеччину — професор інж. Є. Гловінський і д-р А. Фіголь. Представник Математично-Природописно-Лікарської Секції — проф. д-р П. Шумовський. Контрольна Комісія: д-р інж. Д. Піснячевський (голова), ред. О. Штуль і о. рад. І. Яцків (члени).

* *Збірник НТШ на пошану знищених Москвою українських учених.* Осередок праці НТШ у Чикаго (США) видав 356-сторінковий збірник п. з. «На пошану українських учених, знищених Москвою». Книгу зредагувала проф. Марія Овчаренко. У збірнику висвітлено історію розгрому української науки в Україні московсько-большевицькими окупантами в 1920-1930 роках і подано списки зліквідованих. Проф. Наталія Полонська написала про долю українських істориків, подавши список 185 знищених або репресованих українських учених. Проф. Михайло Міллер написав про долю українських археологів і подав список 50 жертв. Богдан Кравців і Григор Костюк висвітлили долю українських письменників. Залучений також список 103 знищених або репресованих українських письменників, літературознавців і критиків. У збірнику є ще статті проф. Миколи Величківського, Юрія Шевельова, Миколи Дольницького та інших авторів.

* *70-тиріччя Українського Народного Союзу.* В лютому цього року

сповнилося 70 років існування Українського Народного Союзу, найбільшої української асекураційної організації у США. В зв'язку з тим Головний уряд УНСоюзу проголосив 1964 рік Ювілейним Роком Українського Народного Союзу, який дуже багато помагає і культурному секторові українського життя не тільки у США, а й у Канаді та в інших країнах.

* *Об'єднання Мистців Українців Америки.* 29-го грудня 1963 року відбулися Загальні Збори Об'єднання Мистців Українців Америки, на яких було присутніми 27 мистців із 60-ти членів Об'єднання. Головою ОМУА знову обрано мистця-скульптора Сергія Литвиненка.

* *Антологія української поезії англійською мовою.* Торонтське університетське видавництво (Канада) випустило англійською мовою «Антологію української поезії». Книга має понад 500 сторінок. Переклади і редакційну працю книги виконали — проф. Ватсон Кірконелл, президент Акадійського університету, і проф. Кость Андрусишин, керівник Славістичного департаменту Саскачеванського університету.

* *Навчання історії української літератури в Аргентині.* При Католицькому університеті в Буенос-Айресі, в межах слов'янознавчих студій, започатковано навчання історії української літератури. Викладачем призначено Ігоря Качуровського, українського літературознавця і поета, повоєнного емігранта — родом із Чернігівщини.

* *Українські письменники в Австралії.* В Австралії працює понад 10 українських письменників, що об'єднані в Австралійській філії «Слова», організації українських літературних сил за кордоном. За останні роки вийшло понад 20 книжок, написаних українськими авторами в Австралії. Серед тих книжок — поезії Василя Онуфрієнка, опові-

дання Дмитра Чуба, великий роман Миколи Лазовського «Гетьман Кирило Розумовський» та інші.

* *Українські часописи в Австралії.* В Австралії виходить два українські часописи: «Вільна Думка» в місті Сіднею, що появляється уже 14-ий рік, і «Українець в Австралії» в місті Мельборні, що виходить уже 8-ий рік.

* *Фортепіанова студія української піаністки.* Піаністка Клара Скрипченко (родом із Києва), після успішних концертів по Австралії, відкрила в місті Сіднею власну фортепіанову студію, у якій навчаються, крім українських дітей, також діти інших національностей. Раз на рік К. Скрипченко влаштовує концерт найкращих учнів своєї студії та інших шкіл. Її студія міститься у центрі Сіднею, в будинку Палінго, який є осередком музичного життя.

* *Загальні Збори українських студентів у Німеччині.* 12-го січня ц. р. в Мюнхені відбулися Загальні Збори Союзу Українських Студентів Німеччини. Нову Управу СУСН очолив студент медицини Богдан Чепак.

ЛІТЕРАТУРНИЙ КОНКУРС «АВАНГАРДУ»

Редакція пресового органу Центральної Управи Співки Української Молоді оголошує конкурс на літературний твір для публікації його в «Авангарді».

Умови конкурсу: Літературний твір у формі оповідання, новелі або нариса, не менший ніж 20 сторінок машинопису через один пропуск.

Твір, українською мовою, *мусить мати незаперечну національно-виховну вартість для української молоді.*

За відзначені твори, ЦУ СУМ-у призначає три нагороди:

1-ша нагорода — 50 дол.

2-га нагорода — 25 дол.

3-тя нагорода — 10 дол.

Реченець надсилання творів — до кінця травня 1964 року. Щоб забезпечити повну безсторонність Жюрі, готові твори треба підписувати вибраним для цього конкурсу псевдонімом. В окремому запечатаному конверті, підписаному тільки цим самим псевдонімом, треба подати правдиве прізвище і адресу автора й повідомити, як автор бажає підписати свій твір у випадку його публікації.

Жюрі конкурсу буде складатися з трьох визначних членів Центральної Виховної Ради СУМ-у та редакції «Авангарду».

Редакція застерігає за собою право опублікувати в «Авангарді» твори не нагороджені за авторський гонорар.

Твори на конкурс треба висилати на адресу:

Union de la Jeunesse Ukrainienne
Comité Central
72, Bd. Charlemagne
Bruxelles, 4, Belgique.

ЧИТАЙТЕ!

ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ!

» В І С Н И К «

суспільно-політичний і науково-літературний місячник

Організація Оборони Чотирьох Свобід України,

що стоячи на християнських національно-соборницьких засадах, на світлює проблеми українського національно-визвольного руху, містить статті на міжнародні, крайові, внутрішньоукраїнські політичні, економічні, суспільно-виховні, наукові, літературні та мистецькі теми; друкує твори сучасних українських письменників і поетів, а також містить критичні літературно-мистецькі огляди.

Адреса: "VISNYK" — THE HERALD

P. O. Box 304, Cooper Station — New York 3, N.Y., U.S.A.

3 ЛИСТІВ ДО РЕДАКЦІЇ

Вельмишановний Пане Редакторе,

Прошу надрукувати у Вашому шановному органі це моє спростовання.

У «Визвольному Шляху» були надруковані спогади про Лесю Українку покійного О. М. Моргуна («В. Ш.» квітень-травень 1963 року). На жаль, спогади надруковані після смерті автора і я не маю можливості висловити йому особисто нижче написане. В спогадах О. М. Моргуна багато є неправдивих тверджень і очорнювання покійних родичів Лесі Українки. На щастя, більшість суб'єктивних мильних, а то і вигаданих тверджень, вже спростовано в друку багатьма іншими мемуаристами, сучасниками Лесі Українки, що дійсно були близькими людьми Лесі Українці і справді знали її та її родину. Між іншими, опубліковані (Київ 1963 р.) і спогади Нестора Гамбарашвілі (Гамбарова), що й тепер професорує в СРСР. В своїх дуже правдивих, гарних спогадах він з пошаною і вдячністю згадує свої дружні відносини з Лесею Українкою та всіма членами її родини, отже наочно виявляє, які далекі від правди домисли О. М. Моргуна в нетактовному його втручанні і тлумаченні інтимних почувань Лесі Українки [«зневажена любов» і т. д.], а найкраще спростовання всіх тенденційних «спогадів» — це опубліковане вже частково листування Лесі з родиною [з матір'ю, батьком та іншими, а також, що має бути опубліковане невдовзі («Хронологія життя і творчості Лесі Українки» — О. Косач-Кривинюк)]. З тих листів Лесиних та до неї так і віє взаємна ніжність, щира любов, також взаємна уважність, дбайливість, доброзичливість, там є різні згадки і точні дати і про ті чи інші факти з життя родини, які так нетактовно і невірно подає О. М. Моргун, а одне безпідставне твердження, що кидає тінь на світлу пам'ять моїх батьків, я мушу спростувати ще й в «Визвольному Шляху».

О. М. Моргун написав, що дядько Лесин, Михайло Драгоманов, відпи-

сав по завіту 8.000 карбованців Лесі, а ці гроші витрачено було на загальні потреби родини Косачів. Це неправда. Це така незаслужена образа покійних, це просто нечувано несправедливе обвинувачення людей високої моралі, якими були батьки Лесі Українки, і не можна допустити, щоб така вигадка залишилася в друку неспростована. Перш за все жодних своїх грошей дядько Лесі не заповідав, бо хоч і любив її більше за всіх своїх племінників та сам був неможливою людиною, — як відомо, з 1876 року і до своєї смерті 1895 року жив зі своєю родиною на еміграції (як політичний емігрант) і ще батько Лесин допомагав йому в моменти матеріальної скрути. Батько наш до самої своєї смерті матеріально піклувався Лесею більше ніж іншими дітьми, може, власне тому, що вона, хворіючи майже все своє життя, того піклування потребувала більше ніж ми. Землю він тоді не купив, як пише О. М. Моргун, а продав, а гроші віддав Лесі, отримуючи їх ратами від покупців, посилав Лесі. Отримавши раз 8.000 карбованців, батько за згодою Лесі з них вніс 250 карбованців «залог» до суду за арештованого тоді царським урядом Михайла Кривинюка (чоловіка сестри Ольги, до речі, Михайло Кривинюк ніколи «маєтків» не мав і не був «дідичем», як пише О. М. Моргун). А після суду (через 3 місяці) батько повернув Лесі всі гроші (250 карб.). Про все це, як кого цікавить, може довідатися з листування Лесі Українки з родиною.

Не знаю, що керує авторами, що подають невірні факти, або роблять дуже суб'єктивні, невірні характеристики, пишуть, як їм здається, авторитетно про людей і відносини, які вони дуже мало знали, але вважаю за обов'язок всіх, хто знає правду, пояснити її, особливо, коли неправдиві обвинувачення були спрямовані на покійних, заслужених перед громадою людей.

З пошаною

І. Косач-Борисова

ПОЖЕРТВИ З НАГОДИ 15-ТИРІЧЧЯ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ» І КУПІВЛІ ДОМУ УВС

Вел. Британія

Листа ч. 1446. Жертвували: О. Гандзій — 1 ф.; по 10 ш. — М. Мельник, Г. Попович, В. Грицан; П. Старецьук — 5 ш.

Листа ч. 1447. Жертвували: О. Гуменний — 3 ф.; по 1 ф. — М. Антемес, С. Луцак, С. Балюк, В. Щур, П. Ключас, А. Семчишин; по 10 ш. — М. Малець, М. Сташко, Т. Парашак, П. Кобіта, М. Панас; по 5 ш. — М. Надьоха, І. Яворський, І. Зінко; по 2 ш. 6 п. — М. Савкулич, Д. Чернаш, І. Лютий, д-р Ших, І. Яворський; по 2 ш. — Ю. Ручка, С. Юник.

Листа ч. 1448. Жертвували: *Український Клуб (Лій)* — 10 ф.; В. Щербатюк — 2 ф.; по 1 ф. — Д. Федорин, С. Шляхетко, М. Попадюк, П. Баран; по 10 ш. — В. Бабинець, М. Хробатин, М. Дідюк; А. Кузьо — 9 ш.; В. Андрусак — 8 ш.; по 5 ш. — А. Кос..., Ст. Маріяш, П. Дністрянський, І. Куленич, Я. Павлюк, С. Блендей, І. Семкович, В. Мельник; В. Барон — 2 ш. 6 п.

Листа ч. 1449. Жертвували: М. Душний — 2 ф. 10 ш.; Д. Салаямик — 1 ф.; по 10 ш. — Т. Грабовенська, М. Дністрянський, І. Симчак, Д. Струмінський, В. Флюнт, Т. Дзунза; по 5 ш. — П. Казан, П. Суліма, І. Іванчик, Т. Вілоус, С. Шемлей, Ст. Чупляк; Г. Симчак — 2 ш. 6 п.

Листа ч. 1453. Жертвували: М. Мостовий — 1 ф. 10 ш.; по 10 ш. — А. Білобран, Цюпко; Д. Курилів — 5 ш.; І. Прачук — 2 ш.

Листа ч. 1456. Жертвували: по 2 ф. — Г. Ш., П. Щур; по 1 ф. — А. З., М. К., В. С., Г. Б., Ф. Л., П. К.; по 10 ш. — А. Мігеліч, С. Лось, А. Мокрий, М. Плешкан, Г. Климко.

Листа ч. 1457. Жертвували: П. Райко — 1 ф.; по 10 ш. — М. Адамик, І. Семянчук, М. Райко, М. Гнатюк; по 5 ш. — І. Ярема, М. Данилюк, М. Миклин, А. Бохна, І. Кміть, П. Мандзюк, В. Нидза; по 2 ш. 6 п. — В. Пахульчишин, М. Салаяник.

Листа ч. 1458. Жертвували: М. Д. Б. — 5 ф.; С. Тихонюк — 2/6.

Листа ч. 1459. Жертвували: по 1 ф. — І. Іванець, Г. Чмелик, С.

Біловус; по 10 ш. — І. Щур, О. Семянчук, М. Семянчук, А. Музика, В. Заник; В. Фіцяк; по 5 ш. — М. Семянчук, В. Андріяшук, Р. Рогульський, О. Сенишин, М. Вовк, І. Беца.

Листа ч. 1460. Жертвували: по 1 ф. — М. Захарків, М. Гришкова; по 10 ш. — І. Лещук, Олійник, В. Дубіль, М. Ярема, С. Сідесак; Онисимюк — 5 ш.

Листа ч. 1464. Жертвували: В. Д. — 5 ф.; по 10 ш. — В. Моспан, В. Феник, Д. Дейнович, С. Хухра, Д. Б.; А. Р. — 5 ш.

Листа ч. 1465. Жертвували: П. Заверуха — 1 ф.; по 10 ш. — В. Шафар, П. Будник, І. Вичкан, М. Матлах.

Листа ч. 1466. Жертвували: В. Демків — 3 ф.; по 2 ф. — М. Гузій, Лев Ми...; по 1 ф. — В. Гелемей, І. Остапчук, Я. Лоїш, Кучер, В. Хмейчук, Бандрівський, Д. Грицай, В. Левицький, В. Гадьо; по 10 ш. — Яношевський, М. Федак, І. Чучко.

Листа ч. 1467. Жертвували: по 2 ф. — В. Гриб, П. Гоголь, П. Могила, П. Прус, Ю. Мандрик; по 1 ф. — В. Відяк, В. Підліський; М. Гавеський — 15 ш.; по 10 ш. — М. Мацьків, Г. Коваль, М. Сагаль; В. Костик — 5 ш.

Листа ч. 1468. Жертвували: по 2 ф. — В. Васюга, Д. Спетрук, М. Пайкош; по 1 ф. — П. Шіляр, С. Дудор, М. Крупа, Б. Барабаш; по 10 ш. — І. Дорош, С. Марчук, Р. Денкович, М. Мацюх, В. Прохира, М. Роганич, П. Олексюк, М. Гроденко, М. Русин, В. Юсипів, І. Головецький, П. Надріга.

Листа ч. 1472. Жертвували: М. Малько — 10 ш.; І. Возняк — 3 ш.

Листа ч. 1473. Жертвували: М. Дутчак — 2 ф.; по 1 ф. 10 ш. — А. Тисячний, М. Березовський; по 1 ф. — М. Щурок, М. Мацьків, І. Вовчук, І. Бутрий, А. Павлюк, М. Ф., І. Лендяк, З. Максимович, П. Мельницький, Т. Даниляк, І. Даниляк, І. Рочковецький, М. Вовк; по 10 ш. — М. Гаврилук, І. Лютак, П. Швець, В. Мондій, І. Добенко.

Листа ч. 1476. Жертвували: М. Могильський — 1 ф.; Д. Дунський — 12 ш.; по 7 ш. 6 п. — Т. Цеплий, Гошовський; по 5 ш. — Романів, Мудрик; Козелко — 2 ш.

Листа ч. 1477. Жертвували: А. Ревкнів — 2 ф.; Ванат — 1 ф. 10 ш.; по 1 ф. — Ф. Воронюк, П. Сухарина, М. Жилінський, В. Крупка, Г. Антішко; по 10 ш. — М. Мотрук, Б. Злобінський, Кофлінський, Е. Баран, М. Іваськів; П. Гуляк — 5 ш.

Листа ч. 1478. Жертвували: по 2 ф. — А. Колтун, М. Чорний, Г. Стандарт, Ю. Зарічняк; по 1 ф. 10 ш. — М. Васильків, Д. Типа; по 1 ф. — Г. Кішко, О. Берегуля, Л. Чорний, С. Вжосик, Ю. Петрущенко, М. Васильків, В. Громоцький, М. Міськів; Ю. Черкалюк — 10 ш.

Листа ч. 1479. Жертвували: по 10 ш. — І. Ватах, І. Костишин, Я. Семенюк, М. Червак, В. Данко, С. М.; М. Василик — 5 ш.

Листа ч. 1481. Жертвували: по 1 ф. — Р. Богуш, І. Воловецький; по 10 ш. — Ц. В., М. М., С. Рожний, П. Кушнір; по 5 ш. — А. Маңзій, Т. Кузик, Х-ть Іван; по 2 ш. 6 п. — Д. Н., Савюк.

Листа ч. 1482. Жертвували: Л. Гайворонський — 1 ф. 10 ш.; по 1 ф. — М. С., С. Михайло, С. Ю., В. Кисіль, М. Пятка, І. Завітковський, В. Стефанців, В. Юзів; по 10 ш. — В. Рибак, П. Заблоцький, С. І., Е. Мучинський, В. Курик, Ю. Гульшеский, Д. Тхір, Р. Стаднецький, В. Дзєндєлюк, В. Кішко, В. Вовк, В. Панас, І. Стецько, М. Заходняк, В. Петрик; І. Голуб — 8 ш.; С. Гоголь — 6 ш.

Листа ч. 1484. Жертвували: по 1 ф. — І. Бозюк, П. Смерека, В. Панкевич, В. Кучинач, В. Сверида, В. Забояк; по 10 ш. — М. Богачевський, І. Б., І. Шевчук, І. Адамів; по 5 ш. — П. Адамовський, М. М., В. Березовський, М. Дубик, В. Чирок, В. Хомяк; по 2 ш. 6 п. — С. Семчишин, Е. Керейчук, О. Безушко, І. Кушнір, М. Гринішак, В. Якимів, Д. Кушнір; В. Конашук — 1 ш.

Листа ч. 1503. Жертвували: М. Трушин — 2 ф.; М. Паула — 1 ф.; В. Прийдун — 10 ш.; по 5 ш. — С. Ямленець, Семчій, І. Сенів, Т. Коваль.

Листа ч. 1504. Жертвували: О. Довбуш — 3 фунти; В. Воронович — 1 фунт і 10 ш.; по 1 ф. — О. Чучман, В. Стефанюк; А. Лилик — 10 ш.; по 5 ш. — В. В., І. Клунь, Я. Снадиш, І. Воронович, І. Кулик; М. Панчак — 2 ш. 6 п.

Листа ч. 1505. Жертвували: по 2 фунти — Т. Лаврик; по 10 ш. — М. Стебник, М. Кузик, М. Николишин, П. Лозовий, І. Смоляк.

Листа ч. 1506 (Лестер). Жертвували: М. Лисевич — 2 ф., двох жертводавців — 4 ш. 6 п.

Листа ч. 1507 (Лестер). Український Товариський Клуб «Калина» у Лестері пожертвував — 50 ф.

НА ПРЕСОВИЙ ФОНД

»ВИЗ. ШЛЯХУ«

СПА

Листа ч. 1259 (Пассайк). Жертвували: М. Яремко — 8 дол.; В. Палюх — 5 дол.; Д. Мазурик — 3 дол.; по 2 дол. — О. Іванків, І. Данчишин; по 1 дол. — А. Рудницький, Д. Чорний, О. Камінський, А. Лопушняк, І. Халко, Я. Долотовський, І. Саванич, М. Цяпа.

Листа ч. 1508 (Шікаго). Жертвували: по 5 дол. — Ю. Війтович, В. Дмитраш; по 3 дол. — В. Кулик, П. Лучків; по 2 дол. — П. Баран, М. Левицький; по 1 дол. — С. Заверуха, В. Семків.

Листа ч. 1511 (Шікаго). Жертвували: М. Воробець — 3 дол.; по 2 дол. — Т. Кавка, Т. Дацьків, Е. Дацько, Ю. Восчко, І. Тупчиняк, М. Валько, Ю. Косалевич, Жибака; по 1 дол. — В. Дувірді, М. Луцак, П. Запораник, М. Туркевич, М. Гаврилів, Д. Михайлишин, О. Тимчук, М. Колодій, В. Чорняк, М. Ріпка, В. Перфецький, В. Маль..., А. Козяк, І. Дрогомирецький, А. Тимчук, М. Левицький, С. Запужляк, Жилавий.

Листа ч. 1529 (Шікаго). Жертвували: М. Білецький — 5 доларів.

Листа ч. 1536 (Міннеаполіс). Жертвували: по 1 дол. — В. Моцьо, Т. Воляник, А. Гноєвий, К. Чіхрай, П. Бреславець, Д. Мандибур.

(Далі буде)

Всім Жертводавцям і Збірщикам — щиро дякуємо!

ПАМ'ЯТАЙТЕ, що одним з наших головних обов'язків на чужині є ознайомлювати чужинців з українськими проблемами і активною боротьбою українського народу. В цьому Вам допоможе англомовний журнал

"THE UKRAINIAN REVIEW"

Це змістовний і цікавий, об'ємистий, 36-сторінковий ілюстрований кварталеньок, що випускається вже дев'ятьма з чотирьох років Союзом Українців у Великій Британії. Містить багато актуальних статей з української та міжнародної суспільно-політичної і науково-культурної проблематики. Його одержують чимало чужинців: бібліотеки, університети, приватні інститути, установи, громадсько-політичні ділячі та приватні особи.

СТАНЬ ПЕРЕДПЛАТНИКОМ "THE UKRAINIAN REVIEW". ДЛЯ ШИРШОЇ ІНФОРМАЦІЇ ПРО УКРАЇНУ СЕРЕД ЧУЖИНЦІВ КІЛ АБО ПРИСТІПНАЯ ЧУЖИНЦІМ-ПЕРЕДПЛАТНИКАМ!

У Великій Британії: В інших країнах:

Річна передплата — £ 1-0-0 4 долари

Ціна одного примірника — 6 ш. 1 доллар

Замовлення слати на адресу:

"THE UKRAINIAN REVIEW".

44 Linden Gardens,
London, W. 2 Gr Britain

УКРАЇНСЬКЕ ВИГОВНИЧЕ ШПРИЄМСТВО

П О Д О Л І Я

ДОСТАВЛЯЄ УКРАЇНСЬКИМ КРАМНИЦЯМ, БЕЗПОСЕРЕДНЬО, АБО ПЕРЕЗ КУОПЕРАТИВУ «НОВА ФОРТУНА», РІЗНОГО РОДУ СПОЖИВЧІ, НАЙКРАЩОГО ШИВСТРУ, ТОВАРИ.

СПОЖИВЧІ ТОВАРИ З НАДПИСАМІ: «ПОДОЛІЯ» АБО «НОВА ФОРТУНА». МОЖНА НАБУВАТИ В РІЗНИХ МІСЦЕВОСТЯХ В УКРАЇНСЬКИХ КРАМНИЦЯХ.

«ПОДОЛІЯ» ОБСЛУГОВУЄ ТАКОЖ І УКРАЇНСЬКІ КЛЮБИ. НА БІЛЬШІ ГРУПОВІ ЗАМОВЛЕННЯ ДАЄ ЗНАТНИЙ ОПУСТ.

УКРАЇНЦІ, ВЛАСНОККИ КРАМНИЦЬ, КАТЕГОРІЇ В «ПОДОЛІІ» АБО В «НОВІЙ ФОРТУНІ» УКРАЇНЦІ, КУПУЮТЕ СПОЖИВЧІ ТОВАРИ «ПОДОЛІЯ» УКРАЇНСЬКІ КЛЮБИ СТАВАЮТЬ ПОСТІЙНИМИ ВІДБОРЩИМИ ТОВАРІВ «ПОДОЛІІ». ЦЯМ ПІСЛАЄМО ВСІ КЛЮЧ — «СВІД ДО СВОГО».

За додатковими інформаціями просимо звертатися безпосередньо або телеграфічно до:

Cudham Company Ltd

167, Waterloo St

Oldham, Lancs.

Тел. Cudham 4111 4555